

Ш. УБАЙДУЛЛАЕВ, Б. ҒАФУРОВ, О. ОРТИҚОВ

ШАҚЫРУҒА ДЕЙІНГІ БАСТАУЫШ ДАЙЫНДЫҚ

*Орта білім беру мекемелерінің 10-сынып
оқушылары үшін оқулық*

1-басылымы

*Өзбекстан Республикасы Халыққа білім беру
министрлігі баспаға ұсынған*

UO‘K 355.233.11(075.3)=512.122
KBK 68.49ya72
Ch 16

Пікір жазғандар:

- А. ШУМАН** — Өзбекстан Республикасы Қорғаныс министрлігі, Әскери кадрларды дайындау басқармасы бастығы, полковник;
Ш. УРИНОВ — Өзбекстан Ұлттық университеті Әскери кафедрасының меңгерушісі, полковник;
Л. ДАВИРОВ — Низами атындағы ТМПУ Әскери кафедрасының меңгерушісі, подполковник;
А. СОТВОЛДИЕВ — Низами атындағы ТМПУ Әскери кафедрасының доценті.

Ch 16 Убайдуллаев Ш. және басқ.

Шақыруға дейінгі бастауыш дайындық [мәтін]: 10-сынып үшін оқулық/
Ш. Убайдуллаев, Б. Ғафуров, О. Ортиков. — Ташкент: «ILM ZIYO», 2017. — 192 б.
ISBN 978-9943-16-414-7

Бұл оқулықта Өзбекстан Республикасын қорғаудың заңды негіздері, Қарулы Күштер жасақтарының түрлері мен олардың құрылуы, әскери Ережелер туралы түсініктер, сап тәртіптерін орындау, ату қарулары мен әскери техниканың түрлері, олардан пайдалану әдістерін үйренумен қатар, дене тәрбиелік сапа, шыдамдылық, күштілік, жылдамдық, ептілік бойынша дене жаттығуларын орындау ережелері, әскери кәсіпті тиянақты меңгеретін оқушыларға әскери оқу орындары мен оқуға қабылдау ережелері туралы мәлімет берілген.

UO‘K 355.233.11(075.3)=512.122
KBK 68.49ya72

Республикалық мақсатты кітап қорының қаржылары есебінен басылды.

ISBN 978-9943-16-414-7

© Ш. Убайдуллаев және басқ., 2017 ж.
© «ILM ZIYO» баспа үйі, 2017 ж.

КІРІСПЕ

Жастардың шақыруға дейінгі бастауыш дайындығында Өзбекстан Республикасының «Жалпы әскери борыш пен әскери қызмет туралы» Заңы негізінде «Шақыруға дейінгі бастауыш дайындық» пәні жастарды Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің қатарында қызмет етуге дайындаудың құрамдық бөлімі болып, орта білім мекемелері үшін мәжбүри оқу пәні болып есептеледі.

Жастарға білім беру үдерісінде «Шақыруға дейінгі бастауыш дайындық» пәнінің міндеті төмендегілерден тұрады:

- мемлекетті қарулы шабуылдардан қорғау және мемлекет қорғанысы жөніндегі өздерінің Өзбекстан Республикасы Конституциялық құқық пен борыштарын, әскери (2000 жылдан бастап қорғаныс) доктринамыздың қорғаныс сипаттамасы мен мақсаттарын, Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері және басқа әскер түрлерінің мақсат пен міндеттерін тиянақты біліп алуы;

- Өзбекстан Республикасының «Қорғаныс туралы», «Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы» Заңдарын, Министрлер Кабинетінің «Өзбекстан Республикасы азаматтарының мобилизациялық шақыру резервіндегі қызметін ұйымдастыру туралы» қаулысын, Өзбекстан Республикасы азаматтарының әскери есебі туралы Ережесін, әскери қызметті өтеуден бас тарту және жасаған әскери қылмыстары үшін заңдарда белгіленген әкімшілік және қылмыстық жауапкершіліктерді білуі;

- әскери ант пен Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері Ережелерінің негізгі талаптарын терең түсінген түрде үйренуі;

- әскери бөлімнің қарулануы, әскери техникасы және жеке құрамның орналасу қызметімен танысуы;

- әскери жұмыстың негіздерін, қажетті әскери білімдерді және практикалық дағдылар, сондай-ақ физикалық тұрғыдан және рухани жақтан берік болуды үйренуі;

- азаматтық қорғау және медициналық білім негіздерін меңгеруі;

- «Шақыруға дейінгі бастауыш дайындық» пәнін меңгерген оқушылар Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің қатарына әскери қызметке шақырылған уақытта Отанды қорғауда өзінің Конституциялық борышын кемістіксіз орындаулары және қысқа мерзімде оларға

сеніп тапсырылған заманауи қарулар мен әскери техникаларды білулері қажет.

Жастарға әскери білім беруде оларға жасақтардың оқу-әскери қызметінде орындалатын жаттығулар, әрекеттер және іс-қимылдарын әскери бөлімдердегідей мүмкіндігінше жақындастырылған түрде үйрету назарда тұтылады. Бұл жаттығуларды бірнеше рет қайталау нәтижесінде жастарда қажетті әскери білімдер мен кәсіби дағдылардың негіздері жүзеге келеді.

Әскерге шақырылушылар әскери қызметке дайындау Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетінің жалпы басшылығында өткізіледі. Қарақалпақстан Республикасы Министрлер Кеңесі, облыс, қала және аудан әкімдіктері әскерге шақырылушыларды әскери қызметке дайындау жұмыстарын қаржыландыру әрі материалдық-техникалық тұрғыдан қамтамасыз етуді іске асырады, оқу-материалдық базасын құрған тәрізде мұндай дайындықтың ұйымдастырылуы үшін жауапты болып есептеледі.

Әскерге шақырылушыларды әскери қызметке дайындауды ұйымдастыру, жүзеге асыру және нәтижелерін бақылап бару, «Шақыруға дейінгі бастауыш дайындық» пәнінің оқытылуын әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз ету Өзбекстан Республикасы Қорғаныс министрлігі, сондай-ақ білім беру орындары болған министрліктер, Мемлекет комитеттері және басқармалары жағынан жүзеге асырылады.

«Өз келешегі мен азаттығының қадірін білмейтін, оны қорғай алмайтын, бұған күш-құдіреті жетпейтін ұлт ешқашан еркін жасай алмайды», деген пікірдің тарихи бір дәлелі ретінде «Егер кімде-кім, өз армиясын бақпаса, ертең өзгелердің армиясын бағуға мәжбүр болады», деген хикметті ешқашан ұмытпау қажет, деп ойлаймын. Бұл сөздерде тек терең мағына ғана емес, бәлкім өте ащы ақиқат та бар», — деген еді тұңғыш Президентіміз И. Каримов.

Біздің қоғамда Қарулы Күштер халықтың жан-тәні, мемлекеттің тәуелсіздігі, оның аймақтық бүтіндігі, тыныш өмірі және жаратушылық еңбегінің кепілі, жастарды рухани-этикалық тәрбиелеудің үлкен мектебі болып қалады.

Өзбекстан тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін, Республика ДОСААФ-тың 1991 жыл 23-қарашада болып өткен VIII кезектен тыс Құрылтайында Өзбекстан Республикасы қорғанысына көмектесетін «Ватанпарвар» ұйымын құру туралы қаулы қабылданды. Сондай-ақ ұйымның жаңа ережесі бекітілді. «Ватанпарвар» ұйымы Өзбекстан ДОСААФ-ының заңды мұрасы деп жарияланып, оның тізіміндегі барша ұйымдар «Ватанпарвар» ұйымының қарамағына өтті.

Әскерге шақырушылардың әскери техника мамандықтары бойынша дайындығы Өзбекстан Республикасы қорғанысына көмектесетін «Ватанпарвар» ұйымының оқу орындарында іске асырылады. Бағыт бойынша әскери есептегі мамандықтарға бірынғай жалпы орта білім беретін және орта арнаулы, кәсіби білім беру орындарында білім алып жатқан әскерге шақырушылар әскери техника мамандықтары бойынша тікелей сол мекемелерде дайындықтан өтеді. Өзбекстан Республикасының қорғанысына көмектесетін «Ватанпарвар» ұйымының оқу орындарында әскери техника мамандықтары бойынша дайындыққа он жеті жасқа толған, денсаулығына байланысты әскери қызметке шақырылуы қажет болған жастар жұмылдырылады.

Қазіргі кезде қорғанысқа көмектесетін «Ватанпарвар» ұйымының тізімінде Қарақалпақстан Республикасы, Ташкент қаласы, 12 облыс, 179 қала және аудан кеңестері қызмет көрсетуде. Еңбек қоғамдарында, оқу орындарында, тұрғындар жасайтын жерлерде құрылған он мыңнан астам бастауыш ұйымдар өз саптарына үш жарым миллионнан астам мүшелерді біріктірген. Олардың қызметі жастарды еңбекке, Отанымызды қорғауға дайындау, олардың саяси, рухани дүниеге көзқарасын асыру, халқымыздың бай тарихы, айбынды әскери дәстүрлері және құндылықтарына әрдайым сенімді рухында тәрбиелеу, спорттың әскери және практикалық түрлерін дамытудан тұрады.

Қопарылғыш экстремистік күштерден мемлекетімізді сенімді қорғауға дайын тұру үшін әрдайым қырағы болу, үздіксіз дайындық көру керек. Содан келіп шығып қорғанысқа көмектесетін «Ватанпарвар» ұйымы назарын мемлекет және қоғам ұйымдарымен практикалық ынтымақтастық орнату, жастарды дене шынықтыру, әскери техника білімдерімен қаруландыру, шыдамды, төзімді, табанды, рухани кемел етіп тәрбиелеуге қаратылуда.

Мемлекетіміздің тыныштығы мен бейбіттігін сенімді қорғауға жарамды болған, жылдам, әскери қабілеті жоғары, әр тұрғыдан жақсы қамтамасыз етілген Қарулы Күштерді қалыптастыру дәуір талабы, өмірдің талабы. Жан-жақты кемелденген, батыл, ер жүрек, отансүйгіш жігіт-қыздарды тәрбиелеу кең көлемді сан қырлы міндет.

Сол үшін, өзара достық, бауырластық, ынтымақтастық сезімдерін және де бекемдеу, әр түрлі кері көріністердің алдын алу мақсатында «Батырлар қорғайды Отанды!», «Күш — әділетте», «Серігіңді құрметте», «Әскери қызметшінің рухани бейнесі» тақырыптарында сұхбаттар, кездесулер, сайыстар өткізіліп жатыр. Жастардың әскери отансүйгіштік тәрбиесінде қажетті құрал болған ұлы бабаларымыздың Отан азаттығы

жолындағы қаһармандық күрестері, тарихтың ұлы ойшылдары, халық қаһармандары Шырақ, Тумарис, Спитамин, Мұканна, Махмұт Тараби әрі ұлы қолбасшылар Жалалиддин Мангуберді, Әмір Темір, Захириддин Мұхаммед Бабырдың ерліктерін мадақтайтын лекция және сұхбаттар өткізілуде. Мұндай лекция және сұхбаттарды ұйымдастыру, әр түрлі кездесулерді ұйымдастырудан мақсат, жастарымызды бабаларымыз қалдырған бай мұрасы кеңінен және жан-жақты үйренуге, Қарулы Күштерімізде қызмет ету әрбір Өзбекстан азаматының Конституциялық борышы екендігі, Отан шекарасының дербестігін өлкеміздің тыныштығын қамтамасыз ету қасиетті міндет екендігі адамдарымыздың санасына сіңдіруден тұрады.

Тәуелсіздіктің артынан халқымыздың тұрмысы, дәстүрлері, әдет-ғұрыптары және жалпыадамилық құндылықтары қайта тіктеліп жатқан бір дәуірде, жастардың көңіліне Отан сезімін сіңдіру, руханиятын қалыптастыру және оларды әскери отансүйгіштік рухында тәрбиелеу қажетті маңызға ие.

Өзбекстанымыз мұндай құрметке лайық. Себебі дүние цивилизациясына тән үлес қосқан Мұса ал-Хорезми, Ахмет ал-Ферғани, Имам ал-Бұхари, Абу Мансур ал-Мотуриди, Абу Али ибн Сино, Абу Райхан Беруни, Бурхонуддин ал-Марғинов, Ахмет Яссауи, Бахоуддин Нақшбанд, Мырза Улықбек, Әлішер Науаи сияқты ұлы руханият және ағарту иелері, Шырақ, Спитамин, Мұканна, Жалалиддин Мангуберді, Әмір Темір, Захириддин Мұхаммед Бабыр сияқты әскери көсемдері бар екендігінен халқымыз шексіз мақтаныш етеді.

1992 жыл 3-шілдеде Өзбекстан Республикасы Олий Кенесі «Қорғаныс туралы», «Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы», «Мерзімді қызмет туралы» Заңдарды қабылдады және сол күні «Әскери ант» мәтіні де бекітілді. Қарулы Күштер құрылуының құқықтық базасын жаратудың бірінші басқышы 1995 жыл 30-тамызда Өзбекстан Республикасы Олий Мәжілісінің I шақыру III сессиясында Өзбекстан Республикасы Әскери доктринасын қабылдаумен аяқталды. Доктрина әскери құрылудың бағытын, мемлекет және Қарулы Күштердің соғысқа дайындық, соғыс жүргізу жолдарын белгілейтін ресми көзқарастар және ережелер тізімі болып табылады. Ол мемлекеттің саяси басшылығы жағынан істеп шығарылады және оның негізгі бағыттары, істеп шығару күштерінің өркендеуі ғылым жетістіктерінің дәрежесі, болуы мүмкін болған соғыс туралы елестеулермен байланысты.

Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерін қалыптастырудың алғашқы басқышының аяқталуы 1992 жыл 8-желтоқсанда болып өткен Өзбекстан Республикасы Олий Мәжілісінің XI сессиясына тура келді.

Бұл сессияда мемлекетіміздің Негізгі Заңы — Өзбекстан Республикасының Конституциясы қабылданды. Бұл заң Қарулы Күштердің мемлекеттегі құқықтық жағдайын бекемдеген, оның бас міндеттері және тарихи борышын белгілеп берген негізгі заң болды.

Конституцияның XXVI тарауы қорғаныс пен қауіпсіздік мәселелеріне арналады. Оның 125-бабында: «Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері Өзбекстан Республикасының мемлекет суверенитетін және аймақтық бүтіндігін, халықтың тыныш өмірі мен қауіпсіздігін қорғау үшін түзіледі», деп белгіленді. Өзбекстан Республикасы Конституциясының 52-бабына сәйкес, «Өзбекстан Республикасын қорғау — Өзбекстан Республикасының әрбір азаматының борышы», деп белгіленеді.

Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен-ақ Өзбекстан Республикасы мемлекеттің экономикалық, саяси, әлеуметтік дамуына, мемлекетте және Орталық Азия аймағында тыныштық пен тұрақтылықты нығайтуға үлкен мән берілген.

Бұл мәселені мемлекеттің қорғаныс құдіретін, оның ұлттық қауіпсіздігін сенімді қамтамасыз ету шарттарында ғана шешу мүмкін болып, оған экономикалық, саяси, құқықтық, ұйымдастырушылық және әскери характердегі шаралар тізіміндегі жалғыз мемлекет саясатын жүргізу арқылы қол жеткізеді. Бұл шараларды өзінде жинақтаған құжат 1995 жыл 30-тамызда Өзбекстан Республикасы Олий Мәжілісі тарапынан қабылданған әскери доктрина есептеледі. Солай етіп, практикада бірінші рет құрылғандығының төртінші жылында жас тәуелсіз мемлекет өзінің ғылыми негізделген әскери доктринасына ие болды.

XX ғасырдың соңғы бес жылдығы дәуірінде дүниеде, аймақта және мемлекетте болған геосаяси жағдай есепке алынып, іс жүзіндегі әскери доктрина дамытылды және 2000 жылдан бастап, қорғаныс доктринасы практикаға енгізілді. Өзбекстан Республикасының қорғаныс доктринасы — жалпымемлекеттік маңызына тән ірі құжат. Ол мемлекет стратегиясының қажетті бөлігі болып, әскери саясат негізінде, әскери қызмет әрі әскери құрылысының бағыты және әскери кадрлар үшін мәжбүри есептелген әскери теория және практикасының негізгі, жетекші, ресми қабылданған көзқарастары мен ережелерін көрсетеді.

Өзбекстанның қорғаныс доктринасы Орталық Азия аймағында қазіргі әскери-саяси жағдай, әскери қауіптің жасырын түрдегі деректері, бас әскери стратегиялық міндеттер, құрылыс бағыттары және Қарулы Күштерді қолдау шарттары, Қарулы Күштер, халық пен мемлекетті қорғанысқа дайындау мәселелерін өз ішіне алған. Қорғаныс доктринасының бұл бағыттары қорғаныс мәселелерін түсіну және

шешуге қарағанда көзқарастардың пікірлестігін қамтамасыз етуде үлкен маңызға ие.

Өзбекстан Республикасының қорғаныс доктринасы үш негізгі бөлімнен тұрады:

I. Жалпы ережелер.

II. Доктринаның саяси ерекшеліктері.

III. Доктринаның әскери-ұйымдастырушылық ерекшеліктері.

Қорғаныс доктринасының негізгі үстемдіктері төмендегідей: саяси тұрғыдан «соғыс және әскери шабуылды жою — бас стратегиялық бағыты», деген ереженің бар екендігі. Сол себепті Өзбекстан Республикасы төмендегідей көрсетілген анық міндеттемелерді өз жауапкершілігіне алады:

- Өзбекстан Республикасы немесе Өзбекстанмен өзара әскери көмек туралы сәйкес келісімдерге байланысты басқа мемлекеттерге жасалған басқыншылықтарды қайтарудан тыс жайттарда өз Қарулы Күштерін өзге мемлекеттерге қарсы қолдамайды;

- ешкімге қауіп төндірмейді және дүниенің бірер мемлекетін өзінің дұшпаны деп есептемейді әрі олардың біреуіне де не аймақтық, не басқа даугерлік етпейді және халықаралық құқық негіздері, өзара қауіпсіздік мүдделерін есепке алған түрде барша мемлекеттермен байланыс орнатуға дайын;

- ядросыздық бағыттарын қолдайды, әрекет жасайды;

- ядро қаруын орналастырмау, істеп шығармау және сатып алмау.

Өзбекстан бұл бағыттарға көңіл бөліп қалмай, аймағымызда тыныштық пен тұрақтылық болуын қалайды, сол үшін мүмкіндігінше күреседі, әрі бұған сөзсіз ақыл-парасаттың жеңісі, өз қалауын бейімдеу арқылы жетеді, деп есептейді.

Әскери ұйымдастырушылық туралы қорғаныс доктринасы Орталық Азия аймағының өзіне тән ерекшеліктерін, әскери қауіптің жасырын деректерін, қазіргі заман соғыстарына тән характер және нәтижелерді ескеріп, бас әскери стратегиялық міндеттерді анық белгілейді. Бұл тыныштық дәуірінде қажетті, жетерлі дәрежеде республиканың аймақтық бүтіндігін, оның суверенитетіне бағытталған әр түрлі шағыстырушылық және басып алуды бүтіндей жоюға кепілдік беретін мемлекеттің қорғаныс құдіретін сақтау, тәуелсіз түрдегі секілді қоғамдық қауіпсіздік туралы Келіссөз қатысушы мемлекеттердің Қарулы Күштермен ынтымақтастықта басқыншыларға соққы беру үшін оның Қарулы Күштерінің әрдайым әржақты дайын екендігін қамтамасыз ету дегені. Соғыс кезінде — басқыншылықтың кепілі ретінде қайтарылуы: өз күштер секілді Өзбекстан Республикасымен сәйкес келісімдерге сай,

байланысы басқа мемлекеттердің әскери күш-қүдіреті ынтымақтастығында басқыншыға ойсыратып соққы беру.

Қорғаныс доктринасы Қарулы Күштер құрылуының бағыттарын белгілейді. Онда, негізінен, Өзбекстан Республикасын қорғауға қабілетті әскер түрлерін тепе-теңдікті дамыту қабылданғандығы белгіленген. Сонымен, қорғаныс доктринасы Қарулы Күштер алдында тұрған міндеттерді жоғары деңгейде орындау мақсатында жылдам және әскери дайындық проблемаларының жалпы қалыптарын, жеке құрам тәлім-тәрбиесінің үстемдіктерін көрсетіп берген.

Доктринада Орталық Азия аймағы қазіргі кезде халықаралық терроризм, діни экстремизм және догматизмді жаюға, аймақтағы мемлекеттерді өздері тандаған демократиялық өркениет жолынан қайтаруға ұрынып жатқан — қопарушы орталықтардың өте мүдделі нысанына айналып жатқандығы есепке алынған. Мұндай жағдайда мемлекеттің ең қажетті міндеті Қорғаныс министрлігі, заманауи қару-жаракқа ие, профессионал тұрғыдан жақсы дайындалған бөлім және бөлімшелерін ұйымдастыру, мемлекеттің дара қорғау және қорғаныс тізімін, барлық жасақ түрлері мен мекемелері өзара ынтымақтастығының тиімді механизмін қалыптастырудан тұрады.

Қабылданған доктрина мүлдем қорғаныс қасиетіне ие болып, Өзбекстан Республикасының тыныштық сүйер саясатының көрінісі болып табылады. Доктринада министрлік және мекемелердің, мемлекет және беймемлекеттік ұйымдары, мекемелердің мемлекет қорғаныстың қабілеттілігін қамтамасыз ету туралы орны мен жауапкершілігі белгілеп берілген. Доктрина ережелерін жүзеге асыру Отанымыздың әрбір азаматы үшін қасиетті борыш.

Аймағымыздағы әскери-саяси жағдай, Қарулы Күштерде жүзеге асырылып жатқан реформалар, жастардың әскери қызметке қызығуының күшеюі әрі мемлекет қорғаныс қүдіретін тағы да бекемдеу мақсатында «Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы» Заң 2002 жылдың желтоқсанында болып өткен Өзбекстан Республикасы Олий Мәжілісінің II шақыру X сессиясында қайта оқылған түрде қабылданды. Заңда әскери қызметті ұйымдастыру мәселелері жетілдіріліп, әскери қызметтің төмендегі түрлері енгізілді:

- мерзімді әскери қызмет;
- мобилизациялық шақыру резервіндегі әскери қызмет;
- контракт (келісімшарт) бойынша әскери қызмет;
- Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері қатарында әскери қызметті өтеген резервшілердің қызметі.

Мерзімді әскери қызмет жасындағы азаматтардың қатардағы әскерлер және сержанттардың құрамы лауазымдарында, сондай-ақ мерзімінен бұрын әскери қызметті өтемеген офицерлердің заң құжаттарында белгіленген мерзім аралығында Қарулы Күштер қатарындағы мәжбүри қызмет болып табылады. Мерзімді әскери қызмет календарь есебінде қатардағы әскерлер және сержанттар үшін 12 ай, жоғары мәліметті тұлғалар үшін 9 ай етіп белгіленді.

Заң негізінде әскери қызметтің жаңа түрі — мобилизациялық шақыру резервиндегі әскери қызмет енгізілді. Мерзімді әскери қызметті өтеуге жарамды әрі шақырылу мерзімін кешіктіру және шақырылудан азат етілуі құқығына ие болмаған, бірақ, Қарулы Күштер қатарына кезектегі мерзімге шақырылмаған тұлғалар мобилизациялық шақыру резерв қатарына алынады.

Мобилизациялық шақыру резервиндегі қызмет аймақтық бағыты негізінде айлық жиындар ретінде ұйымдастырылады, әрі шақырушылар тарапынан Өзбекстан Республикасы Қаржы министрлігінің арнаулы есеп қағазында ақша төлемдерінің кірітілуін назарда тұтқан. Мобилизациялық шақыру резервиндегі қызмет сапына азаматтар 27 жасқа толғанға дейін алынады және әр жылғы әскери жиындарға жұмылдырылуы мүмкін, төтенше жағдайлар немесе Өзбекстан Республикасына қарсы әскери шапқыншылық жасалғанда, нағыз әскери қызметке шақырылады. Мобилизациялық шақыру резервиндегі қызметті өтеген азаматтар 27 жасқа толғаннан кейін, Қарулы Күштерінің резерв қызмет қатарына алынады.

Мобилизациялық шақыру резервиндегі қызмет қатарына алынған тұлғалар төлейтін ақша өтеулері мөлшері және оларды төлеу тәртібі Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинеті тарапынан бекітілген Ережемен белгіленеді. Бұл ақшалай қаражаттар мерзімді әскери қызметтегі мерзімді әскери қызметшілердің ақша және материалдық жабдығын асыру, сондай-ақ мобилизациялық шақыру резервиндегі қызмет қатарына алынған тұлғалардың әскери жиындарын өткізуге анық мақсатта бағытталған болады.

Мобилизациялық шақыру резервиндегі қызметті ұйымдастыру және өтеу тәртібі Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинеті тарапынан бекітілетін Өзбекстан Республикасы азаматтарының әскери қызметті өтеу тәртібі туралы Ережемен белгіленеді.

Қарулы Күштер реформаларында профессионал армия құру негізгі стратегиялық міндет есептеледі. Сол себепті, Қарулы Күштерді құруда *контракт бойынша әскери қызмет* жеке маңызға ие.

Әскери қызметті мамандық ретінде таңдаған азаматтар контракт бойынша әскери қызметті қатардағы әскерлер, сержанттар мен офицерлер құрамы лауазымдарында өтейді. Әскери қызметті өтеу мерзімдері және негізгі шарттары контрактта белгіленеді. Бастапқы контракт қызметін қатардағы әскерлер және сержанттардың құрамы лауазымдарында өтеу бойынша 3 жыл, офицерлер құрамы лауазымдарында өтеу бойынша 5 жыл мерзімге түзіледі.

Әскери қызметтің контрактта ескерілген мерзімі жоғары әскери білім беру орындарының курсанттары мен оқу дәуірі үшін болашақта олардың офицерлер құрамы лауазымдарында әскери қызметті кемінде бес жыл мәжбүри өтеу шартымен контракт түзіледі.

Контракт мерзімі аяқталғаннан кейін, тараптардың келісімімен бұл мерзім жаңа контракт түзу арқылы ұзайтырылуы мүмкін. Контракт бойынша әскери қызметті өтеу тәртібі және мерзімі Өзбекстан Республикасы азаматтарының әскери қызметті өтеу тәртібі туралы Ережемен белгіленеді.

Заңда қызметтің және бір түрі ретінде Қарулы Күштер қатарында әскери қызметті өтеген резервшілер қызметі көрсетіледі. *Резервшілер қызметі* нағыз әскери қызметті, сондай-ақ мобилизациялық шақыру резервиндегі қызметін өтеген қатардағы әскерлер, сержанттар және офицерлер құрамынан құрылады. Бұл Қарулы Күштердің бірікпелері, бөлімдері және бөлімшелері қатарын соғыс дәуірінде талап етілетін штаттар дәрежесіне дейін толтыру, сондай-ақ соғыс дәуірі талап ететін түзілімдерді күшейттіру мақсатында жалпы әскери міндеттеме негізінде енгізілетін әскери қызмет түрі болып табылады.

Резервшілер ретінде қызметті өтеп жатқан әскери қызметке мәжбүрлер тыныштық дәуірінде, ереже ретінде, әскерлердің әскери дайындығын сақтап тұру, резервшілердің әскери есептегі мамандық бойынша міндеттемелері тыныштық пен соғыс дәуірінде орындауы қажет болған дағдыларын сақтап қалу және жетілдіру мақсатында әскери бөлімдер базасында аймақтық бағыты негізінде құрылатын әскери дайындық бойынша әскери жиындарды өтеуге жұмылдыруы мүмкін.

Резервшілерден соғыс дәуірінде де, тыныштық дәуірінде де Өзбекстан Республикасына қарсы әскери шабуылдың қатері және мемлекет қауіпсіздігіне қауіп-қатер төнгенде, табиғи апаттар мен төтенше жағдайлардың салдарын жоюда Өзбекстан Республикасы Президенті Жарлығына сәйкес, жасақтар және бөлімдер құрамында әскери мақсаттар бойынша пайдалану мүмкін. Мұндай жайттарда Өзбекстан Рес-

публикасы Қарулы Күштері қатарында әскери қызметті өтеген резерв-шілерге мемлекет тарапынан белгілі дәрежедегі жеңілдіктер беріледі.

«Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы» Заңның 12—17-баптарында азаматтарды әскери қызметке дайындау жөнінде тоқталып өтілген. Сонымен қатар әскерге шақырушыларды әскери қызметке дайындау жұмыстарында, Өзбекстан Республикасы Қорғаныс министрлігі, сондай-ақ басқа уәкілдік министрліктер мен ұйымдардың бұл бойынша алып баруы шарт болған жұмыстарды көрсетіп өтеді. Заңның 13-бабында аталмыш пән мәжбүри екендігі әрі бұл орта білім беру орындары, академиялық лицей және кәсіби колледждерінде оқып жатқан оқушыларға қайсы басқыштарда өтілуі, сондай-ақ бұл пәннің мемлекет қауіпсіздігі, халықтың тұрақты өмір сүруін қамтамасыз ету мақсатында меңгеруі төмен болған оқушылар үшін жергілікті әкімшіліктер жағынан қорғаныс-спорт-сауықтандыру лагерлерін құру атап өтілген.

Бүгін жан-жақты кемелденген ұрпақты кәмелетке жеткізуге бағытталған мемлекет саясатында жастарды отансүйгіштік рухында тәрбиелеу бастапқы маңызға ие. Соған байланысты Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің қатарында мерзімді әскери қызметті өтеп, әскери жасақ қолбасшылығының тиісті мінездемесіне ие болған абитуриенттер жоғары оқу орын мекемелеріне оқуға кіруде 50%-дық жеңілдікке ие болады.

Мемлекетіміз басшысы Ш.М. Мирзиёевтің 2017 жыл 4-сәуірдегі «Өзбекстан Республикасы Президентінің 2012 жыл 31-мамырдағы «Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің қатарында мерзімді әскери қызметті өтеп болған азаматтарға жеңілдіктер тізімін жетілдіруге байланысты қосымша шаралар туралы» Жарлығына өзгерістер енгізу туралы» Жарлығы осы бағыттағы әрекеттердің практикалық жиындысы болды.

Мерзімді әскери қызметті өтеп қайтқан азаматтарға беріліп жатқан мұндай жеңілдіктер жастарымыздың арасында қызметтің беделін одан да жоғары дәрежеге көтеруде, әскери қызмет барысында тұрақты білім мен дайындықты иелеулерінде олар үшін жеке ынталандырушы фактор болуы сөзсіз.

Бұл тарауда Өзбекстан Республикасының «Жалпы әскери міндеттеме мен әскери қызмет туралы» және «Қорғаныс туралы» Заңдары, Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетінің «Өзбекстан Республикасы азаматтарының мобилизациялық шақыру резервиндегі қызметін құру туралы» қарары және Өзбекстан Республикасы азаматтарының әскери есебі туралы Ережесі, әскери қызметтен бас тарту, жасалған әскери қылмыстар үшін, қызмет барысында тәртіпсіздіктерге жол қойылғанда тәрбиелік және қылмыстық жауапкершілік туралы, әрі Өзбекстан Республикасы Қорғаныс доктринасының негізгі ережелері, тәрбиелік жұмыстар, Қарулы Күштердің құрылуы, әскери тәртіп негіздері және әскери құндылық ережелері, әскери сәлемдесу, әскердің қатарға тұру алдындағы және қатардағы міндеттемелері туралы мәлімет берілген.

I тарау. ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚОРҒАНЫС ЖӘНЕ ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТ ТУРАЛЫ ЗАҢДАРЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ

1.1. Өзбекстан Республикасының Конституциясы Отанды қорғау туралы

Өзбекстан Республикасының негізгі заңы болған Конституцияда қорғаныс, қауіпсіздік және әскери қызметке тиістілік негіздері бірнеше баптарда және XXVI тарауда айқын көрсетіп өтілген.

1-бап. Өзбекстан — суверен демократиялық Республика. Мемлекеттің «Өзбекстан Республикасы» және «Өзбекстан» деген атаулары бір мағынаны білдіреді.

3-бап. Өзбекстан Республикасы өзінің ұлттық-мемлекет және әкімшілік-аймақтық құрылымын, мемлекет билігі және басқару органдарының тізімін белгілейді, ішкі және сыртқы саясатын жүзеге асырады.

Өзбекстанның мемлекет шекарасы мен аймағы мызғымас және бөлінбейді.

125-бап. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері Өзбекстан Республикасының мемлекет суверенитетін, аймақтық бүтіндігін, халықтың тыныш өмірі және қауіпсіздігін қорғау үшін түзіледі.

Қарулы Күштердің құрылымы және оларды құру заңмен белгіленеді.

126-бап. Өзбекстан Республикасы өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жетерлі дәрежеде қарулы күштеріне ие.

17-бап. Өзбекстан Республикасы халықаралық қатынастардың бүтіндей құқықтық субъекті. Оның сыртқы саясаты мемлекеттердің суверен тендігі, күш жұмсамау немесе күшпен қауіп қатер төндірмеу, шекаралардың дербестігі қайшылықтарды тыныштық жолмен шешу, басқа мемлекеттердің ішкі жұмыстарына араласпау ережелеріне және халықаралық құқықтың жалпы мойындалған басқа ережелері мен нормаларына негізделеді. Республика мемлекеттің, халықтың жоғары мүдделері, дәулеттілігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында одақтар құруы, достықтарға және басқа мемлекеттераралық құрылымдарына кіруі және олардан ажыралып шығуы мүмкін.

52-бап. Өзбекстан Республикасын қорғау — Өзбекстан Республикасы әрбір азаматының борышы. Азаматтар заңда белгіленген тәртіпте әскери немесе мерзімді қызметті өтеуге міндетті.

93-бап. 18. Өзбекстан Республикасына шабуыл жасалғанда немесе шабуылдан бір-бірін қорғану тұрғысынан жасалған келіссөз міндеттемелерін орындау қажеттілігі туғанда соғыс жағдайы жарияланады және қабылданған қарарын үш күн ішінде Өзбекстан Республикасы Олий Мәжілісі палаталарының бекітуіне енгізеді.

19. Төтенше жағдайлар (реал сыртқы қауіп, жаппай тәртіпсіздіктер, ірі апаттар, табиғи апат, эпидемиялар) болған жағдайда азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуді көздеп, Өзбекстан Республикасының бүкіл аумағында немесе оның кейбір жерлерінде төтенше жағдай жарияланады және қабылданған қарарын үш күн ішінде Өзбекстан Республикасы Олий Мәжілісінің палаталарының бекітуіне кірітеді. Төтенше жағдайды енгізу шарттары және тәртібі заңмен белгіленеді.

20. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің Жоғары Бас қолбасшысы болып есептеледі, Қарулы Күштердің Жоғары қолбасшыларын тағайындайды және міндетінен босатады, жоғары әскери атақтар береді.

1.2. Өзбекстан Республикасының «Қорғаныс туралы» Заңы, Қорғаныс ұғымы

Өзбекстан Республикасының суверенитетін, оның аймақтық бүтіндігін, мызғымас шекарасын сақтау Қарулы Күштердің негізгі міндеті болып, тәуелсіздіктің алғашқы күндерінде бұл ең өзекті мәселелердің бірі болғаны үшін Олий Мәжіліс тарапынан қабылданған. «Қорғаныс туралы» Заң тұңғыш Президентіміз И. Каримов тарапынан 1992 жыл 3-шілдеде қол қойылды және аймақтағы өзгерістер, сыртқы және ішкі саясатты ескере отырып бұл заңға өзгерістер мен қосымшалар енгізіліп, оның жаңа редакциясы бекітілді.

«Қорғаныс туралы» Заңның негізгі міндеттері қорғанысты құрудың әрі Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерін басқарудың

құқықтық негіздерін белгілейді, мемлекет қорғанысын қамтамасыз етуде мемлекет органдарының өкілеттіктерін, сондай-ақ азаматтардың өзін-өзі басқару органдары, кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар және азаматтардың қатысуын анықтап береді.

Қорғаныс дегенде Өзбекстан Республикасының суверенитеті, аймақтық бүтіндігін, халықтың тыныш өмірі және қауіпсіздігін қорғауды қамтамасыз етудің саяси, экономикалық, әскери, әлеуметтік-құқықтық, ақпарат, ұйымдастырушылық және басқа шаралар жиынтығы түсініледі.

Қорғаныс саласындағы мемлекет саясатының негізгі бағыттары төмендегілерден тұрады: басқа мемлекетке қарсы әскери күш жұмсамау, басқыншылықтың алдын алу және қуып шығу, сондай-ақ Өзбекстан Республикасы тиісті келісімдермен байланысты мемлекеттерге көмек көрсету жайттары бұдан тыс; халықаралық құқық нормаларына сәйкес ұжымдық қауіпсіздік тізімдерінде қатысу; әскери-саяси блоктарда қатыспау; әскери құрылыстың заманауи соғыстар және Қарулы Күштердің, экономиканың, халықтың, аймақтың шабуылды жоюға әрдайым дайын тұруы; қарулы оқиғалардың ерекшелігіне сай болуы; ядролық және басқа түрдегі жалпы қырғын қаруларын істеп шығаруды, қайта істеуді, алуды, сақтауды, таратуды және орналастыруды жокқа шығару; қорғаныстың жетерлі дәрежеде болуы; әскери қызметтің қадірлі екендігін қамтамасыз ету.

Қорғанысты құру төмендегілерді қамтиды: шабуылдың алдын алу және қайтаруға, Өзбекстан Республикасына шабуылдардан ұйымдасқан түрде қарулы қорғануға қаратылған қажетті жағдайлар жарату; қорғаныс саласында жеке мемлекет саясатын іске асыру, мемлекет әскери құрылымын заманауи талаптарға сай жетілдіру; қорғаныс міндеттерін шешу үшін қажетті барша күштер мен құралдардың сәйкестендіріп барылуы және ынтымақтастықта әрекет етуін қамтамасыз ету; әскери-саяси жағдай, ұлттық қауіпсіздікке болған анық және потенциал қатерлер мониторингін жүргізу; Өзбекстан Республикасы соғысқа және қарулы оқиғаларға тартылудың алдын алу тұрғысынан саяси, экономикалық, әскери, әлеуметтік-құқықтық, ақпарат, ұйымдастырушылық және басқа шаралар көру; Қарулы Күштердің құрылуы, дайындығы, әрдайым дайын түрде сақтап тұрылуы, олардың саны, құрылымы және құрамының жарамдылығы; Қарулы Күштерді тиісті түрде заманауи қару-жарақтар, әскери техника, әскери-техникалық және шикізаттық мал-мүліктер, азық-түлік, басқа материалдық-техникалық құралдар, энергетика және басқа ресурстармен қамтамасыз ету, олардың қорларын жүзеге асыру; Қарулы Күштер қолданылуын жоспарлау; қорғаныс міндеттерін шешу үшін сыртқы саяси бағыттағы шараларды көру; халықты және аймақты қорғанысқа дайындау; Өзбекстан Республикасы Мемлекет шекарасы-

ның күзетілуі мен қорғалуын қамтамасыз ету; халықты, экономика және өмір сүру үшін қажет болған объекттерді жалпы қырғын құралдарынан қорғауға тиісті шараларды өткізу; Қарулы Күштердің, мемлекет экономикасының, мемлекет органдары, азаматтардың өзін-өзі басқару органдары, кәсіпорындар, мекемелер және ұйымдардың, сондай-ақ халықтың мобилизациялық дайындығы; мемлекет және мобилизациялық қорлары үшін материалдық байлықтардың қорларын жүзеге асыру; қорғаныстың ғылыми, ғылыми-техникалық, ағарту, әскери-индустриялық, экономикалық, ақпарат және заңдылық базасын жетілдіру; халықты рухани-адамгершілік және әскери-Отансүйгіштік рухында тәрбиелеу әрі Қарулы Күштер жеке құрамын мемлекетті қорғауға рухани-адамгершілік тұрғыдан дайындау; мемлекет қорғанысын құруға тиісті басқа шаралар.

Соғыс жағдайы Өзбекстан Республикасына шабуыл жасалғанда немесе шабуылдан бірін-бірі қорғау тұрғысынан түзілген келіссөз міндеттемелерін орындау қажеттілігі туғанда заңда белгіленген тәртіпте жарияланады. Өзбекстан Республикасы аумағына әскерлер кенеттен шабуыл жасағанда яки бастырып кірген жағдайда әскери округтар жасақтарының қолбасшылығы және жергілікті мемлекет билігі органдары соғыс жағдайы жариялануын күтпей шабуылды яки басқыншылықты жоюдың барлық шараларын көруі шарт.

Соғыс дәуірі соғыс жағдайы жарияланған уақыттан немесе әскери әрекеттер іс-жүзінде басталып кеткен кезден басталады әрі әскери әрекеттер токтатылғандығы жарияланған уақыттан, бірақ мұндай әрекеттер іс-жүзінде токтатылғаннан кейін аяқталады. Соғыс дәуірі жағдайында Қарулы Күштер Жоғары Бас Қолбасшысы тарапынан Қарулы Күштерге және мемлекет экономикасына басшылықты іске асыратын өкілеттік орган құрылу мүмкін.

Соғыс жағдайы жариялануы яки төтенше жағдай енгізілуімен-ақ жаппай немесе аздап мобилизация жариялануы мүмкін. Мобилизациялау шараларына дайындық көру және оларды өткізу тәртібі заң құжаттарымен белгіленеді.

Аймақтық қорғаныс Өзбекстан Республикасының Мемлекет шекарасын қорғау, халықты, объекттер және коммуникацияларды дұшпан шабуылдарынан, қопарушылық және террорлық әрекеттерінен қорғау мақсатында, сондай-ақ төтенше жағдай режимін сақтап тұру үшін құрылады және іске асырылады. Аймақтық қорғанысты қамтамасыз етуге жұмылдырылатын күштердің міндеттері, ынтымақтастықтағы әрекеттерінің құрылуы және тәртібі заң құжаттарымен белгіленеді.

Қарулы қақтығыстар — шектелген шеңбердегі әскери жанжалдар (әрекеттер және қарулы қақтығыстар) есептеліп, мұнда соғыс жағдайы

жарияланбайды. Қарулы қақтығыстар болғанда және Өзбекстан Республикасы бұл қақтығыстарға тартылған жағдайда Қарулы Күштер тез арада оларды жою шараларын көреді.

Өзбекстан Республикасын, оның аймақтық бүтіндігі және тәуелсіздігін қорғау — Өзбекстан Республикасы азаматтарының Конституциялық борышы. Өзбекстан Республикасы азаматтары заңда белгіленген тәртіпте әскери немесе мерзімді қызметті өтеуге, сондай-ақ өз мүлкіндегі үйлер, ғимараттар, транспорт және байланыс құралдары әрі басқа мал-мүліктерін соғыс дәуірінде қорғаныс қажеттіліктері үшін заңда белгіленген тәртіпте беріп тұруға мәжбүр, қаражаттардың орны Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинеті тарапынан белгіленген тәртіпте кейінірек қапталады. Азаматтар мемлекет қорғаныс қабілетін бекемдеуге көмектесуші қоғам бірлестіктерін түзу құқығына ие.

Өзбекстан Республикасы халықаралық құқықтың жеке тәртіпте және ұжымдық тәрізде қорғанудан тұратын болған құқықты бекемдеуші жалпы мойындалған нормалары және принциптеріне негізделіп, әскери құрылыс, тыныштық пен қауіпсіздікті сақтап тұру саласында басқа мемлекеттермен ынтымақтастықты жүзеге асырады.

II тарау. ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

2.1. Өзбекстан Республикасының «Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы» Заңы. Жалпы әскери міндеттеме түсінігі және оның маңызы. Әскери қызметтің түрлері

Мемлекетте жүргізіліп жатқан реформаларды және де жетілдіру Республика Қарулы Күштерінде де қажетті өзгерістер жасауға себеп болды. Себебі, 2002 жыл 12-желтоқсанда қабылданған жаңа баспадағы «Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы» Заңды көру мүмкін. Оған сәйкес, Заң азаматтардың Өзбекстан Республикасын қорғауға мәжбүрі әскери дайындығынан тұратын болады әрі Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері қатарын толтыруды және олардың резервін дайындауды қамтамасыз ету мақсатында енгізіледі.

Жалпы әскери міндеттеме азаматтарды әскери қызметке дайындауды, әскери қызметке шақыруды (кіруді), шақыру немесе контракт бойынша әскери қызмет өтеуді, резервтегі қызметті, мерзімді қызметті, әскери тізімнен өту ережелеріне мән беруді, төтенше жағдайларда немесе Өзбекстан Республикасына қарсы басқыншылық болған жағдайда, халықты қорғау шараларын қамтиды.

«Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы» Заңға сәйкес, Өзбекстан Республикасының төмендегі азаматтары, әсіресе:

- әскери қызметке шақырылатын және аудан (қала) шақыру учаскелерінде тіркелген тұлғалар — *шақырушылар*;

- нағыз әскери қызметтегі тұлғалар — *әскери қызметшілер*;

- Қарулы Күштердің резерві немесе қорындағы тұлғалар — *әскери қызметке мәжбүр*;

- әр түрлі себептерге сәйкес, әскери тізімге алынбаған немесе әскери тізімнен шығарылған, сол тәрізді, отставкадағы тұлғалар — *әскери қызметке мәжбүр болмаған тұлғалар*, деп аталады.

Жалпы әскери міндеттеме Өзбекстан Республикасы аумағында ылғи немесе уақытынша жасап жатқан шетел азаматтары және азаматтығы болмаған тұлғаларға қолданылмайды. Әскери қызметке бірінші рет шақырылған немесе өз еркімен (контракт бойынша) кірген азаматтар Өзбекстан Республикасы халқы мен Президентіне сенімділік туралы Әскери ант қабылдайды.

Бұрынғы әскери ант қабылдамаған әскери қызметке мәжбүрлер жиындарға жұмылдырылғанда немесе мобилизациялық бойынша шақырылғанда, әскери антты қабылдайды. Әскери қызмет Өзбекстан Республикасы азаматтарының Қарулы Күштер қатарында жалпы әскери міндеттемені орындау барысындағы мемлекет қызметінің жеке түрі. «Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы» Заңға сәйкес, әскери қызметтің төмендегі түрлері енгізілген:

- мерзімді әскери қызмет;

- мобилизациялық шақыру резервіндегі әскери қызмет;

- контракт бойынша әскери қызмет;

- Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің қатарында әскери қызметті өтеген резервшілер қызметі.

Тыныштық дәуірінде жай әскерлер және сержанттардың құрамы лауазымдарында мерзімді әскери қызметке, сондай-ақ мобилизациялық шақыруы резервіндегі қызметке он сегіз жастан жиырма жеті жасқа дейін болған, денсаулығына қарай, Қарулы Күштер қатарында әскери қызметті өтеуге жарамды еркек азаматтар шақырылады. Мерзімді әскери қызметте шақырылу жасындағы азаматтардың жай әскерлер және сержанттар құрамы лауазымдарында, сондай-ақ алдын әскери қызметті өтемеген офицерлердің заң құжаттарында белгіленген мерзімде Қарулы Күштер қатарындағы мәжбүрі қызмет болып табылады.

Мерзімді әскери қызмет мерзімдері календарь есебінде:

- мерзімді әскери қызметті қатардағы әскерлер мен сержанттардың құрамы лауазымдарында өтеп жатқан әскери қызметшілер үшін — *он екі ай* (жоғары мәліметті тұлғалар үшін — *тоғыз ай*);

- мерзімді әскери қызметті шақыру бойынша офицерлер құрамы лауазымдарында өтеп жатқан офицерлер үшін тоғыз ай етіп белгіленеді.

Ўзбекистон Республикасы Олий Мажлиси тарапынан 2002 жыл 12-желтоқсанда жаңа қабылданған «Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы» Заңға сәйкес, азаматтардың мерзімді әскери қызметке әрі мобилизациялық шақыру резервіндегі қызметке шақырылуы Ўзбекистон Республикасы Министрлер Кабинетінің қарарына негізделіп, жылына екі рет: сәуір-мамыр және қазан-қараша айларында өткізіліп келген. Ўзбекистон Республикасы Президентінің 2008 жыл 20-қарашадағы «Азаматтардың Ўзбекистон Республикасы Қарулы Күштерінде мерзімді әскери қызметті өтеу шарты мен жағдайларын жетілдіру шаралары туралы» Жарлығына сәйкес, Ўзбекистон Республикасы Қарулы Күштерін және де жетілдіру мақсатында жылына бір рет — ақпан-наурыз айларында шақырылу белгіленді.

2.2. Әскери қызметке шақырылу мерзімін кешіктіру. Әскери қызметке шақырылудан азат ету. Азаматтарды шақыру учаскелерінде тізімге алу. Азаматтардың әскери тізімнен өту бойынша міндеттемелері

Ўзбекистон Республикасы Президентінің қарары шақыру басталуына кемінде бір ай қалғанда, бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады. Президенттің қарары жарияланғаннан кейін әскерге шақырушылар, мәселен, уақытынша тізімде тұрған шақырушылар шақыру қағазында көрсетілген мерзімде шақыру пунктінде болуы шарт. Мерзімді әскери қызметті немесе мобилизациялық шақыру резервіндегі қызметті өтемеген және әскери тізімде тұрмаған шақырылу жасындағы азаматтар, сондай-ақ ылғи мекен жайынан уақытыншалық басқа жайға кеткен және сол жерде әскери тізімде тұрмаған шақырушылар қорғаныс жұмыстары органдарында болуы шарт.

Он сегіз жасқа толған және жасы он сегізден асқан шақырушылардың әскери тізімде тұру орнын өзгертіруге Ўзбекистон Республикасы Президентінің кезектегі шақыру туралы қарары жарияланғанға дейін жол қойылады.

Ўзбекистон Республикасы Президентінің қарары жарияланғаннан кейін шақырушылар әскери тізімде тұру орнын тек төмендегі жайттарда өзгертіуі мүмкін:

- басқа жұмысқа өткізілетін болса;
- жаңа мекен-жайға көшіп өткен болса;
- оқу орнына оқуға кірген және білім алуды жалғастыру үшін бара жатқан болса.

Бұл көрсетілген негіздердің бар екендігі қорғаныс жұмыстары органына ұсынылатын құжаттарда бекітілуі қажет.

Азаматтар қорғаныс жұмыстары органдары тарапынан белгіленген мерзімдерде шақыру учаскелерінде дайын болмағанда, төмендегілер кешірімді себеп болып есептеледі:

- азаматтың шақыру учаскесіне келуіне мүмкіндік бермеген ауруы;
- жақын туысының (әкесі, анасы, аға-інісі, әпке-қарындасы, әйелі баласы) қайтыс болғандығы немесе ауыр сырқаттығы.

Азаматқа байланысты болмаған жағдайда оның шақыру учаскесіне келуіне мүмкіндік бермеген табиғи апат немесе басқа жайттар.

Дайын болмау себептері тиісті құжаттармен бекітілуі шарт.

Тыныштық дәуірінде төмендегі азаматтар мерзімді әскери қызметке шақырылмайды:

1) шақырылушының ата-анасы еңбекке жарамсыз болып, оларды бағу үшін еңбекке қабілетті кәмелетке жетпеген басқа ұлы болмаса;

2) шақырылушының еңбекке жарамды жалғыз анасы яки әкесі болып, олардың қарамағында он алты жасқа толмаған екі және одан артық перзенті болған жағдайда еңбекке кәмелетке жеткен басқа ұлы болмаса;

3) шақыру күнінде шақырушының туған аға-інілерінің бірі мерзімді әскери қызметті өтеп жатқан болса;

4) шақырылушының анасыз тәрбиеленіп жатқан кәмелетке жетпеген бір перзенті болса;

5) шақырылушының бірінші немесе екінші топ мүгедек әйелі және кәмелетке жетпеген екі және одан артық перзенті болса;

6) жұмысы тұрғысынан іздестіру немесе бастапқы тергеу алып барылып жатқан немесе қылмыс ісі сотта қаралып жатқан тұлғалар.

Шақырылушыны оның ата-анасы қайтыс болғандығы, олар ұзақ мерзім сырқат болуымен немесе басқа кешірімді себептерге қарай, кемінде бес жылдан бері өз қарамағында сақтап жатқан тұлғалар оның ата-анасына теңестіріледі.

Жалпы орта білім беретін мектептерінде, академиялық лицей және кәсіби колледждерінде, сондай-ақ жоғары оқу орындарында күндізгі оқуда білім алып жатқан студенттер оқуды жалғастыруы үшін олардың шақырылу мерзімі оқуды аяқтағанға дейін кешіктіріледі. Білім беру орындарында оқудан шеттетілген тұлғалар шақырылу мерзімін кешіктіру құқығынан айрылады.

Шақырылу мерзімін кешіктіру негіздерін жоғалтқан шақырушылар, сондай-ақ «Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы» Заңға сәйкес, шақырылу мерзімін кешіктіру құқығына немесе шақырылудан азат ету үшін негіздерге ие болмаған және әр түрлі себептерге байланысты, мерзімді әскери қызметке немесе мобилизациялық шақы-

руы резервіндегі қызметке шақырылмаған тұлғалар шақырылу күні жиырма жеті жасқа толғанға дейін, Қарулы Күштер қатарына кезектегі шақыру кезінде шақырылады.

Тыныштық дәуірінде мерзімді әскери қызметке әрі мобилизациялық шақыру резервіндегі қызметке шақырылудан төмендегілер азат етіледі:

1) денсаулығына байланысты, әскери қызметке жарамсыз деп табылған шақырушылар;

2) жақын туыстарының бірі (аға-інісі, әпке-қарындасы) әскери қызметті өтеу уақытында қайтыс болған шақырушылар;

3) тізімнен өткен діни ұйымдардың бірінде шен иесі болған шақырушылар.

Жоғарыда көрсетілген тұлғалар өз ризашылығымен әскери қызметке шақырылуы мүмкін. Қылмыстық жауапкершілікке тартылған, сондай-ақ сотталғандық жағдайы аяқталмаған немесе сотталғандығы алып тасталмаған азаматтар әскери қызметке шақырылмайды.

Өзбекстан Республикасында әскери қызмет талаптарына жауап беретін төмендегі азаматтар ерікті түрде (контракт бойынша):

- отыз жасқа дейін болған, әскери есептегі мамандық бойынша тиісті кәсіби дайындық көрмеген әскери қызметке мәжбүр және әйелдер — жай әскерлер құрамы лауазымдарына әскери қызметке;

- алдын контракт бойынша әскери қызметті өтеген қатардағы әскерлер мен сержанттардың құрамындағы қырық жасқа дейін болған әскери қызметке мәжбүр, сондай-ақ мерзімді әскери қызметті немесе мобилизациялық шақыру резервіндегі қызметті өтеген және әскери есептегі мамандық бойынша тиісті кәсіби дайындыққа ие отыз жасқа дейін болған әскери қызметке мәжбүр — қатардағы әскерлер және сержанттардың құрамы лауазымдарына әскери қызметке;

- отыз жасқа дейін болған әскери қызметке мәжбүр әйелдер — қатардағы әскерлер және сержанттардың құрамы лауазымдарына әскери қызметке;

- он жеті жастан жиырма бір жасқа дейін болған азаматтар, осы тұрғыдан, оқуға қабылданған жылы он жеті жасқа толатын азаматтар, сондай-ақ әскери білім орындарында оқуды қалаған, офицерлер құрамы әскери атақтарына ие болмаған, он сегіз жастан жиырма бес жасқа дейін болған әскери қызметшілер және әскери қызметке мәжбүр — әскери оқу орындарының курсанттары түрінде әскери қызметке;

- қырық жасқа дейін болған резервтегі және запастағы офицерлер — офицерлер құрамы лауазымдарына әскери қызметке кіреді.

Азаматтар әскери қызмет назарда тұтылған министрлік, Мемлекет комитеті және мекемемен әскери қызметті өтеу туралы контракт түзеді.

III тарau. ЭСКЕРИ ҚЫЗМЕТТІ ӨТЕУ. РЕЗЕРВТЕГІ ҚЫЗМЕТ

3.1. Әскери қызметті өтеу. Резервтегі қызмет

Өзбекстан Республикасы азаматтарының әскери қызметті өтеу тәртібі «Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы» Заңмен, әскери қызметті өтеу тәртібі туралы Ережемен белгіленеді.

Әскери қызметте болу жасының шекарасы:

- контракт бойынша әскери қызметті өтеп жатқан қатардағы әскерлер (матростар), сержанттар (старшиналар) үшін — қырық бес жас;
- кіші офицерлер үшін — қырық үш жас;
- үлкен офицерлер үшін — қырық бес жас, полковниктер (бірінші дәрежедегі капитандар) үшін — елу жас;
- генерал-майор, генерал-лейтенант әскери шеніндегі офицерлер үшін — елу бес жас; генерал-полковник әскери шеніндегі офицерлер үшін — алпыс жас деп белгіленеді;

• ғылыми дәрежесі және ғылыми атағы, сондай-ақ жоғары кәсіби дайындығы, иелеп тұрған лауазымында үлкен практикалық жұмыс тәжірибесі болған, денсаулығына байланысты, әскери қызметті өтеуге жарамды әскери қызметшілердің қызмет мерзімі әскери қызмет назарда тұтылған министрліктер, Мемлекет комитеттері және басқармалар басшылығы тарапынан әскери қызметте болу жасының шекарасынан бес жылға дейін болған мерзімге ұзайтырылуы мүмкін.

Әскери қызметте болудың басталуы деп:

- әскери қызметке шақырылған шақырушылар әрі запастағы офицерлер үшін — әскери бөлімге аттану мақсатында қорғаныс жұмыстары органында дайын болған күн;
- контракт бойынша әскери қызметке кіргендер үшін әскери қызметті өтеу туралы контракт күшке кірген күн;
- әскери білім орындарына, сондай-ақ министрліктер, Мемлекет комитеттері және басқармалардың оқу әскери қызметке тенестірілген білім орындарына оқуға кірген шақырылушылар, әскери қызметке мәжбүр болғандар үшін — тиісті оқу орнынан оқуға қабылданған күн есептеледі.

Әскери қызметтен резервке босатылуы немесе отставкаға шығарылуымен әскери бөлім құрам тізімінен шығарылған күн әскери қызметші үшін әскери қызметте болуының аяқталуы есептеледі.

Төмендегі жайттар мұнан бөлек, егер әскери қызметші:

- стационар емделуде болса;
- жүктілік және босану демалысында (әскери қызметші әйелдер) немесе баланы бағу демалысында болса;

- тұтқында болса, кепілде ұстап тұрылған болса;
- хабарсыз жоғалған болса, заңда белгіленген тәртіпте хабарсыз жоғалған, деп табылғанына немесе қайтыс болған деп жарияланғанға дейін, сондай-ақ Өзбекстан Республикасы азаматтарының әскери қызметті өтеу тәртібі туралы Ережеде белгіленген басқа жайттарда.

Әскери қызметшіні нағыз әскери қызметтен босату төмендегі негіздерге қарай іске асырылады:

1) әскери қызметшілердің әскери қызметте болуы белгіленген жас деңгейіне жеткенде;

2) мерзімді әскери қызмет мерзімі аяқталғанда;

3) контракт мерзімі аяқталғанда;

4) штаттар қысқарғанда немесе басқа ұйымдастырушылық-штат шараларымен әскери қызметшіден қызметте пайдалану мүмкіншілігі болмай қалғанда;

5) денсаулығына байланысты, оны әскери-медициналық комиссия әскери қызметке жарамсыз деп табылғандығымен;

6) заң құжаттарына сәйкес, тараптардың бірінің ұсынысына қарай, контракт мерзімінен алдын таратылғандығымен;

7) әскери оқу орындарынан оқудан шақырылғандығымен;

8) қызмет міндетіне лайық емес болып қалғанда;

9) Өзбекстан Республикасы азаматтығынан айрылуымен байланысты;

10) әскери қызметші әскери шенінен айрылуына байланысты;

11) сот үкімі заңды күшке кіргенде.

Әскери қызметшілер әскери қызметтен резервке босатылады, әскери қызметтен босатылған кезде резервте болу жасының мөлшеріне жеткен немесе әскери қызметке жарамсыз, деп табылған әскери қызметшілер отставкаға шығарылып, әскери тізімнен шығарылады.

Резервтегі қызмет

2003 жылдың сәуірінде қабылданған Өзбекстан Республикасының «Қарулы Күштер резервиндегі қызмет туралы» Заңы 3-бабында резервтегі қызмет туралы төмендегідей түсінік беріп өтіледі: «Нағыз әскери қызметті, сондай-ақ мобилизациялық шақыру резервиндегі қызметті өтеген қатардағы әскерлер, сержанттардың және офицерлерден болған әскери қызметке мәжбүрлер үшін Қарулы Күштердің құрамдары, бөлімдері және бөлімшелері қатарын соғыс дәуірінде, талап етілетін штаттар дәрежесіне дейін толтыру, сондай-ақ, соғыс дәуірінде талап етілетін штаттар дәрежесіне дейін толтыру, сондай-ақ, соғыс дәуірде та-

лап етілетін түзілімдерді күшейттіру мақсатында жалпы әскери міндеттеме негізінде енгізілетін азаматтардың әскери қызметі».

Резервтегі әскери қызметке мәжбүр болғандар жасына қарап, екі дәрежеге бөлінеді:

Әскери қызметшілер	1-дәреже	2-дәреже
Қатардағы әскерлер мен сержанттар	35 жасқа дейін	45 жасқа дейін
Кіші офицерлер	35 жасқа дейін	45 жасқа дейін
Үлкен офицерлер	45 жасқа дейін	55 жасқа дейін
Генералдар	50 жасқа дейін	60 жасқа дейін

Екінші дәреже резервінде болу жасының деңгейі резервтегі әскери қызметте болу жасының деңгейі есептеледі. Резервте болу жасының деңгейіне жеткенде немесе денсаулығына қарай белгіленген тәртіпте соғыс дәуіріндегі әскери қызметке жарамсыз деп табылған әскери қызметке міндеттілер қорғаныс жұмыстары органдары тарапынан отставкаға шығарылып, әскери тізімнен өшіріледі.

Қарулы Күштер резервіндегі әскери қызметке міндеттілер бірінші және екінші санатқа бөлінеді. Бірінші санатты резерв Қарулы Күштердің әскери құрамдары мен бөлімдері, әскери жабдықтау бөлімшелері қатарын соғыс дәуірінде талап етілетін штаттар дәрежесіне дейін толтыру үшін арналған.

Бірінші санатты резерв қызметінің өзі де бірінші және екінші кезекке бөлінеді. Бірінші кезектегі резерв қатары Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің тиісті бөлімдері, құрама және бөлімшелеріне біріктіріп қойылатын, ең жақсы дайындық көрген резервшілер арасынан «Қарулы Күштер қатарын соғыс дәуірінде талап етілетін штаттар дәрежесіне дейін толтыру үшін арналған болып, әскери мақсаттарда қолданылуы жоспарланады. Екінші кезектегі резерв қатары Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштер құрамындағы бөлімдер, жасақтар және т.б.-лардың әскери жабдықтау бөлімшелеріне біріктіріп қойылмаған резервшілер арасынан толтырылады, қажеттілік туғанда, бірінші кезектегі резервшілер арасынан толтырылады, қажеттілік туғанда бірінші кезектегі резервшілер қатарын толтырып тұру үшін жоспарланған болады. Яғни қажеттілік туғанда бұл екінші кезектегі резерв қатарынан бірінші кезектегі резерв қызметінің қатарына өткізіледі.

Екінші санатты резерв Қарулы Күштердің бөлімдері мен ішкі және техникалық жабдықтау бөлімшелерінің соғыс дәуірінде талап етілетін штаттар дәрежесіне дейін толтыру үшін, төтенше жағдайлар болған немесе Өзбекстан Республикасына қарсы әскери басқыншылық жүзеге асқан кезде, соғыс дәуірі талап ететін түзілімдерді күшейттіру үшін арналған.

Әскери қызметті өтеген және резервте тұрған әскери қызметке міндеттілер — *резервшілер*, деп аталады. Резервшілер қорғаныс жұмыстары органдары тарапынан әскери тізімге алынады. Сонымен қатар, резервшілер және олардың санаттарға тән екендігі қорғаныс жұмыстары органдары тарапынан таңдалады. Резервшілерді таңдауда және есепке алуда олардың мамандығы, жанұялық жағдайы, әскери дайындық дәрежесі, интеллектуал қабілеті әрі дене тәрбиелік көрсеткіштері ескерілген жайтта аймақтық принцип негізінде іске асырылады.

Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері қатарын соғыс дәуірінде талап етілетін дәрежеде толтыру және күшейттіру үшін қажет болатын резервтегі офицерлер жетпей қалса, олар жоғары оқу орындарының әскери кафедралары және факультеттерін аяқтаған, офицерлер дайындау бағдарламасын толық өткен, запастағы офицерлер арасынан таңдап алынады.

Резерв қызметіне таңдап алынған резервшілерді дайындау процесіне Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері Бірлескен штабы жалпы басшылық етеді. Резервшілерді дайындау төмендегі жайттарда іске асырылады:

- резервшілерді мобилизация дәуірінде белгілеп қойылған штат лауазымдарына дайындау;

- мобилизациялық жоспарына сәйкес, қажетті мамандықтар бойынша қайта дайындау;

- соғыс дәуірінде штаттар дәрежесінде әскери тәртіпке салу;

- белгіленген кейбір шараларды орындауы сөзсіз екендігін тексеру үшін;

- қару-жарақтарды үйрену, одан пайдалана білу, сақтау, қару-жарақтардың жаңа түрлерін меңгеру.

Резервшілер әскери жиындарға жұмылдырылған кезде, Өзбекстан Республикасы іс-жүзіндегі Заңдарына сәйкес, Министрлер Кабинеті тарапынан белгіленген мөлшерде ақша және басқа түрдегі жабдықтауды алады, әскери жиын дәуірінде олардың жұмыс орны, лауазымы, орташа жалақысы сақталады;

- жұмыс беруші әскери жиынға шақырылған резервшіні жиын дәуірінде босатуы, еңбек келісімін бұзуы мүмкін емес. Кәсіпорын немесе мекеменің аяқталу жағдайлары бұдан тыс.

Әскери жиын дәуірінде резервші сырқат болып қалса және науқастық жиын аяқталғаннан кейін жалғасса, жұмыс орны сақталып қалады, жиын аяқталған күннен бастап оған уақытынша еңбекке қабілетсіздік зейнетақысы төленеді.

Резервшілер жиын орнына автомобиль (таксиден тыс), теміржол транспорттары арқылы тегін жүруі;

- хаттарды тегін жіберуі;

— әскери медициналық мекемелерде тегін емделуі мүмкін.

Олардың өмірлері әскери жиындар дәуірінде мемлекет тарапынан міндетті сақтандыру жасалады. Әскери жиындарда қатысу дәуірінде резервшілер мерзімді әскери қызметтегі әскери қызметшілер үшін белгіленген басқа құқық және жеңілдіктерден де пайдаланады.

Әскери қызметке міндетті резервте болу уақытында мобилизациялық шаралары бойынша әскери жиындарға қатыстырылады. Резервтегі әскери қызметке міндеттілерге арналған әскери жиындардың мерзімі әр жылы бірінші санатты резервтегілер үшін отыз күнге дейін, екінші санатты резервтегілер үшін он бес күнге дейін болуы мүмкін.

Резервтегі және запастағы әскери қызметке міндеттілер Өзбекстан Республикасының нормал өмірлік қызметіне қауіп қатер төндіріп жатқан төтенше жағдайлардың алдын алу немесе олардың салдарын жою үшін Министрлер Кабинетінің қарары негізінде екі айға дейінгі мерзімге әскери жиындарға жұмылдырылуы мүмкін.

3.2. Мерзімді әскери қызметшілерге берілетін жеңілдіктер

Әскери қызметшінің құқықтары және олардан пайдалану тәртібі Өзбекстан Республикасы заңдарымен белгіленеді. Бірер адам әскери қызметшінің Өзбекстан Республикасы Конституциясы және заңдарымен кепілденген құқықтарын шектеу құқығына ие емес. Әскери қызметшілердің өз құқықтарынан пайдалануы қоғамның, мемлекеттің құқықтарына және заңды мүдделеріне, әскери қызметке, басқа әскери қызметшілер және әр түрлі азаматтардың құқықтарына залал жеткізбеуі қажет.

Мемлекет әскери қызметшілердің әлеуметтік және құқықтық қорғауына кепілдік береді, оларға жетерлі және сәйкес тұрмыс дәрежесін жарату, қызмет және тұрмыстық жағдайын жақсарту бойынша шараларды іске асырады. Әскери қызметшілердің құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау мемлекет билігі мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, соттардың, құқықты қорғау органдарының әскери басқару органдары және командирлердің (бастықтар) жауапкершілігіне жүктетіледі.

Сондай-ақ Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінде мерзімді әскери қызметті өтеп жатқандар, Өзбекстан Республикасы Конституциясында және басқа заңдар, әскери ережелерде көрсетілген жеңілдіктерден толық пайдаланады. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінде әскери қызметті өтеп жатқан әскер-матростар, сержант-старшиналар, офицерлер өткізілетін Олий Мәжіліске, жергілікті сайлаулар, референдумдарда қатысу және басқа құқықтардан пайдаланады.

Мерзімді әскери қызметке шақырылған әскери қызметшілер жасақтарға аттандыру және запасқа босатылғанда, тұрғылықты жер мекен

жайларына баруда жол қаражаттары, күндік азық-түлікпен мемлекет тарапынан қамтамасыз етіледі. Әскери қызметті өтеп жатқан мерзімді әскери қызметшілер Министрлер Кабинеті тарапынан белгіленген мөлшердегі азық-түлік өнімдерін пайдалану әрі айлық жалақыларын алу жеңілдігінен пайдаланады.

Әскери қызметші, қызметке шақырылғанға дейін бірер ұйымда істеп жатқан болса, сол жұмыс орнындағы жұмыс орны сақталып, қызмет қылған мерзімдері жалпы үздіксіз жұмыс стажы есебіне өтеді. Мерзімді әскери қызметке дейін жасау орнындағы иелеген үйі сақталып тұрылады. Шақырылғанға дейін оқу орындарында білім алып жатқан әскери қызметшілер, запасқа босатылғанда сол оқу орнындағы курсы бойынша оқуға тіктелу жеңілдігіне ие болады.

Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1994 жыл 3-қазандағы қарарымен мерзімді әскери қызметшілердің бір айлық әскери қызметтері екі айлық еңбек стажына теңестіріледі. Бұл — мерзімді әскери қызметтегі әскер және сержанттың бір жарым жылдық әскери қызметі үш жылдық еңбек стажына теңестіріледі дегені. Аталмыш қарар бойынша мерзімді әскери қызметшінің қызмет мерзімі аяқталғаннан кейін, жоғары оқу орындары және орта арнаулы оқу орындарына әскери бөлімнен мінездеме берілгенде, кіру сынақтарында жиналған жалпы тест балдарына 10 % қосып берілуі қаралады.

2012 жыл 31-мамырда Өзбекстан Республикасы Президентінің «Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері қатарында мерзімді әскери қызметті өтеп болған азаматтарға жеңілдіктер тізімін жетілдіруге байланысты қосымша шаралар туралы» Қарарымен бұл жеңілдік 27 % -ға көтерілді. Әскери бөлім қолбасшылығы тарапынан берілетін жоғары оқу орнына жолдамалар үш жылға дейін өз күшіне ие болады. Бұл, өз орында, әскери қызметті өтеп жатқан жігіттерге жоғары оқу орындарына оқуға кірудегі мүмкіндіктерін және де асырды.

Бұл қарар негізінде, мерзімді әскери қызметшілердің айлық жалақылары екі есе, әскери қызметтен босатылғанда берілетін ақша мөлшері — ең төмен айлық жалақысының сегіз есесіне дейін немесе 20 есеге дейін асырылды. Мемлекетіміз мерзімді әскери қызметшілердің жанұя мүшелеріне де жеңілдіктер берді. Перзенттерінің мерзімді әскери қызметтері дәуірде жанұя мүшелері жер салығынан азат етіледі. Мұны жеке айту қажет, яғни халықтың 60 %-дан астамы ауылды жерлерде жасайтын, диканшылыққа негізделген және жеке үй арты қожалығына ие болған мемлекетіміз жағдайында бұл әскери қызметшілердің жанұялары үшін сезілерлі жеңілдік тудыруы табиғи.

Барлық топтағы әскери қызметшілер қызметтері барысында Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1994 жыл 26-қаңтардағы 498-санды қарары негізінде, мемлекет тарапынан сақтандыру жасалады. Қарарға сәйкес, әскери қызметшіге қызметпен байланысты түрде дене жаракатын алып, 1-топ мүгедегі болып қалған жағдайда, республикамызда орнатылған ең аз айлық жұмыс жалақысының 7 жылдық есебі 75 %, 2-топ мүгедегі болып қалған жағдайда 50 %, 3-топ мүгедегі болып қалған жағдайда 30 %, ауыр түрдегі жаракат алғанда 20 %, ал жеңіл жаракат алғанда 10 % мөлшерінде өтемақы ақшасы төленеді. Қызмет міндетін орындап жатқанда қайтыс болған әскери қызметшілердің жанұя мүшелеріне 7 жылдық есебінде өтемақы ақшасы төленеді.

Жергілікті билік органдары, мекеме, ұйым және оқу орындары басшылығы запасқа босатылғанда, әскери қызметшілер жұмысқа кіруін білдіріп, қайрылғанда бір айлық мерзімнен кешіктірместен жұмыс орындарымен қамтамасыз етілуі қажет. Мерзімді әскери қызметті өтеп жатқан әскерлер, матростар, сержанттар, старшиналарға әскери бөлімдерден, сондай-ақ олар әскери қызметті өтеп жатқан мекен-жайларға хат тегін жіберіледі. Мұнан тыс, әскери қызметті өтеу дәуірінде олар медицина орындары қызметінен, дәрі-дәрмектерден тегін пайдалану жеңілдігіне ие болады.

IV тарау. ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІ — МЕМЛЕКЕТТІҢ ӘСКЕРИ ҰЙЫМЫ, ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚОРҒАНЫСЫНЫҢ НЕГІЗІ

4.1. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің құрылуы.

Қарулы Күштерге басшылық ету. Әскери округтар

1995 жыл 30-тамызда Өзбекстан Республикасы Олий Мәжілісі тарапынан қабылданған Әскери доктрина құжатында мемлекетіміздің әскери саясаты негізінде әскери қызмет әрі құрылысының бағыттарын белгілейді. Ол мемлекет ұйымдары әскери кадрлар үшін мәжбүри есептелген әскери теория және практиканың негізгі, ресми қабылданған көзқарастары және ережелерін көрсетті, қазіргі стратегиялық міндеттерді, әскери құрылыс бағыттарын және Қарулы Күштерді қолдау шарттары, Қарулы Күштер, халық пен мемлекетті қорғанысқа дайындау мәселелерін ғылыми тұрғыдан негіздеп берді.

Өзбекстан Республикасы аймағындағы әскери-саяси жағдайдан, Қарулы Күштерде жүзеге асырылып жатқан реформалардан әрі мемлекетіміз ішкі және сыртқы саясатынан келіп шыққан түрде 2000-жылда мемлекетімізде қорғаныс доктринасы істеп шығылды. Қорғаныс доктринасы ұлттық қауіпсіздік жалпымемлекеттік концепциясының құрам-

дық бөлігі болып, сыртқы саясат, мемлекеттераралық қатынастар мәселелеріне, соғыс және тыныштық проблемаларына мүлдем жаңаша жандасуларға негізделеді.

Халықаралық қатынастардағы құрамдық өзгерістер, шиеленісу, оқиғалардың жаңа ошақтарының пайда болуы, экстремизм және терроризмнің әр түрлі көріністері белсенді болуымен қорғаныс қабілеті және қауіпсіздікті бекемдеу мәселелері жеке маңызға ие болуда. Сол қатынаспен қорғаныс доктринасында суверен мемлекет және халықаралық қатынастардың субъекті ретінде өзінің сыртқы және қорғаныс саясатын барлық мемлекеттердің тыныш-тату жасауы, басқа мемлекеттердің ішкі жұмыстарына араласпау, олардың суверенитеті және тәуелсіздігін қорғау, жалпы тыныштыққа, әлеуметтік-саяси тұрақтылыққа және құралсыздануға қол жеткізу мақсаттарына қаратылуын атап өтеді.

Қарулы Күштер соғыстар мен қарулы оқиғаларды қайтару және алдын алу, Өзбекстан Республикасының ұлттық мүдделерін, суверенитеті, аймақтық бүтіндігін әрі халықтың тыныш өмірін қорғау үшін мемлекет тарапынан құрылған және сақтап тұрылған әскери бірлестіктер, құрамдар және бөлімдерді, сондай-ақ басқа әскери түзілімдерді өз ішіне алады. Қарулы Күштер өз қызметін заңның үстемдігі, орталықтасқан басшылық және жекебасшылық, әскери және мобилизациялық туралы ылғи даяр әрі әскери тәртіпке бойсуну негізінде құрайды және іске асырады. Әскери объекттер, ғимараттар және үйлер, қару-жарак, әскери техниканың барлық түрлері, басқа әскери мүліктер мемлекет мүлкі есептеледі және Қарулы Күштер иелігінде болады.

Қорғанысқа және Қарулы Күштерге басшылықты Өзбекстан Республикасы Президенті — Қарулы Күштер Жоғары Бас Қолбасшысы жүзеге асырады.

Соғыс дәуірінде Өзбекстан Республикасы Қорғаныс министрі бір кездің өзінде Қарулы Күштер Жоғары Бас Қолбасшысы орынбасары есептеледі.

Қарулы Күштердің алдына қойылған міндеттерді орындау тұрғысынан оларға жедел басшылықты Қарулы Күштер Бірлескен штабының бастығы іске асырады.

Әскери қауіп, қазіргі заман соғысы және аймағымыздағы географиялық жағдайларды ескере отырып Қарулы Күштердің ұйымдастырушылық құрылымы мен стратегиялық қолданылуы істеп шығылды. Қарулы Күштер стратегиялық тұрғыдан қолдауда олардың шапшаңдығын асыру мақсатында республика аумағында әскери округтар құрылуын белгілеп берді. Мемлекетімізде төрт әскери округ құрылған. Бұлар: *Ташкент әскери округі, Шығыс әскери округі, Шығыс-батыс әскери округі және Оңтүстік-батыс арнаулы әскери округі.*

Әскери округ оперативтік бағыттарда Өзбекстан Республикасының қауіпсіздігі және аймақтық бүтіндігін қамтамасыз етуші негізгі әскери-әкімшілік бірлік әрі жалпыәскер жылдам-стратегиялық аймақтық бірлестігі. Әскери округтардың жауапкершілігіне жүктелген міндеттерді орындады әрі заң құжаттарына сәйкес қарарлар қабылдайды.

4.2. Қарулы Күштердің әскери-стратегиялық міндеттері, құрамы және құрылу бағыттары. Әскери басқарудың негізгі органдары

Қарулы Күштер осы уақытта азаматтардың өмірі мен тыныштығын қорғау міндетін өз жауапкершілігіне алады. Біріккен Ұлттар Ұйымының жарғысына сәйкес, өзін-өзі қорғаудан тұратын ажырамас құқығын іске асырады, мемлекеттің қажетті дәрежеде әскери құдіретке және қорғаныс қабілетіне ие болуын қамтамасыз етеді.

Қазіргі заман соғыстарына тән характер және салдарын ескеріп, доктринада бас әскери стратегиялық міндет соғыс пен әскери шабуылды жою деп белгіленеді және:

- *тыныштық дәуірінде* — мемлекеттің қорғаныс қабілетін Республиканың дербестігін қамтамасыз етуге кепілдік беретін дәрежеде сақтап тұрудан, оның суверенитеті және аймақтық бүтіндігіне қарсы жасалуы мүмкін болған азғырушылар және шабуылдардың алдын алудан, Қарулы Күштердің шабуылдарды да жеке тәрізде әрі жалпы қауіпсіздік туралы Келіссөз қатысушысы болған мемлекеттердің Қарулы Күштермен өзара ынтымақтастықта жою үшін жан-жақты ылғи да дайын тұруын қамтамасыз етуден;

- *соғыс дәуірінде* — шабуылдың кепілі тәрізде қайтарылуы, өз күштерімен бірқатарда Өзбекстан Республикасымен сәйкес, хаттамаға негізделе басқа мемлекеттердің әскери күш-қүдіреті ынтымақтастығында басқыншыға жойқын соққы беру, деп көрсетіледі.

Қарулы Күштердің құрамына құрлықтағы әскерлер, әуе шабуылынан қорғаныс жасақтары және әскери әуе күштері, инженерлік-құрылыстық жасақтары, шекара жасақтары, Ұлттық қауіпсіздік қызметінің әскери жасақтары, Ішкі істер министрлігінің ішкі жасақтары кіреді.

Құрлықтағы әскерлер

Құрлықтағы әскерлер — Қарулы Күштердің ең көп санды түрлерінің бірі болып, басқа әскер түрлерімен өзара әрекетте Өзбекстанға қарай жасалған, қай жерден болуынан тыс, шабуылды қайтаруға тиісті міндеттерді орындауға арналған.

Құрлықтағы әскерлер құрамына мотоатқыш, танк және артиллерия бөлімдері, әуе шабуылынан қорғаныс бөлімшелері, шапшаң әрекет етуші (десант) күштер бөлімдері, жабдықтау бөлім және бөлімшелері кіреді.

Мотоатқыш бөлімдер — құрлықтағы әскерлердің негізі, әскери құрамының негізі есептеледі. Олар жердегі және әуедегі нысандарды жою үшін құдіретті қару-жарақтар, танктер, зеңбіректер және миномёттер, танкке қарсы басқарылатын ракеталар, зенит комплекстері және құрылғылары, барлау және басқарудың тиімді құралдарымен қамтамасыз етілген.

Танк бөлімдері — құрлықта жасақтардың заманауи шайқас жүргізу жағдайларында қажетті міндеттерді орындауға қаратылған бас соккы беруші күші және қарулы шайқастың құдіретті құралы. Өзбекстандық жауынгерлер басқарып жатқан заманауи танктер жоғары жауынгерлік ерекшеліктерге, сенімді брондалған қорғанысқа ие болып, тау-қыр, тегіс болмаған жер, жолсыз аймақ жағдайларында да алыс қашықтықтарды басып өтуге дайын. Олар әрі ядро қаруы қолданылған жағдайларда да соғыс алып баруға үйренген.

Артиллерия бөлімдері — әскери міндеттерді орындауда бас (отты) күш әрі қажетті жедел-тактикалық құрал. Олардың арсеналында бар болған заманауи зеңбіректер, реактивті құрылғылар, гаубицалар, миномёттер, артиллерия бөлімдерінің от шашу мүмкіндіктері, әскери әрекеттер тиімділігін тағы да арттырады.

Жедел әрекет етуші (десант) күштер бөлімдерінің орны — қазіргі күнде сезілерлі дәрежеде артқан. Десантшылар әскери машиналары, өзі жүретін артиллерия құрылғылары, танктер, зеңбіректер, транспортерлер, жоғары тиімді танкке қарсы және зенит құралдары, стволды және реактивті артиллерия, күшті автоматтық құралдар, байланыс және басқарудың заманауи құрылғыларымен қамтамасыз етілген. Мемлекетіміз десантшылары армияның жоғары дәрежеде дайындалған және жедел (мобиль) бөлімі. Заманауи әскери транспорт авиациясының көмегінде олар дұшпан бекіністерінің жақын және өте ішкі межелерінде өздігінен сондай-ақ басқа бөлім және бөлімдермен өзара әрекеттер арқылы алдарына қойылған міндеттерді сәтті орындай алады.

Әуе шабуылынан қорғаныс жасақтары және әскери әуе күштері

Әуе шабуылынан қорғаныс жасақтары — Өзбекстан Республикасына әуеден жасалған әрқандай шабуылды жою барысында шапшаңдықпен әрекет етуге ылғи дайын тұрушы және мемлекетіміз әуе шекараларының радиолокацион барлауын қамтамасыз етуші әскер түрі.

Әуе шабуылынан қорғаныс жасақтары республиканың әкімшілік-саяси, экономикалық өнеркәсіп орталықтары және аумақтарын, жасақтардың топтары, әскери және басқа қажетті объектерді дұшпанның әуе шабуылынан қорғауға арналған.

Әуе шабуылынан қорғаныс жасақтары оларға жүктелген барлық міндеттер жиынтығын шешуге қабілетті болған жоғары тәжірибелі

жеке құрамға, жоғары тиімділігімен ажыралып тұратын кіші, орта, үлкен қашықтық арналған заманауи зенит ракеталы комплекстерге және әр түрлі көзден жасыратын немесе шуылдарды жоятын тосқауылдар қолданған түрде де әуедегі нысандарды, автоматтық басқару және нысандарды қирататын құралдарды барлық ұзын диапозондарында анықтауға қабілетті болған радиолокацион станцияларына ие.

Әскери әуе күштері — әуеден тұрып дұшпанның авиация, құрлықтағы жасақтары топтарына, мемлекет және әскери басқару тізімі объекттеріне фронтарты және әскери-экономикалық қабілеттілігіне, транспорт коммуникацияларына шығындар келтіру, әуе барлауын іске асыру, сондай-ақ құрлық жасақтарын авиацияның көмегінде қолдау, әуе десантшыларын тастау, әскер және материалдық құралдарды әуе арқылы тасу және басқа міндеттерді орындауға арналған.

Әскери әуе күштері тиімді қару-жарақтар, навигация құралдары, радиоэлектрон құрылғылармен қамтамасыз етілген заманауи самолёттер, тік вертолёттер, ұшқышсыз басқарылатын ұшу аппараттарына ие болып, олар әуенің әрқандай жағдайларында, күндізгі немесе түнде болсын, әр қандай биіктікте әскери міндеттерді орындауға қабілетті.

Инженерлік-құрылыстық жасақтары

Инженерлік-құрылыстық жасақтары — тыныштық дәуірінде Қарулы Күштер инфратізімі өркениетін қамтамасыз ету және мемлекеттің стратегиялық экономикалық бағдарламасын орындауға, соғыс кезінде қорғаныс ғимараттарын, коммуникация құрылыстары және құтқару-авария жұмыстарын орындауға арналған.

Әскери қалашықтар және әскер казармалары, офицерлер құрамы мерзімінен тыс келіссөз негізіндегі әскери қызметшілер және олардың жанұя мүшелері үшін тұратын орындар, әскер клубтары, асхана және шайханалар, әскери қызметшілердің балалары үшін мектеп, бақша ғимараттары, госпиталь және медициналық пункттер, әскери техника және қару-жарақтар үшін парк, қойма және гараждар құру — бұлардың барлығы құрылыс бөлімдері мен бөлімшелерінің міндеттері.

Шекара жасақтары

Ұлттық қауіпсіздік қызметінің шекара жасақтары — шекараға тиісті саясатты жүзеге асырады, Мемлекет шекараларын қорғау және күзетуді құрайды.

Ұлттық қауіпсіздік қызметі:

- шекара жасақтары қызметін басқаруды іске асырады;
- жайлардағы мемлекет басқару органдары, жергілікті мемлекет билік органдары, беймемлекеттік, саудалық болмаған ұйымдардың

Мемлекет шекарасын қорғау және қарауылдау саласындағы қызметін үйлестіріп тұрады;

- шекара жасақтары бүгінгі күнде әскердің тәуелсіз түрі болып, Мемлекет шекаралары қорғанының бірінші эшелонын құрайды.

Мемлекет шекарасы сызығының жайларда заңсыз тәртізде өзгертірілуіне жол бермеу, Мемлекет шекарасында әскери және басқа бүліктердің алдын алу, Мемлекет шекарасының заңсыз түрде кесіп өтілуіне жол бермеу, Мемлекет шекарасын бұзушыларды анықтау және ұстау, Мемлекет шекарасы режиміне шекара алды режиміне және Мемлекет шекарасы арқылы өткізу пункттеріндегі режимге бойсұнуды бақылауды іске асыру, тұлғалар, транспорт құралдары, тауарлар, басқа мүлік және жануарлардың Мемлекет шекарасы арқылы белгіленген тәртіпте өткізілуін іске асыру, Мемлекет шекарасы арқылы алып өтіліп жатқан тауарлар, басқа мүлік және жануарларды, сондай-ақ транспорт құралдарын анықтау және белгіленген тәртіпте ұстап қалу. Мемлекет шекарасы режимін бұзумен байланысты құқықбұзарлықтың алдын алу, шекара алды қыдыруларымен операцияларын өткізу шекара жасақтарының міндеттеріне кіреді.

Ішкі істер министрлігінің ішкі жасақтары

Ішкі әскерлер — Ішкі істер министрлігі құрамында құрылған болып, оның негізгі міндеттері милиция органдарымен ынтымақтастықта, халық жасайтын жайларда топтарға бөлінген халық шаруашылығы кәсіпорындары және басқа қоғамдық жайларда қоғам тәртібін сақтау, азаматтардың құқықтық және заңды мүдделерін қорғау, ұйымдар, басқармалар, мекемелерді қылмыскерліктен және басқа қоғамға қарсы әрекеттерден қорғаудан тұрады.

Ұлттық қауіпсіздік қызметі, Төтенше жағдайлар министрлігі және басқа министрліктер, ұйымдар әрі әскери құрылдың негізгі міндеті ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің өзіне тән міндеттерін орындау, табиғи және техноген түріндегі төтенше жағдайлардың алдын алу, олардың салдарын аяқтау және адамзат өмірін қамтамасыз етуші халық шаруашылығы кәсіпорын мен орындарын қарауылдау болып есептеледі.

Әскери басқарудың негізгі органдары

Мемлекет қорғанысы саяси, экономикалық, әлеуметтік-құқықтық шаралар жиынтығынан құралғандығын ескерген тәртізде қорғаныс мәселесінде Өзбекстан Республикасы Олий Мәжілісі, Республика Президентінің, Министрлер Кабинеті, Қорғаныс министрлігі, министрліктер, басқармалар, мемлекет билігі, кәсіпорындар, мекемелер және ұйымдардың өкілеттерін белгілеп берді.

«Қорғаныс туралы» Заңға сәйкес, Президент Республика қорғаныс қабілетін қамтамасыз ету, мемлекет мүдделеріне қарулы басқыншылық болған жайттарда оның суверенитеті, аймақтық бүтіндігі және тәуелсіздігін қорғау тұрғысынан қажетті шараларды қабылдайды; Қарулы Күштердің құрылымы, олардың стратегиялық жоспарын бекітеді; Қарулы Күштерге әскери әрекеттерді алып бару туралы төтенше жайттарда олардан пайдалану туралы бұйрық береді.

Президент өкілеттеріне жалпы немесе шағын мобилизацияны, республикаға қарулы шабуыл жасалғанда соғыс жағдайын жариялау, соғыс дәуірінде нормативтік акттерді енгізу және олардың қызметін тоқтату; қорғаныс саласындағы мемлекет органдары қызметін өзара үйлестіру; әскери мәселелер бойынша келіссөздер алып бару және халықаралық хаттамаларға қол қою; әскери лауазымдарға жоғары шенді офицерлер құрамынан тұлғаларды тағайындау; оларға әскери және арнаулы шендер беру кіреді.

Занда Олий Мәжіліс әскери саладағы өкілеттіктері шенберіне қорғаныс концепциясын, Әскери антты, Президент ұсынысына сәйкес, Қорғаныс министріні бекіту, әскери құрылыс, әскери қызметшілер және олардың жанұя мүшелерін әлеуметтік-құқықтық тұрғыдан қорғау мәселелеріне тиісті заңдардың орындалуы үстінен бақылауды іске асыру, Өзбекстан Республикасы Президентінің азаматтарды әскери қызметке жұмылдыру және әскери қызметтен босату, әскери жағдайды енгізу, қарулы басқыншылық жасалған жағдайда соғыс жағдайын жариялау, әскери әрекеттер тоқтатылғанда тыныштық бітімін түзу, тыныштық, қауіпсіздікті сақтаумен байланысты болған халықаралық хаттамаларға байланысты міндеттемелерді орындау, қажет болғанда, Қарулы Күштерді қолдау туралы Жарлықтарды бекіту, әскери мәселелер бойынша республика халықаралық хаттамаларын ратификациялау немесе олар өз күшін жоғалтқан, деп жариялау, Қарулы Күштердің Жоғары Бас Қолбасшысына жоғары әскери шен беру сияқтылар кірітілді. Министрлер Кабинетінің өкілеттіктеріне қорғанысты қамтамасыз ету бойынша өзіне бойсұнатын барлық құрылымдардың қызметіне басшылық ету, Қарулы Күштерді қарулар, әскери техника және басқа материалдық құралдармен қамтамасыз ету; Қорғаныс және Қарулы Күштер қажеттілігі үшін материалдық-техника ресурстары, азық-түлік, киім-кешек және басқа бұйымдардың көлемін, әскери және мерзімді қызметке шақырылуы қажет болған республика азаматтарының саны әрі әскери және мерзімді қызметке шақырушылардың әскери есебін жүргізу, әскери қызметке шақыру және нағыз мерзімді қызметтегі әскери қызметшілерді запасқа шығару, мобилизациялық және әскери қызметтен босату туралы қаулылар қабылдау сияқтылар кіреді.

Министрлер Кабинеті мемлекет және мобилизациялық қорларының материалдық байлықтарын жинақтау жоспарларын бекітеді; халық шаруашылығын мобилизацияға дайындау, мобилизацияны күшейттіру және оны соғыс жағдайындағы жұмыс тәртібіне өткізуге басшылық етеді; әскери қызметшілер, отставкадағы әскери қызметшілер және олардың жанұяларын, сондай-ақ қызмет борышын өтеп жатқанда қайтыс болған, хабарсыз жоғалған немесе тұтқынға түсіп қалған әскери қызметшілер жанұяларының әлеуметтік-құқықтық кепілдіктері, материалдық, тұрмыстық және зейнетті қамтамасыз етуі мәселелерін шешеді; әскери-техникалық білімге мамандандырылған жоғары және орта әскери оқу орындарын құрайды және оларды аяқтайды.

Өзбекстан Республикасының «Қорғаныс туралы» Заңы министрліктер, мемлекет билігі және жергілікті басқару басқармалары өкілеттіктері шеңберіне әскери тапсырыстарды орындап жатқан министрліктер және басқармалар басқарудың тапсырылған тармақтарында қорғаныс қажеттіліктеріне арналған қажет өнімдердің жеткізіп берілуі үшін, тармақтың мобилизациялық дайындығы үшін жауапты болады, тармақ әскери дәуірде мобилизациялық дайындығы жоспарына сәйкес, тұрақты істеуін қамтамасыз етуге байланысты шараларды іске асырады.

Әкімшіліктер және жергілікті басқару басқармалары халық шаруашылығының мобилизациялық дайындығын қамтамасыз ету саласындағы заңдардың орындалуы үшін жауапты болады; әскери бөлімдерге және мекемелерге қажетті жергілікті өнімдер жеткізіп берілуі және су, жылулық және электр энергиясымен қамтамасыз етілуін іске асырады, байланыс құралдарын береді, коммуналдық-тұрмыстық және басқа қызметтер көрсетеді; қорғаныс мүдделерін көздеп заңдарға сәйкес, жер бөліп береді және олардан пайдалануды бақылау жасап барады; заңдарда белгіленген тәртіпте әскери бөлімдерге, Қарулы Күштердің мекемелеріне, әскери оқу орындары, кәсіпорын және ұйымдарға қызмет ғимараттары, мекен-жайлар бөліп береді, әскери объектілерге, әскери қызметшілерге, олар жанұяларына қарай заңға қайшы әрекеттер жасалуына жол бермеу тұрғысынан шаралар қарастырады.

V тарау. ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАР. ӘСКЕРИ ТӘРТІП

Тарихтан белгілі, ұлы қолбасшылар өз жасақтарын басқаруда белгілі заң-ережелерді енгізген. Бұған негіз етіп, Әмір Темірдің түзіктерін келтіруіміз мүмкін. Ол өз заң жинақтарының екінші бөлімінде атқамінерлерді ұстап тұру, оларды басқару мәселелеріне жеке мән берген. Әмір Темірдің мемлекет және армияны басқарудағы тәжірибелері дүние мемлекеттерінде кеңінен пайдаланылған. Түзіктер 1628 жылда

Үндістанда, 1783 жыл Англияда, 1868 жылы Иранда, 1894 жылы Ресейде басылуы мұның жарқын дәлелі. Сондай-ақ көптеген мемлекеттердің армияларының Ережелеріне аз болса-да, негіз салған.

Қарулы Күштерімізде әскери қызметшілердің өмірін, күнделікті тұрмыс қызметін, жеке шарт-жағдайларын құру, адамгершілік нормалары және әскери тәртіпті бекемдеу әрі әскери қызметті құру және өтеу жол-жоралғыларын ізге салушы, сондай-ақ бөлім және бөлімшелер әскери әрекеттері негізін белгілеп беретін ресми нормативтік-құқықтық құжат — бұл жалпыәскери Ережелер.

Әскери Ережелер әскери Қарулы Күштер бөлім және бөлімшелері түрлерінің әскери дайындық негіздері әрі әскери әрекеттерін алып баруды белгілеп береді. Жалпыәскери Ережелер әскери қызметшілердің өзара қатынастары, олардың жалпы, лауазымына тиісті міндеттемелері және құқықтары, ішкі гарнизон және қарауылдық қызметтерін өтеу тәртіптері және басқаларды белгілейтін Қарулы Күштердің барлық түрлері үшін жалпы ережелер болып табылады.

Өзбекстан Республикасы Президенті — Қарулы Күштеріміз Жоғары Бас Қолбасшысының Жарлығына сәйкес, 1996 жыл 9-қазанда төмендегі негізгі жалпыәскери Ережелер бекітілді: Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің Ішкі қызмет Ережесі, Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің Тәртіп Ережесі, Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің Гарнизон және қарауылдық қызметі Ережесі, ал 1996 жыл 14-қазанда, Қорғаныс министрінің бұйрығымен Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің сап Ережесі енгізілді.

Әрбір Ереже әскери өмірдің бір бағытын тәртіпке салып тұрады. Мәселен, Ішкі қызмет Ережесінде әскери қызметшілердің жалпы міндеттемелері және олардың арасындағы қатынастар, ішкі тәртіп ережелері, мансапты тұлғалардың міндеттемелері, күнделікті өмір және тұрмыстық жағдайлар, әскери қызметшілерді орналастыру, олар тарапынан ішкі қызметті алып бару мәселелері көрсетілген.

Қарулы Күштердің Тәртіп Ережесі әскери тәртіптің маңызын, әскери қызметшілердің оған мән беру бойынша міндеттемелерін, ынталандыру және тәртіптік әсерлердің көріністерін, командирлердің (бастықтар) оларды қолдау бойынша құқықтарын, сондай-ақ ұсыныс, арыз әрі шағым арыздар беру, оларды көріп шығу тәртіптерін анықтап береді.

Жалпы әскери Ережелердің ішінде Гарнизон және қарауылдық қызметі Ережесі жеке орын тұтады. Ол қарауылдық қызметін әскери міндетті өтеу деп белгілеп, қызметті құру және өтеу, лауазымды тұлғалар әрі әскери қызметшілердің міндеттемелері, жасақтың қатысуында шараларды өткізу сияқты мәселелерді өз ішіне алады.

Сап Ережесі қатарда тұру және жүру әдістері, қарумен әрі қарусыз әрекет жасау, кіші бөлімше және әскери бөлімдердің жаяу және машиналарда қатарда тұруы, әскери сәлемдесуді орындау, қатардың көзден өткізу тәртібі, әскери қызметшілердің қатарға тұру алдындағы, қатарға тұрудағы міндеттемелері, оларды қатарда тұру және жүруге үйрету талаптары, сондай-ақ әскери қызметшілердің шайқас алаңында әрекеттену әдістері және дұшпан кенеттен шабуыл жасаған уақытындағы әрекеттерін белгілеп береді.

Өзбекстан Республикасы базар экономикасына негізделген құқықтық демократиялық қоғам құру жолынан баруда. Қарулы Күштерде барлық құқықтық және адамгершілік мөлшерлер жалпы әскери ережелерде іске асырылғандығы үшін әрбір әскери қызметші оны жақсы үйренуі және мән беруі әрі жауапкершілікпен орындауы қажет. Ереже әскери жеңістер кепілі есептеледі. Әскерилер арасында әңгіме бар: «Ереже бойынша қызмет етсең, құрметке ие боласың!»

5.1. Әскери қызметшінің жалпы міндеттемелері. Әскери шендер және айыра тану белгілері. Бастықтар және бойсұнушылар.

Үлкендер мен кішілер және тікелей бастықтардың құқықтары мен міндеттемелері

Әскери қызметші — нағыз әскери қызметті орындаушы тұлға есептеледі. Ол Отанның, тәуелсіз Өзбекстан Республикасының қорғаушысы. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінде әскери қызметшілер әскер және матростар, сержанттар мен офицерлер (кіші, үлкен, жоғары) құрамына бөлінеді.

Әскери қызметші өз Отанын қорғау үдерісінде жеке жауапкерлікке ие. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің әскери қызметшілері қызмет бабында заңдар, әскери ережелердің талаптарына бойсұнады және саяси мақсаттарды көздеген басқа қоғам ұйымдары және бірлестіктердің қызметімен байланыстылығы болмауы қажет.

Әскери қызметші төмендегілерге:

Өзбекстан Республикасының «Қорғаушысы» жоғары атағын атақпен ақтауға, Қарулы Күштердің, өз әскери бөлімінің ар-намысын және әскери абыройын, өз әскери шенінің абыройын қадірлеуге, әскери антқа сенімді болуға, халқына ұлтжандылықпен қызмет етуге Өзбекстан Республикасының мемлекет тәуелсіздігі және аймақтық бүтіндігі берік, шеберлікпен, соңғы тамшы қаны қалғанға дейін, қажет болса өмірін аянбастан қорғауға, әскери борышты орындауға; мемлекет Конституциясына, әскери ережелердің талаптарын орындауға; Өзбекстан Республикасын қорғау міндеттерін орындаумен байланысты әскери қызмет ма-

шақаттарына табандылықпен шыдауға; әскери кәсіби білімдерін үздіксіз иелеуге, өз оқу әскери шеберлігін жетілдіруге; өзіне сеніп тапсырылған қару-жарақ және әскери техниканы білуі, істетуде ылғи дайындықта сақтауға, әскери мүлікті асырауға; адал, тәртіпті, ер жүрек болуға, әскери борышты орындау барысында орынды ұсыныстар көрсетуге; командирлерге (бастықтарға) сөзсіз бойсұну және оларды шайқаста қорғауға, әскери бөлім әскери жалауын қарауылдауға; әскери жүріс-тұрыс әдеби ережелеріне мән беруге және әскери сәлем беруді орындауға, әрдайым рәсім бойынша, таза және ұқыпты киінуге, Отансүйгіштік көрсетуге, халықтардың интернационал достығын қадірлеуге, ұлттар және елдер арасында бауырластықты бекемдеуге мүмкіндік жаратуға мәжбүр.

Әскери қызметші Отанға қызмет қылу үдерісінде оңай жолды ақтармауы, өз ожданы, бастықтар және достары арасында Өзбекстан Республикасы азаматына қайшы болған алдаушылық, өтірікші жолдарды қолдауы қауіп қатерлерді алып келуі мүмкін. Халықтың «Өмірде ең негізгісі — Отанға адал қызмет ету», «Отанға қызмет ету — қасиетті борыш» сияқты дана сөздеріне мән беру қажет.

Әскерлердің өз командирлерін қадірлеуді әскери бауырластықтың ең жоғары қадір-қасиеті есептеледі. Әр қандай апаттың болуы мүмкін болған жағдайларда командирдің өмірін сақтау және қатерден құтқаруға ылғи дайын тұру керек. Шайқас майданында командирді қорғау Қарулы Күштердегі әскерлердің таңқаларлық дәстүрлерінің бірі. «Өзінді деместен командирді құтқар», «Командирді шайқаста қорға, өзінді сақтағандай өмірде» сөздері әскерлер арасында бекерге айтылмайды.

Әскери қызметші бауырластықты құрметтеуге, өз өмірін аянбастан достарын қауіп-қатерден құтқаруға, әрбірінің ар-намысын және қадірін құрмет етуге, өзіне және басқа әскери қызметшілерге қарай дөрекілік және балағаттауға жол қоймауға, оларды лайықсыз қылмыстардан тыйып қалуға мәжбүр. Халық тарапынан төмендегі сөздер бекерге айтылмаған: «Дос арттырсаң — жеңіске жетесің», «Шайқаста досыңды қолдасаң — өзіңнен қатерді қуған боласың», «Достарыңа көмегің — взвод абыройын асыруың». Әскери қызметші әскери қызмет қауіпсіздігі талаптарына, сырқаттану, жарақат арттыру және күйоден ескерту шараларына мән беруі, әр күні дене тәрбиесімен шынығуы, жаттығуда көргендерін арттыру, зиянды әдеттерден (шегу және ішкіліктен) тыйылу қажет.

Әскери қызметші жауынгерлік әрекеттері кезінде, өз әскери бөлімінен (бөлімінен ұзақ және толық қоршауда қалған болса да, тұтқынға түсуден құтылу үшін дұшпанға нағыз қарсылық көрсетуге, ол шайқаста әскерлік борышын соңына дейін орындауға мәжбүр.

Әскери шендер және айрықша белгілер

Әскери шендер, Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің жасақ түрлеріне тән әскери арнаулы дайындықтан өткен тұлғаларға, қызмет бабында өсу дәуірлерін есепке алып, қызмет ережелері негізінде беріледі. Әскери шендер әскерлерге, матростарға, сержанттарға, старшиналарға, Өзбекстан Республикасы Қорғаныс министрлігі тарапынан істеп шығылған нұсқаулық негізінде іске асырылады. Кіші және үлкен офицерлер құрамына әскери шендер Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинеті тарапынан шығарылған тәртіп негізінде беріледі.

Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері әскери қызметшілерінің әскери шендері

Жасаққа байланысты	Кемеге байланысты
Әскерлер құрамы (1-сурет)	
Қатардағы әскер (курсант)	Матрос (курсант)
Сержанттар құрамы (1-сурет)	
Кіші сержант Сержант Аға сержант	2-дәрежелі старшина 1-дәрежелі старшина Бас старшина
Кіші офицерлер құрамы (2-сурет)	
Лейтенант Аға лейтенант Капитан	Лейтенант Аға лейтенант Капитан-лейтенант
Аға офицерлер құрамы (3-сурет)	
Майор Подполковник Полковник	3-дәрежелі капитан 2-дәрежелі капитан 1-дәрежелі капитан
Генералдар құрамы	
Генерал-майор Генерал-лейтенант Генерал полковник Армия генералы	

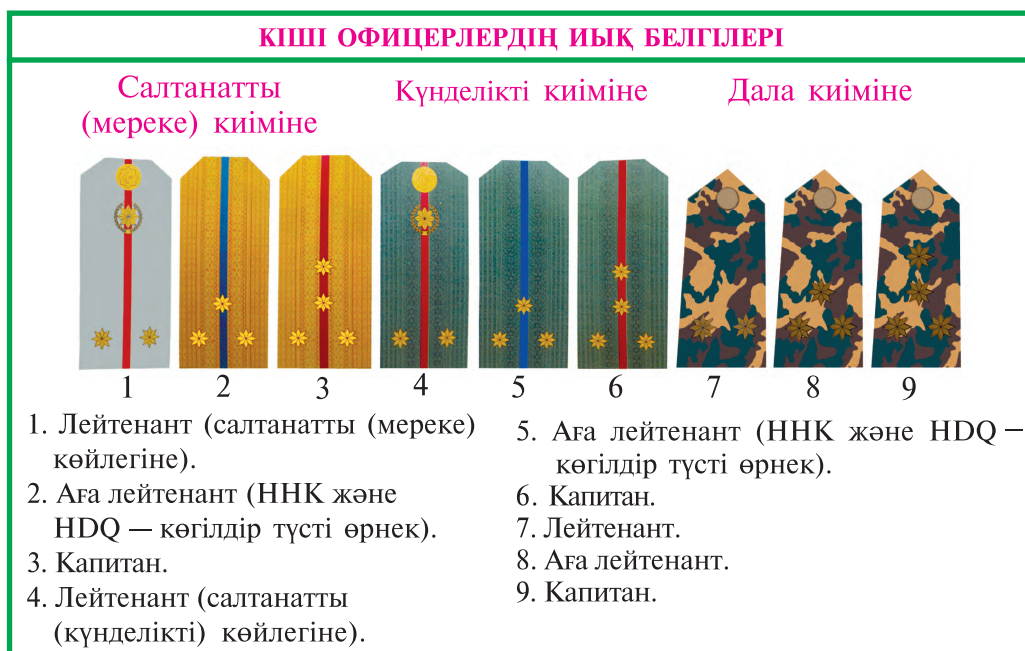
Қарулы Күштердегі Жоғары әскери шен — Армия генералы болып, бұл шен соғыс дәуірінде Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің Жоғары Бас Қолбасшысына, сондай-ақ Өзбекстан Республикасы Қорғаныс министріне беріледі.

Юридик, медициналық немесе ветеринария әскери-есеп мамандығына ие болған әскери қызметшілердің әскери шендеріне тән түрде «Әділет», «Медициналық қызмет» немесе «Ветеринария қызметі» сөздері қойылады. Мәселен, медициналық қызмет лейтенанты, ветери-

МЕРЗІМДІ ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІЛЕР ЖӘНЕ КЕЛІСІМ ШАРТ БОЙЫНША ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ИЫҚ БЕЛГІЛЕРІ

1-сурет.

2-сурет.

* Әскери киім иық белгілерінің түсі әскери міндетті орындап жатқан кезде қарап өзгеруі мүмкін.

ҮЛКЕН ОФИЦЕРЛЕРДІҢ ИЫҚ БЕЛГІЛЕРІ

Салтанатты (мереке)
киіміне

1 2 3

1. Майор.
2. Подполковник.
3. Полковник.

Күнделікті киіміне

4 5 6

4. Майор.
5. Подполковник.
6. Полковник.

Дала киіміне

7 8 9

7. Майор.
8. Подполковник.
9. Полковник.

3-сурет.

ГЕНЕРАЛДАРДЫҢ ИЫҚ БЕЛГІЛЕРІ

Салтанатты (мереке) киіміне

Генерал-майор
(салтанатты
(мереке)
киіміне

Генерал-лейтенант

Генерал-полковник

Армия генералы

Генерал-майор
(күнделікті
көйлегіне).

Генерал-лейтенант

Генерал-полковник

Армия генералы

Дала киіміне

Генерал-майор

Генерал-лейтенант

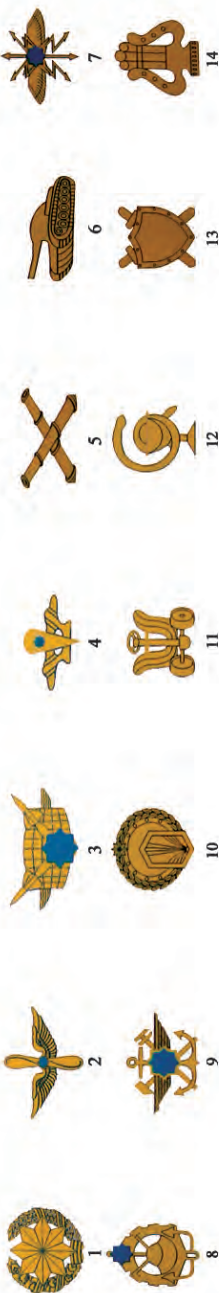
Генерал-полковник

Армия генералы

4-сурет.

ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІНІҢ ЖАСАҚ ПЕН ҚЫЗМЕТ ТҮРЛЕРІ ЭМБЛЕМАЛАРЫ

1. Мотоатқыш жасақтары. 2. Әскери әуе күштері. 3. Әуе қорғаныс жасақтары. 4. Әуе десанты күштері. 5. Артиллерия. 6. Танк жасақтары. 7. Байланыс жасақтары. 8. Инженерлік жасақтарының мамандары. 9. Әскери әрекеттер қызметі. 10. Химия жасақтары мамандары. 11. Автомобиль жасақтары. 12. Медицина мен ветеринария қызметі. 13. Әділет. 14. Әскери дирижёр музыканттар.

ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ИЫҚ БЕЛГІЛЕРІНДЕГІ ЖҰЛДЫЗДАР

Офицерлердің жұлдыздары

Кийім-кешек түймелері

Офицерлер, контракт бойынша әскери қызметшілер, мерзімді қызметтегілер және жоғары әскери оқу орындары курсанттары кийімдері үшін үлкен түйме

Офицерлер, контракт бойынша әскери қызметшілер, мерзімді қызметтегілер және жоғары әскери оқу орындары курсанттары кийімдері үшін кішкене түйме

Генералдардың кийім-кешектері үшін үлкен түйме

Генералдардың кийім-кешектері үшін кішкене түйме

23. Салтанатты (мереке) және күнделікті кийімге. 24. Қысқы және көктемгі-күзгі пальтоға. 25. Иық белгі және фуражкаға. 26. Салтанатты (мереке) және күнделікті кийімге. 27. Қысқы және көктемгі-күзгі пальтоға. 28. Иық белгі және фуражкаға.

5-сурет.

нария қызметі капитаны, медициналық қызмет генерал-майоры, әділет генерал-полковнигі.

Резервтегі, запастағы немесе отставкадағы азаматтардың әскери шеніне тиісті «резервтегі», «запастағы» немесе «отставкадағы» сөздері қосылады.

Сержанттардың (старшина) әскери шеніне әскер немесе қызмет түрлерінің аталуы қосылмайды.

Әскери оқу орнында оқып жатқан әскери қызметшілер, офицерлер әскери шенге ие болмағандар — курсанттар, ал әскери шенге ие болғандар тыңдаушылар, деп аталады.

Әскери оқу орнына кіргенге дейін, әскери шенге ие болмаған немесе әскер, матрос әскери шеніне ие болған азаматтарға оқуға қабылдау уақытында «Курсант» әскери шені беріледі. Әскери оқу орнына кіргенге дейін берілген әскери шендер сақталып қалады.

Әскери қызметшілердің әскери киім-кешек және ажырататын белгілері Өзбекстан Республикасы Президенті тарапынан бекітіледі. Әскери қызметшілер, сондай-ақ әскери жиындарға жұмылдырылған әскери қызметке міндеттілер әскери шені және әскер түрін ажыратушы белгілері (5-сурет) болған әскери киім-кешекте жүреді. Әскери киім-кешекте жүру ережелері Өзбекстан Республикасы Қорғаныс министрлігі тарапынан белгіленеді. Әскери киімде жүру құқығына ие болмаған азаматтар әскери қызметшілердің киім-кешектерді киіп және айыратын белгілерді тағып жүруге тыйым салынады.

Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштер әскери қызметшілерінің киім формалары болып, бұл формаларында жеке әскери шендерді айыра алатын белгілерден тұратын болады. Бұл белгілер иық, иық белгілері, петлицалар, көкірек белгілері, қол жеңінің белгілері, бас киімдегі белгілері, шалбар киіміндегі белгілерден тұратын болады.

Бастықтар және бойсұнушылар. Үлкендер мен кішілер және тікелей бастықтардың құқықтары мен міндеттемелері

Өз қызметі мақамы және әскери шеніне қарай, кейбір әскери қызметшілер басқаларға қарағанда бастық немесе бойсұнушы болуы мүмкін. Бастық жағдайды әржақты бағалаудан келіп шығып, түрде жалғыз өзі қаулы қабылдау, заң және әскери ережелер талаптарына қатал сәйкес түрде бұйрықтар беруі және олардың орындалуын талап ету құқығына ие. Бұйрықтардың талқылануына жол берілмейді, бойсұнбау немесе бұйрықты орындамау әскери қылмыс есептеледі. Бойсұнушы бастықтың бұйрықтарын сөзсіз орындауға мәжбүр. Егер ол өзіне қарай жағымсыз қатынаста болған деп есептесе, бұйрықты орындап, кейін шағымдануы мүмкін.

Әскери қызметшілер қызмет тұрғысынан, уақытынша болса де бойсұндырылған бастықтар тікелей бастықтар есептеледі. Бойсұнушыға жақынырақ болған тікелей бастық тікелей бастық, деп аталады. Мәселен, әскер үшін тікелей бастық секция (расчёт, танк) командирі болады. Қызмет тәртіпке негіздеп, тікелей бастықтар, әскер және матростар үшін, нағыз әскери қызметте болған Өзбекстан Республикасы генералдары, үлкен және кіші құрамдағы офицерлер, сондай-ақ ал сержанттардың және старшиналар, олар бір бөлімдегілер есептеледі. Бір-біріне бойсұнатын болмаған әскери қызметшілер міндеттемелерді бірге орындайтын жайттарда, олардың өзара қызмет қатынастары бастық тарапынан белгілеп қойылмаған болса, олардан лауазымына қарай үлкені, ал тең мансаптарда, әскери шені бойынша үлкені бастық саналады.

Өз қызмет мақамы және әскери шеніне қарай, басқа әскери қызметшілерге қарай олардың бастығы немесе бойсұнушысы саналмаған әскери қызметшілер үлкен немесе кіші болуы мүмкін. Үлкен әскери қызметшілердің әскери шеніне қарап белгіленеді. Әскери шені бойынша үлкендер, кіші әскери тәртіптің, қоғам тәртібін, адамгершілік, әскери киім-кешек кию және әскери сәлемдесуді орындау ережелерін бұзған жайттарда, олардан бұл бұзылуларды жоюды талап етулері; шені бойынша кішілер үлкендердің мұндай талаптарын сөзсіз орындауға мәжбүр.

*5.2. Әскери құндылық ережесі және әскери қызметшілердің мәмілесі. Бұйрық беру және оны орындау тәртібі.
Командирлер және басқа тікелей бастықтарға
білдіру жасау ережелері. Әскери сәлем беру*

Әскери қызметшілер бір-біріне білдіру жасағанда әрдайым ауыр, салмақты және сыпайылықта болуға мәжбүр. Қызмет мәселелері тұрғысынан бір-біріне «Сіз», деп білдіру жасау қажет. Жеке мәміле барысында әскери шен жасақ немесе қызмет түрін көрсетпестен айтады.

Бастық немесе үлкеннің берген сұрақтарына мақұлданған жауабы болса, әскери қызметші «Худди шундай», егер мақұлданбаған «Йўк эди» сөздерін айтады. Қатардан тыс кездерде бір-біріне білдіру жасағанда, әскери қызметші «Ростлан» жағдайына өтеді, бас киіміне қолын қадайды.

Қоғам жайларында, сондай-ақ трамвайда, троллейбуста, автобуста, метро және қала алды поездарының вагондарында бос тұрған орындар болмаған кезде әскери қызметші бастыққа (үлкенге) өз орнын ұсынады. Егер бастыққа (үлкенге) кездескенде, асықпай өтіп кету мүмкін болмаса, онда бойсұнушы (кіші) оған жол беруі және сәлем беріп өткізіп жіберуі, бастықтың (үлкен) жанынан өтіп кету қажет болып қалғанда бойсұнушы (кіші) бұған одан рұқсат сұрауы қажет.

Әскери қызметшілер әскери болмаған тұрғындарға қарай әдеп ережелеріне мән беруі, жасы үлкен адамдар, әйелдер мен балаларға жеке көңіл бөлуі, азаматтар ар-намысы және қадыр-қасиетін қорғауға жәрдем беруі, сондай-ақ бақытсыз оқиғалар, өрттер және табиғи апаттар кезінде оларға қолғабыс көрсетуі қажет. Әскери қызметші қолын киім-кешектің қалталарына тығып жүруі, бастықтың (үлкен) қатысуында оның рұқсатынсыз отыруы немесе шегу, сондай-ақ көшеде жүріп келе жатқанда және бұл мақсат үшін ажыратылмаған жайларда шегуге тыйым салынады.

Бұйрық беру және оны орындау тәртібі

Бұйрық — бастықтың бойсұнушыларға қаратылған жазбаша және ауызша өкімхаты. Командирдің (бастық) бұйрығы бойсұнушылар үшін заң. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің Тәртіп Ережесінде көрсетілгендей, бұйрық сөзсіз, анық мерзімде орындалуы керек. Бұйрық берілген болса, ол ешбір мойындаусыз анық, өз мерзімінде, қандай жағдай болуынан тыс, орындалуы шарт. Соғыс кезінде бастық тарапынан берілген бұйрықты мойындау, анық және өз мерзімінде орындау дұшпан үстінен жеңіс және сәттіліктерге жету кепілі.

Әскерді және бөлімдер командирлерінің өз күнделікті қызметтері үдерісіндегі жеке мәселелер бойынша тапсырмалары бұйрық дауысында бойсұнушыға жеткізіледі. Жасақтың және бөлім командирлерінің бұйрық және өкімхаттарына ауызша тәрізде, тәртіп-ережеге негіздеп, бойсұнушыларға беріледі. Кейбір уақыттарда үлкен бастық, бойсұнушының тікелей бастығын шеттеп өткен жағдайда бұйрық және өкімхаттар беруі де мүмкін. Қашан да бастық ауызша бұйрық немесе өкімхат берсе, бойсұнушы «Ростлан» жағдайын қолдап, бұйрық немесе өкімхатты алып болғаннан кейін, «Хұп бұлады», деп жауап береді және содан кейін оны орындайды. Бастық өзі берген бұйрықтың дұрыс түсінгендігіне сенім білдіруіне қажеттілік болса, оны қысқаша қайталауды талап етуі мүмкін.

Әскери қызметші берілген бұйрықтың орындалуы туралы бұйрықты берген бастыққа және өзінің тікелей бастығына білдіру беруге мәжбүр. Егер бұйрықты орындап жатқан әскери қызметші қызмет мақамына қарай, басқа үлкен бастықтан біріншісін орындауға кедергі жасайтын жана бұйрық алса, бұл туралы екінші бұйрықты берген бастыққа білдіру жасайды. Және бекітілген жағдайда ғана соңғысын орындайды. Жаңа бұйрықты беруші бұл туралы бірінші бұйрықты берген бастыққа хабар береді.

Командирлер және басқа тікелей бастықтарға білдіру жасау ережелері

Бойсұнушы және кішілер бастықтарға (үлкен) жасау барысында, олардың әскери шенінің алдына «жолдас» сөзін қосып айтады. Мәселен, «Майор мырза, білдіру жасауға рұқсат берін». Бастық (үлкен) алдында тұрған әскери қызметшіге білдіру жасау үшін бастықтан (үлкен) рұқсат сұралады. Мәселен, «Жолдас үлкен сержант, қатардағы әскер Норматовқа қайрылуға рұқсат берін».

Бастықтар және үлкендер қызмет бабымен бойсұнушыларға (кішілер) білдіру жасағанда, олардың шені және фамилиясын немесе тек шені алдына «жолдас» сөзін қосып айтады. Мәселен, «Қатардағы әскер Тойчиев», «Жолдас қатардағы әскер».

Әскери сәлемдесу

Әскери сәлемдесу әскери қызметшілердің бауырластардай қалыңдығының көрінісі, өзара құрмет және ортақ мәдениеттің көрініс табуының белгісі саналады. Барлық әскери қызметшілер бір-біріне кез келгенде (қуып өтуде) Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің Сап Ережесімен белгіленген ережелеріне қатаң мән берген түрде бір-біріне сәлем беруге мәжбүр.

Әскери шенге қарай, бойсұнушылар мен кішілер бірінші болып сәлем береді. Ал мақамдары тең болған кезде, кім өзін көбірек сыпайылық танытып, тәрбие көрген, деп есептесе, сол бірінші болып сәлем береді. Әскери қызметшілер бұдан тыс, белгісіз әскер қабіріне; Отан азаттығы және тәуелсіздігі үшін шайқастарда шахид болған шайқасушылардың бауырластық мазарына; әскери бөлімнің Әскери жалауына, сондай-ақ әскери кемеге келгенде және одан кетіп жатқанда Әскери Теңіз жалауына; әскери бөлімдер күзетіп бара жатқан жерлеу рәсімдеріне сәлем беруге мәжбүр.

Өзбекстан Республикасының Мемлекеттік Әнұраны орындалғанда, қатарда тұрған әскерлер бұйрық берілместен «Ростлан» жағдайына өтеді. Взвод командирі және одан жоғары болғандар бұдан тыс, қолдарын бас киімдеріне қадайды. Қатардан тыс болған әскери қызметші Мемлекет Әнұраны орындалып жатқан кезде «Ростлан» жағдайына өтеді, егер бас киімі болса, қолын соған қадайды.

5.3. Әскери тәртіптің маңызы. Әскери қызметшілердің оған бойсұнуы бойынша міндеттемелері. Уақыттың бөлінуі және күнделік тәртібі

Әскери тәртіп — Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің әскери дайындық және жауынгерік қабілеті негіздерінің бірі болып есептеледі. Оның ерекшеліктері Өзбекстан Республикасы Конститу-

циясында, «Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы», «Қорғаныс туралы» Зандарда көрініс тапқан.

Әскери тәртіп — бұл барлық қызметшілердің заң, әскери ережелер тарапынан, командирлердің (бастықтар) бұйрықтарымен белгіленген тәртіп ережелеріне қатаң және анық мән берілуі. Әскери тәртіп әрбір қызметшінің Өзбекстан Республикасын қорғауға болған әскери борыш және жеке жауапкершілігі, өз халқына тамаша сенімін сезінуге негізделеді.

Әскери тәртіп әрбір әскери қызметшіден:

- әскери антқа адал болуды, Өзбекстан Республикасы Конституциясы және Зандарына қатаң бойсұнуды;

- өз әскери борышын шеберлік және ерлікпен орындауды, әскери істі ынтамен үйренуді, әскери және мемлекет мүлкін асырауды;

- әскери қызмет қиындықтарын батыл женуді, әскери борышты орындау үшін өз жанын да аямауды;

- қырағы болуды, әскери мен мемлекет құпияларын қатаң сақтауды;

- әскери қызметшілер арасындағы әскери ережелерде көрсетіп берілген өзара қатынастарды қолдауды, әскери бауырластықты бекемдеуді;

- командирлерге (бастық) және бір-біріне құрмет көрсету, әскери сәлемдесу және ақкөңілділік ережелеріне мән беруді;

- қоғамдық жайларда өзін лайық тұтуды, лайық болмаған әрекеттерден өзін және басқаларды тыйып қалуды және азаматтардың арнамысын қорғауды талап етеді. Әскери тәртіпті жүзеге асыру, оны жоғары дәрежеге көтеру әрбір әскери қызметшіден, алдымен, өзінде адамзаттық, тура сөздік, адалдық, жеке жауапкершілік, Әскери Антқа берік, әскери борышқа құрмет, деп қарау сияқты қасиеттерді жүзеге асыруды талап етеді. Жоғарыда санап өтілген өзіндік ерекшеліктерді қалыптастыруда, алдымен, әрбір әскери қызметші аталмыш қасиеттерді өзінде қарар қабылдауына ұмтылуы керек.

Армияда қатал тәртіп болмаса, оның құлдырауға ұшырауы анық. Тәртіп жеңістің негізі саналады. Ұлы қолбасшы бабаларымыз - Томарис, Спитамен, Жалалиддин Мангуберді, Әмір Темір, Захириддин Мұхаммед Бабыр өз жасақтарындағы жоғары тәртіппен әрдайым жеңіске жеткен.

Жоғары әскери тәртіпке төмендегідей ерекшеліктер арқылы жетеді:

- әскери қызметшілерде жоғары адамгершілік-рухтық және әскери қасиеттерді тәрбиелеу, командирлерге (бастық) сөзсіз бойсұну;

- әрбір әскери қызметшінің өз міндеттемелері және әскери ережелердің талаптарын орындауға жеке жауапкершілігі;

- әскери бөлімде (жасақ) ішкі тәртіпке бойсұну, барлық әскери қызметшілер тарапынан күн тәртібіне қатаң мән беру;

- әскери дайындықты мықты құру және ол барлық жеке құрамды қамтуы;

— командирлердің (бастық) өз қол астындағыларға талғампаздық және олардың орындалуын бақылау, әскери қызметшілердің қадір-қасиетін құрметтеу және бұл туралы ылғи қайғыру, сендіру, қоғамдық әсері сияқты факторларды дұрыс сәйкестендіру және орнында қолдау;

— әскери бөлімдерде (бөлімше) қажет материалдық-тұрмыстық жағдайларды жарату;

— әскери тәртіпті бекемдеуде, қызметке жауапкершілік сезімін арттыру, тәрбие сапасын жоғары дәрежеге көтеруде әскери қызметшілерді ынталандыру жеке маңызға ие. Әрбір адамзаттың өзі жасаған еңбегінің нәтижесін көруі, оны жаңа-жаңа табыстарға жетелейді. Соларды ескере отырып Тәртіп Ережесінде әскери қызметшілерді ынталандыру мәселесіне жеке мән берілген.

Уақыттың бөлінуі және күнделікті тәртіп

Әскери бөлімде уақыттың бөлінуі оның әрдайым әскери дайындығы қамтамасыз етілетін және жеке құрам әскери оқуын ұйымдасқан түрде өткізу жағдайлары жаратылатын, тәртіп, әскери қызметшілердің әскери тәртібі мен тәрбиесі сақталатын, олардың мәдениет дәрежесі асырылатын, жан-жақты тұрмыстық қызмет көрсетілетін, өз уақытында демалыс және тамақ берілетін дәрежеде іске асырылады.

Әскери жасақ немесе құрама командирі күн тәртібін Қарулы Күштер түрі және әскерлер түрі, әскери жасақ алдында тұрған міндеттер, жыл мезгілі, жергілікті және ауа-райы жағдайларын ескере отырып белгілейді.

Күн тәртібінде таңғы дене тәрбиесі жаттығуы, таңертеңгілік және кешкі жуыну, таңертеңгі бақылау, оқу жаттығулары және оларға дайындалу, арнаулы (жұмысшы) киімін алмастыру, тамақтанудан алдын аяқ-киімді тазалау және қол жуу, тамақ жеу, қару-жарақ және әскери техникаға кепіл және қызмет көрсету, тәрбиелік және бұқаралық спорт жаттығулары, жеке құрамға ақпарат беру, радио есіту және телебағдарларды тамашалау, науқастарды медицина пунктінде қабылдау, әскери қызметшілердің жеке қажеттіліктері (кемінде 1 сағат), кешкі серуен, жоқтама және 8 сағаттық ұйқы үшін уақыт ескерілген болуы қажет.

Тамақтанулар арасындағы аралық 7 сағаттан аспауы керек. Түстіктен соң жарты сағат (30 минут) ішінде жаттығулар немесе жұмыстар өткізілмеуі қажет.

Әр апта қару-жарақ, әскери техника және басқа материалдық құралдарға қызмет көрсету, парктер және оқу-материалдық ғимараттарды жабдықтау және абаттандыру, әскери қалашықты тәртіпке келтіру және басқа жұмыстарды орындау мақсатында қожалық күні өткізіледі. Дәл сол күні, әдетте, барлық бөлмелерді жалпы жинастыру, сондай-ақ жеке құрамды моншада шомылдыру өткізіледі.

5.4. Ёскер жёне матростарға қолданылатын ынталандырулар.

Ёскери қызметшілерге қолданылатын тәрбиелік шаралар

Ынталандыру ёскери қызметшілерді тәрбиелеудің жёне ёскери тәртіпті бекемдеудің қажетті құралы. Ёрбір командир (бастық) Ёзбек-стан Республикасы Қарулы Күштерінің Тәртіп Ережесінде берілген құқықтар шеңберінде өзінің қол астындағы ёскери қызметшілерді көрсеткен ерлігі, пайдалы ұсынысы, іждағаттылығы жёне үлгілі қызметі үшін ынталандыруы қажет.

Ёскерлер, матростар, сержанттардың жёне старшиналарға қолданылатын ынталандыру көріністері төмендегілер: алдыннан берілген тәртіптік ёсер шараларын тарату; ризашылық жариялануы; ёскери қызметшінің жұртына немесе қызметшіге деген оқу орнына (жұмыс орны) ол ёскери борышын үлгілі орындап жатқандығы жёне ынталандыру алғандығы туралы хабар беру; құрмет грамотасы; қымбат бағалы сыйлық немесе ақшалай марапаттау; ёскери қызметшіні ёскери бөлім Ёскери жалауы жанында суретке алумен марапаттау; сержанттарға (старшиналар) олар штат бойынша иелеп тұрған лауазымында ёскери шенінен бір саты жоғары ёскери шен беру, үздік көкірек нысанымен марапаттау; ёскер, матрос, сержант, старшиналарға жолға кеткен уақыттан тыс 10 тәулікке дейін демалыс беру.

Үздік көкірек нысанымен тек ёскерлер, матростар, сержанттардың жёне старшиналар әрі оқу жылы барысындағы үлгілі көрсеткіштерге қол жеткізгендер марапатталады. Ал ёскери бөлімнің (кемен) құрмет кітабына жазу, ёскерлер, матростар, сондай-ақ сержанттардың жёне старшиналар ақырғы қызметі дәуірінде үлгілі көрсеткіштерге қол жеткізгендіктері үшін запасқа босатулары алдынан қолданылады.

Қысқа мерзімді демалыс ынталандыру тәртібіне негізделе отырып, мерзімді қызмет барысында ёскерлер, матростар, сондай-ақ сержанттардың жёне старшиналарға бір жылда бір рет, матрос жёне старшиналарға бір жарым жылдық мерзімді қызметтері барысында екі рет беріледі. Ынталандыру Ёзбекстан Республикасы Қарулы Күштері қатарында келіссөз негізінде қызмет өтеп жатқан ёскерлер, матростар, сержант жёне старшиналарға да қолданылады.

Ёскери қызметшілерге қолданылатын тәртіп жөніндегі жазалар

Ёскерлер жёне матростарға қолданылатын тәртіптік жаза да, сондай-ақ ынталандыру секілді ёскери қызметшілерді тәрбиелеу, ёскери тәртіпті бекемдеудегі негізгі түрлерден ынталандырумен қатар тәртіптік жазалар да қолданылады. Тәртіптік жазаны қолдаудан негізгі

мақсат басқа әскери қызметшілер тарапынан мұндай кемшілік-нұқсандарға жол қоймау.

Әскери тәртіпті бұзғандық және әкімшілік заңбұзушылық үшін әскери қызметші жеке өзі жауапкер болады.

Әскер, матрос, сержант және старшиналарға берілетін Тәртіптік жазалар: сөгіс; қатты сөгіс; әскер және матросты кезектегі жауап беруден немесе кемеден жағаға шығарудан айыру; мерзімді қызметтегі әскер және матростарды бес нарядқа дейін кезектен тыс нарядқа тағайындау; 10 тәулікке дейін гаупвахтаға жабу, әскери қызметті өтеп жатқан сержант және старшиналарға олардан тыс лауазымынан төмендету; әскери шенінен бір саты төмендету; әскери шенінен бір саты төмендетіп, төмен лауазымға өткізу; төменгі лауазымға өткізіп, сержант (старшина) шенінен айыру қолданылады. Әскери қызметті келісім-шарт негізінде өтеп жатқан әскер, матрос, сержант және старшиналарға, олардан тыс, запасқа мерзімінен алдын босату, мерзімінен алдын запасқа босатып, сержант (старшина) шенінен айыру белгіленген.

Тәртіптік жаза шарасы және айыбы анықталғанда, төмендегілерге көңіл бөлінеді: әрекеттерінің мінездемесі, ол болған жағдай, оның айыптылары, айыптының алдыңғы құлқы, сондай-ақ тәртіпті білу дәрежесі. Тәртіптік жазғырудың қаттылығы, егер оқиға әскери кезекшілік (әскери қызмет) және басқа қызмет міндеттерін орындауда, маскүнем түрінде немесе тәртіпті қатаң бұзуға алып келсе, күшейеді.

Тәртіптік жазалар ережеге сәйкес тез орындалады және төтенше жағдайларда бір айдың ішінде орындалады. Бір айлық мерзім аяқталғаннан кейін, сөгіс берілмейді, бірақ ол туралы тіркеу қызмет қағазында сақталады. Ынталандыру және тәртіптік сөгіс шаралары тікелей бастықтар, кейбір жайттарда гарнизон бастықтары, теңіз үлкендері және гарнизон әскери коменданттары тарапынан белгіленуі мүмкін.

VI тарау. ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІНІҢ ІШКІ ҚЫЗМЕТ ЕРЕЖЕСІ

6.1. Күнделікті наряд, взвод бойынша күзетшінің міндеттері.

Взвод бойынша күзетшінің міндеттемелері

Күнделікті наряд әскери бөлімнің ішкі тәртібін сақтау, жеке құрамды қару-жарағы, әскери техникасы, оқ-дәрілері, ғимараттары және мүлкін қарауылдау бөлімшелерінде жұмыстардың жағдайын бақылау әрі құқықбұзушылықтардан ескерту бойынша шараларды өз уақытында қабылдауы, сондай-ақ ішкі қызмет бойынша басқа міндеттемелерді орындау үшін белгіленеді. Взводтың күнделікті нарядына кезекші

және күзетшілер тағайындалады. Күзетшілердің ауысуын және олардың саны бригада командирі тарапынан көріп шығылады.

Күнделікті нарядтың жеке құрамы күн тәртібінде көрсетілген сағатта қызмет орнын иелейтін, ал 3 сағат алдын күзетші орнын иелік еткенде, кемінде 4 сағат алдын қызметті өтеуге дайындық көруі, дегенмен, практикалық жаттығуларды өткізу кемінде 1 сағаттан дем алу (ұйықтау) үшін берілуі шарт. Кезекші және күзетшілер найза-пышақпен қаруланады. Кезекші сержанттарынан, айрықша басқаларға қарағанда жақсы дайындалған әскерлер арасынан тағайындалады. Ол взводта күн тәртібінің анық орындалуы және ішкі тәртіпке мән берілуі, құралдар, оқ-дәрілі құтылар, взвод мүлкі, әскер және сержанттарының жеке бұйымдары сақталуы және күзетшілер қызметті дұрыс өтеуі үшін жауап береді.

Кезекші бригада бойынша кезекшіге, оның көмекшісіне, ал взводтағы ішкі қызмет бабында, взвод командиріне, взвод старшинасына бойсұнады. Кезекшіде металдан дайындалған көкірек белгісі немесе сол қолында қатты матадан жеңбау болып, онда «Взвод бойынша кезекші» жазуы болуы керек.

Взвод бойынша күзетшінің міндеттемелері

Взвод бойынша күзетші әскерлерден тағайындалады. Оның күзетінде болған құралдар, зеңбіректерден шкафтар (қораптар), оқ-дәрі қораптары, взвод мүлкі, әскер және сержанттарының жеке бұйымдары сақталуы үшін жауап береді. Взвод бойынша кезекшіге бойсұнады.

Кезекшіліктегі взвод күзетшісі төмендегілерді орындауға мәжбүр: взвод бойынша кезекшінің рұқсатынсыз взвод бөлмесінен ешқайда жүрмеуге, құрал сақтау бөлмесін ылғи күзетіп тұруға, бөгде адамдарды бөлмеге өткізбеу, сондай-ақ казармадан қару-жарақтарды, заттарды взвод бойынша кезекшінің рұқсатынсыз алып шығып кетуіне жол қоймауға, взводтағы барлық жағымсыз оқиғалар, взвод әскерлері немесе сержанттары арасында өзара қатынастардың ережелерде белгіленген ережелері бұзылулары

6-сурет. Взвод бойынша күзетші.

туралы взвод бойынша кезекшіге тез білдіру; оларды шешу үшін шаралар көру; жеке құрамды жалпы ояту кезінде, сондай-ақ тревога кезінде немесе өрт болғанда ояту; күн тәртібіне сәйкес, бұйрықтарды өз уақытында беруге; бөлмелерде тазалық және тәртіпті бақылау жасау, қызметшілерден оларға мән беруді талап ету, әскери қызметшілер тек ажыратылған бөлмелерде немесе жайларда шегулеріне, аяқ-киім мен киімді тазалауларын бақылап тұруға, взвод командирі мен одан жоғары, тікелей бастықтар және бригада бойынша кезекші келгенде, «Ростлан» командасын беру; взводтың басқа офицерлері, сондай-ақ взвод старшинасы және өз взводынан болмаған әскери қызметшілер взводқа келуімен кезекшіні шақыруға мәжбүр.

Мәселен, кезектегі күзетшіге отыру, қару-жарақтарды шешу әрі киімінің түймесін шешуге тыйым салынады. Бос тұрған ауысым күзетшіні взвод бөлмелерінде тазалық және тәртіпті сақтауға әрі взвод бойынша кезекшінің рұқсатынсыз ешқайда қозғалмауға, взвод әскерлері немесе сержанттары арасындағы өзара қатынастың әскери ережелерде белгіленген ережелері бұзылған жайттарда бас күзетші тәртіп орнатуға жәрдем беру; взвод бойынша кезекшінің орнында қалғанда, оның міндеттерін орындауға мәжбүр (6-сурет).

6.2. Кезектегі күзетшінің өз міндеттерін орындайтын жері және оның жабдықталуы. Тревога жарияланғанда, өрт кезінде, тікелей бастықтар, басқа взводтағы әскери қызметшілер келгенде, взвод командирін шақыруда күзетшінің әрекеттері

Взвод бойынша кезектегі күзетші казарма бөлмесінің ішінде кіру есігінің алдында, қару сақтау үшін бөлмеге жақын жерде қызметті өтейді. Қызмет борышын өтеу үшін жеке орын жабдықталады. Жабдықтауға төмендегілер кіреді:

- взвод бойынша кезекшінің құжаттар қабырғасы;
- ағаштан дайындалған тумбочка, телефон;
- Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің Ережелері және өртті өшіру жабдықтары.

Кезекшінің құжаттарында төмендегілер көрсетілуі керек:

- взвод бойынша кезекші және күзетшілердің нұсқаулықтары;
- тревога болғанда немесе жиын жарияланғанда немесе өрт шыққанда көрілетін шаралар нұсқаулығы, күн тәртібі;
- взвод әскери қызметшілерінің, казармадан тыста жасаушылардың тізімі, үй мекен-жайы, телефонда шақыру түрлері;
- взводқа біріктірілген аумақ орамын тазалау схемасы;

- таңертеңгілік дене тәрбие жаттығуын өткізуде әскерлер киімінің үлгілері;
- кезекшілікті тіркеу кітабы, қару-жарак, оқ-дәрілер беруді тізімге алу кітабы;
- взвод бойынша науқастарды тізімге алу дәптері;
- әскери бөлім бойынша кезекші және өртті өшіру командасының телефон нөмірлері болуы шарт.

**Тревога жарияланғанда, өрт кезінде, тікелей бастықтар,
басқа взводтағы әскери қызметшілер келгенде,
взвод командирін шақыруда күзетшінің әрекеттері**

Бұл оқушылармен практикалық түрде орындалады. Взводта тревога жарияланғанда, күзетші үлгілі команда бойынша «Взвод, тревога», деп әскери қызметшілерді шақырады.

Егер өрт туындаса, «Взвод, ёнғин» командасы берумен ескертіледі. Ал взводтағы жеке құрам ұйқыға жату алдынан «Взвод, уйқуга» командасын, таңертең ұйқыдан ояту үшін, «Взвод, уйғонсин» командалары беріледі. Взводқа тікелей бастықтар келсе, «Ростлан. Взвод навбатчиси эшикка» командалары беріледі. Бұл командалар взвод командирі келгенде де дәл солай беріледі. Взвод жеке құрамы ұйқыға кеткен уақытта, тікелей бастықтар келіп қалғанда «Ростлан» командасы берілместен, взвод бойынша кезекші шақырылады. Взвод командирі бірер-бір әскери қызметшіні сұрағанда, күзетші шақыру командасын береді. Мәселен, «Қатардағы әскер Солиев, взвод командирінің алдына».

Ал взводқа үш адамға дейін күзетшілер тағайындалып, демалып жатқан күзетшілер, казарма бөлмелерін таза, жинақы жағдайға келтіріп барады. Взводтағы кезекші күндіз демалып жатқан уақытында, оның міндетін уақытынша взвод күзетшілерінің бірі орындап тұрады.

VII тарау. ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІНІҢ ГАРНИЗОН ЖӘНЕ ҚАРАУЫЛДЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРІ ЕРЕЖЕСІ

7.1. Қарауылдық қызметі және оның құрылуы. Қарауыл және оның құрамы

Қарауылдық қызметін өтеу әскери міндетті орындау болып есептеліп, жеке құрамнан Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің Гарнизон және қарауыл қызметі Ережесінің барлық ережелеріне толық мән беруін, жоғары қырағылық, бүгілместей берік және бастамашылықты талап етеді. Қарауылдық қызметі талаптарын бұзған айыптылар адамгершілік түзету немесе қылмыстық жауапкершілікке тартылуы Ережеде көрсетілген.

Әскери бөлімдерде қарауылдық қызметін іске асыру үшін қарауылдар тағайындалады. Бөлім әскери жалауын, әскери және мемлекет объектітерін қарауылдау оларды қорғаумен бірге әскери міндетті орындап жатқан, сондай-ақ гаупвахта және адамгершілік түзету батальондарында сақталып жатқан тұлғаларды күзетіп жатқан қаруланған құрам қарауыл деп аталады. Қарауылдар екі түрге: *гарнизон қарауылы* және *ішкі қарауылға* бөлінеді.

Гарнизон қарауылдың мойнына корпус және орталық объектітерді қарауылдау, оларды қорғау, өзінің қарауылдау құрамына ие болмаған жалпыгарнизондық маңызына тиісті болған объектітерді әрі бір-біріне жақын орналасқан әскери бөлімдер мен құрамдардың объектітерін, сондай-ақ гарнизон гаупвахтасында сақталып жатқан тұлғаларды қарауылдау қызметтері кіреді.

Ал ішкі қарауылдардың жауапкершілігіне, әрбір әскери бөлім объектітерін қарауылдау және қорғау тапсырылады. Әскери бөлімдердегі самолёттер, вертолёттер, аэродромдағы авиация бөлімінің басқа объектітерін қарауылдау және оларды қорғауды әскери бөлім тарапынан құрылған ішкі қарауыл іске асырады.

Тұрақты қарауылдар қарауылдар кестесінде болып, уақытыншалық қарауылдар кестеге жазылмайды, олар артылып жатқан және түсіріліп жатқан немесе уақытынша қамбада тұрған әскери заттарды қарауылдау және қорғау, әр түрлі транспорт құралдарында тасылып жатқанда әскери мүліктерді күзету, сондай-ақ тұтқындар мен қамауға алынғандарды қарауылдау үшін гарнизон бастығы немесе әскери бөлім бастығының бұйрығымен тағайындалады.

Гарнизон қарауылы гарнизон бастығына, гарнизон әскери комендантына, гарнизон бойынша кезекші мен оның көмекшісіне, гауптвахта бастығына да бойсұнады. Ал ішкі қарауыл әскери бөлім командиріне, әскери бөлім бойынша кезекшіге және әскери бөлім бойынша кезекшінің көмекшісі, егерде офицер болса, бойсұнады. Әскери құрам бөлімдерінде жеке орналасқан батальон (дивизион) объектітерін күзетіп жатқан ішкі қарауыл жоғарыдағылардан тыс сол батальон (дивизион) командиріне және әскери шені тұрғысынан тең немесе үлкен болса, сол батальонның (дивизион) баршасы кезекшіге бойсұнады.

Сержанттарынан тағайындалған әскери бөлім бойынша кезекшінің көмекшісіне бастықтары офицер болмаған қарауылдар бойсұнады. Тарату кезінде гарнизон (әскери бөлім) бойынша кезекшіні қарсы алу үшін, «Қаддингни ростла» командасы берілгеннен бастап, қарауылдар жоғарыдағы тұлғалардың тарапына өтеді. Ауысудан кейін өз әскери бөліміне (құрамына) жолға шығу үшін қарауыл бастығының «Қадам бос» командасы берілгеннен бастап олардың құрамынан шығады.

Қарауыл және оның құрамы

Жауынгерлік міндетті өтеп жатқан қарауылдың құрамы төмендегілерден тұрады: қарауыл бастығы, пост және ауысу саны бойынша қарауылдар, таратушы, қажеттілік туса, қарауыл бастығы көмекшісі, қарауыл бастығының техникалық құралдар мен қарауылдау бойынша көмекшісі (оператор) немесе операторлар ауысымы (үш, төрт адам, олардың біреуін қарауыл бастығының техникалық құралдармен қарауылдау бойынша көмекшісі етіп тағайындау мүмкін, қарауыл бастығының күзетші иттер қызметі бойынша көмекшісі және транспортты жүргізуші).

Бірлестіктер, одан жоғары штаб және басқарма пункттерін, сондай-ақ мекемелерді қарауылдау бойынша күзетшілердің қатарында жоғарыда саналған тұлғалардан тыс, бақылау өткізу постарының қарауылдары, гауптвахтадағы қарауыл қатарында тысқа шығарушы болады.

Объекттерді тікелей күзету және қорғау үшін қарауылдар қатарынан сақшылар шығарылады. Өзіне тапсырылған посты қорықтау және қорғау бойынша әскери міндетті орындаушы қаруланған қарауыл *сақшы* деп аталады. Қорғау және қорғау үшін сақшыға тапсырылған барлық нәрсе, сонда-ақ ол өз міндетін орындап жатқан жер немесе жер телімі *пост* деп аталады, техникалық қорғау құралдары көмегінде қарауыл қорғап жатқан объекттер және бұл қорғау құралдары орнатылған жер телімі де посқа қарайды.

Сақшы объекттердің қорғанысын объект маңында ішкі және сыртқы қабырға арасында, егер объект бір қабырғамен оралған болса, қабырғаның ішкі жағы бойлап патрульдік жасау жолымен іске асырады. Сондай-ақ сақшылықты мұнарадан тұрып іске асырса да болады. Кейбір постарды сақшылар орнында тұрып қарауылдауы мүмкін. Қажетті маңызға ие мемлекет және әскери объекттер күзетіліп жатқанда сақшылар өз міндетін күзету мұнарасынан тұрып іске асырады. Мұндай жайттарда олар ұзақтығы 500 метрге дейін болған объекттерді күзетуі және қорғауы мүмкін.

Объекттерді патрульдік жолымен қарауылдауды ұйымдастыруда, оларды оралуы және жердің жағдайларына қарап қарауылдау және қорғау үшін сақшыға төмендегідей қосымша учаскелер беріледі: күндіз — 1000 метрге дейін, түнде — 500 метрге дейін, ал техникалық қорғау құралдарымен жабдықталған объекттерде күндіз — 2 километрге дейін, түнде — 1 километрге дейін. Ыңғайсыз ауа-райы (калың тұман, жаңбыр, қар жауғанда) объекттердің қорғанысын күзету үшін, қосымша қарауыл немесе транспортта патруль тағайындауы мүмкін.

Объектті берік қарауылдауды қамтамасыз ету үшін әрекет бағыты бойынша тез жүріп бара жатқан сақшы айналаны және қабырғаларды күзету үшін, сондай-ақ қызметтің баруы туралы байланыс құралы ар-

қылы қарауыл бастығына хабар беру үшін тоқтайды. Айнала жақсы көріністе болып, жердің жағдайы соған жол берсе, сақшы қызметін бақылау мұнарасы арқылы іске асырады.

Сақшыға жәрдем беру қажеттілігі туғанда, әрбір қарауыл қосынында сергектерден және демалып жатқандардан запас тобы түзіледі. Олар күзетшінің «Қуроллан» деген шықыруын есітуімен қарауыл бастығы, оның көмекшісі немесе таратушының басшылығында тәртіп бұзылған жерге жетіп келеді әрі жағдайға қарап іс тұтады. Мұндай топтарды тәртіп бұзылған жерге лезде жеткізу қажет болған кездерде олар транспортпен, ал кейбір жайттарда зеңбіректі транспортерлермен (әскери машина) қамтамасыз етіледі.

Қарауыл жеке құрамы қарауыл киімінде (1-қосымша) болуы қажет. Олар атуға жарамды найза-пышақты автомат немесе найзалы қарабинмен, қарауыл бастығы және оның көмекшілері штаттар бойынша қаруланады. Қарауылдық қызметін өтеп жатқандар әскери патрондармен қамтамасыз етіледі: әрбір тапанша және автоматқа — екеуден толтырылған патронташ; әрбір қарабинге — отыз патрон салынған бір обойма. Гарнизон бастықтары немесе әскери бөлім командирлерінің бұйрығымен қарауылдардың әрбіреуі пулемет, үш толтырылған патронтажымен және әрбір қарауылға екеуден граната берілуі мүмкін.

Қарауыл жеке құрамына оқ-дәрілер, тапаншаменен қаруланғандардан тыс, қарауылдық оқу алаңындағы практикалық жаттығудан соң беріледі.

1-қосымша

КҮЗЕТШІНІҢ КИІМ-КЕШЕГІ

1. Күзетшінің киім-кешегі (қысқа тон, ыстық дала камзолынан) таза және жарамды күнделікті дала киім-кешегі жиындысынан, аяқ-киім, бас киімі, белдік және патронташ (оқ орналасқан рамка) қабынан тұратын болады.

Әскери жалауда бекетте тұрған әскери бөлім қарауылдары мерекелік киім-кешекте болуы мүмкін.

Пост киім-кешегі ретінде: қыс мезгілі үшін тон және киіз етік, жаз мезгілі үшін қалпақты плащ немесе жамылғы-шатыр және ылғалды болмайтын аяқ-киім қолданылуы мүмкін.

Пост киім-кешегі, тоннан тыс, әрбір бекетте екі жиынтықтан тұратын болып, олардың бірі қарауыл қосынында, басқасы бекетте тұрады. Бұдан тыс, қарауыл қосынында плащ немесе жамылғы-шатыр және қарауыл бастығы, оның көмекшісі, таратушылары және тысқа алып шығатындар үшін арнаулы ылғал болмайтын етік болуы керек.

Жеке жайттарда гарнизон бастығының бұйрығымен сақшылар оқ өткізбейтін сауыт киім және полат қалпақ киюлері мүмкін.

2. Қарауылдар постарға тағайындау орнына шинельде (қысқа тон, ыстық дала камзолда) келуі керек, ауа ыстық кездер гарнизон әскери комендантының (әскери бөлім штаб бастығының) бұйрығымен қарауыл постарға тағайындау орындарына шинелсіз (қысқа тонсыз, ыстық дала камзолсыз) келуі мүмкін.

Шинельді (қысқа тонды, ыстық дала камзолын) киіп жүру тәртібі: постарға тағайындау кезі қарауылдар бойынша (әскери бөлім бойынша) кезекші үшін, тағайындаудан кейін қарауыл бастығы үшін өзгертірілуі мүмкін.

3. Жаз күндері суық жел және жаңбыр кезінде ауысым, постарға шинельдерде (ыстық дала камзолдарында) баруға болады. Ауа райы көлеңкеде 15°C -ден жоғары болғанда ауысымдарға шинельдерді (ыстық дала камзолдарын) қарауылханада ілгіште қалдыруға рұқсат беріледі.

4. Жаңбырлы ауа райында ауысым постарға қарауыл плащ (жамылғышатыр) және су өтпейтін аяқ-киімде кетеді. Плащтарды (жамылғышатырды) сақшылар қажеттілік туғанда шешеді (киеді).

5. Пост тонын поста ауысым ауысқан кезде киіледі. Киіз етік қарауылханада киіледі. Тон және киіз етікті ауа райы —5°C дәрежеде және ызғарлы суық желде киюге рұқсат етіледі.

Тон шинельдің (ыстық дала камзолы) үстінен киіледі. Шешілген тон және плащ (жамылғышатыр) бекет баспанасына немесе күзету мұнарасына іліп қойылады. Плащ (жамылғышатыр) және киіз етік постан келгенде шешіледі және құрғатылады.

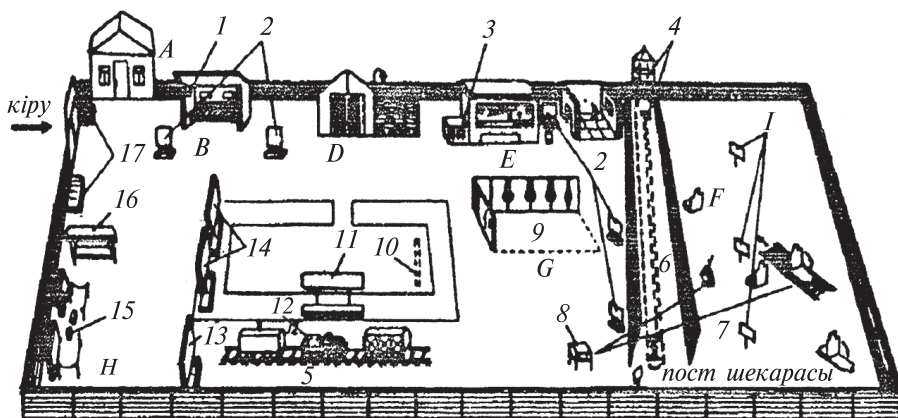
6. Іші жылытылатын ғимараттардағы сақшылар ауа райы 18°C -ден төмен болмаған дәрежеде ылғи шинелсіз (қысқа тонсыз, ыстық дала камзолсыз) болуы керек.

7.2. Қарауылдарды дайындау. Сақшы және оның міндеттемелері

Қарауылдар тағайындалған әскери бөлім командирлері қарауыл жеке құрамының тағайындалуына және оны қызметке дайындауға, қарулар және оқ-дәрілердің істетуге жарамды жағдайына және қарауылдардың өз уақытында тарату шарасына жетіп келуіне жауап береді.

Әскери антты қабылдамаған, жаңа қызметке келген, бірақ әлі белгілі дайындыққа ие болмаған, қылмыс жасаған, қылмыс жасауда күмәнданып үстінен тергеу жұмыстары алып барылып жатқан, өзінің адамгершілік тұрғыдан сол кезде қарауылдық қызметін өтеуге дайын болмаған, сырқат және басқа әскери қызметшілерді, сондай-ақ құлықтылықты түзету жазалау мерзімін өтеп жатқандарды қарауылдыққа қою шектеледі.

Нарядқа кіретін түнде қарауылдыққа тағайындалған әскери қызметшілер ешқандай қызметке, жаттығуға немесе жұмысқа жұмылдырылмауы керек. Нарядқа кіріп жатқан күнде қарауыл жеке құрамына күн

7-сурет. Жеке құрамды қызметті өтеуге дайындау үшін карауыл қалашығын жабдықтау:

Оқу-жаттығу орындары:

A—күзетшіні теориялық оқыту сыныбы; *B*—құралды оқтау және оксыздандыруға жаттығу жасау; *D*—посты қабылдау және тапсыру; *E*—өрт шыққанда сақшының әрекеті; *F*—әр түрлі шарт-жағдай кезінде сақшының постағы әрекеті; *G*—қол ұрысы әдістері жаттығуы; *H*—Әскери жалау посында сақшының әрекеті; *I*—сақшыны әскери жүк (әскери бөлім, осындай іске ажыратылатын карауыл үшін) артылған транспортты карауылдауға дайындау.

Жабдықтар:

1—жарытушы плафоны; *2*—плакаттар (менгерілетін оқу-жаттығу тақырыптары) үшін тактай; *3*—өрт өшіргіштер; *4*—байланыс құралдары; *5*—тыю салынған шекара (бөгде адамдарға жақын келуі тыю салынған қашықтық); *6*—карауылдаудың техникалық құралдары, бақылау-өту жолағы және сақшының әрі транспорт құралдарының жүруі үшін соқпақпен (жол) жабдықталған постар периметрі белгілері; *7*—пост баспанасы; *8*—басқару пульті; *9*—қол ұрысы әдістерін жаттығу жасайтын орын; *10*—карауыл сапқа тұратын алан; *11*—плакат (постағы сақшының қолындағы қарудың жағдайы); *12*—сақшы үшін оралған тосқауыл; *13*—плакат (карауылда тұратындар міндеттемелері және әскери жүк тиелген транспортты карауылдау арасында қауіпсіздік талаптары); *14*—карауыл жеке құрамы мен жаттығу өткізу жоспары; *15*—ақша салатын қорап; *16*—патронтаждарға (оқ салатын рамкаларға) оқ салынатын жер; *17*—аяқ-киім тазалайтын жер.

тәртібінде белгіленген сағаттарда қызметті өтеуге дайындық көру үшін кемінде 3 сағат уақыт берілуі қажет. Карауылдыққа тұрғаннан соң бір күн өткеннен кейін 4 сағат, сондай-ақ 1 сағат ұйықтауға уақыт беріледі.

Взводтан (батареядан) тағайындалған карауыл жеке құрамын дайындау жеке взвод (батарея) командирі тарапынан іске асырылады.

Карауылдық қызметін өтеуге дайындық үш басқышта алып барылады:

- бірінші, нарядка кіруден екі-үш күн алдын постардың нөмірі бойынша карауыл жеке құрамы тағайындалады және бөлінеді;

• екінші, нарядка кіруден бір күн алдын күн тәртібінде көрсетілген сағаттарда қарауыл жеке құрамы мен әскери Ереже қағидаларын, қорықталатын нысандар макетіне постың нөмірін қойған түрде бекеттегі сақшының негізгі міндеттемелері және әрекет түрлерін үйрену, қауіпсіздік талаптарын орындау бойынша жаттығулар өткізіледі;

• үшінші, қарауылдыққа кіретін күн постағы сақшының міндеті туралы практикалық жаттығулар өткізіледі.

Ереже қағидаларын және сақшының негізгі міндеттерін үйрену жаттығулары қарауылдар дайындау сыныбында, гарнизон қарауылдарымен практикалық жаттығу — әскери комендатура қарауылдық қалашығында, ал ішкі қарауылдар мен жаттығу — әскери бөлім қарауылдық қалашығында өткізіледі (7-сурет).

Сақшы және оның міндеттемелері

Сақшы дербес тұлға. Оның дербестігі төмендегілерден тұрады:

• оның құқықтары және адамилық қадір-қасиеті заңмен қорғалады;

• оның қатаң белгілі тұлғаларға — қарауыл бастығына, оның көмекшісіне және өзінің таратушысына бойсұнуында;

• қызметі бойынша барлық тұлғалар оның талаптарын сөзсіз орындауларында;

• Ережеде көрсетілген жайттарда қару қолдану құқығы берілуінде.

Тек қарауыл бастығы, қарауыл бастығы көмекшісі және сақшы бойсұнатын таратушы сақшыны постан алмастыру және алу құқығына ие. Қарауыл бастығы, оның көмекшісі және таратушы қайтыс болса немесе физикалық тұрғыдан өз міндетін орындай алмаса, қарауылдарды постан алу және алмастыруды гарнизон (әскери бөлім) бойынша кезекші өз взводы (батарея) немесе батальоны (дивизионы) командирінің қатысуымен жүзеге асырылады.

Қарауыл посын қабылдап алудан алдын таратушы (қарауыл бастығы немесе оның көмекшісі) және кезекші тапсырып жатқан сақшы мен жеке табель нөмірі бойынша қарауылдауға қабылданып жатқанда барлық нәрсенің бар екендігін тексеруі; тұтқындарды қорғауы үшін — ал поста тұрып жатқан кезде құлыптар, терезелердің жағдайын және камераларда сақталып жатқан тұтқындардың санын тексеруі керек.

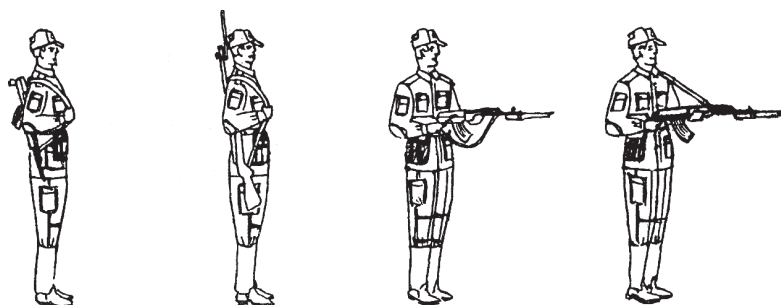
Сақшы төмендегілерге мәжбүр:

• өз посын қырағылықпен қарауылдауға және тік тұрғанда қорғауға;

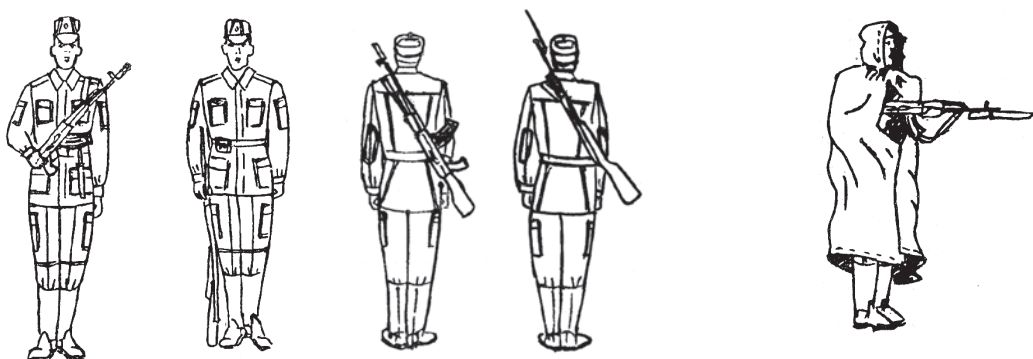
• қырағы қорғауға, еш нәрсеге аландамау, қаруды қолдан қоймаға және ешкімге, қажет болса өзі бойсұнатын тұлғаларға да бермеуге;

• көрсетілген бағыт бойынша әрекет жасап немесе бақылау мұнарасында тұрып, посқа келетін жолдарды, тосқауылдарын шын көңілмен

Ішкі постар және әскери жалау жанындағы поста

Сыртқы постарда: күндіз — «белдікке» жағдайында немесе қаруды тік тұрып оқ атуға дайындау жағдайында; түнде — қаруды тік тұрып оқ атуға дайындау жағдайында.

Өрт сөндіру жағдайында.

Плащ-жамылғыш киген

8-сурет. Постағы сақшының қолындағы қарудың жағдайы.

бақылауға және постың нөмірінде көрсетілген уақыттарда қызметтің баруы туралы байланыс құралдары арқылы хабар беріп тұруға;

- кезек ауыспаса немесе оны постан алмаса, өміріне қауіп төнген кезде де посты тастап кетпеуге (посты өздігінен тастап кету әскери қылмыс болып есептеледі);

- поста ылғи окталған қару алып тұруға және ылғи барлық нәрсеге дайын болып тұруға;

- постың нөмірінде көрсетілген және құпия шекара көрсеткіштерімен ажыратылған жерден ішкеріге, поска жақын қарауыл бастығы, оның көмекшісі және өзінің таратушысы және олар бастап келген тұлғалардан басқа ешкімді қоймауға;

- қарауыл транспорт құралдарының әрекет бағытымен танысу, сондай-ақ оның таныту белгісі және сигналдарын білуге;

- поста өрт өшіру құралын істете білуі;

- нысан (пост) тосқауылдарында бірер бұзылған жер, өз посынын жақын жерде немесе көрші поста тәртіп бұзылғанын сезсе, қарауыл бастығын шақыруға;

- күзетші иттің үргенін есіткен кезде, бұл туралы қарауылханаға хабар береді.

Сақшы поста найза уланған қарумен тұруы керек. Бүктелетін дүмді автомат найзасыз болады (оның пышақ найзасы белдіктегі қында тұрады); түнде тік тұрып атуға дайын тұрған тәрізде; күндіз — «белдік желкеге» немесе тік тұрып атуға тұрған тәрізде ішкі постарда және әскери бөлім әскери жалау қарауылдап жатқан поста ағаш дүмді автомат «белдік-желкеге», бүктелетін дүмді автомат «көкірекке», карабин «аяққа» жағдайында ұсталуы қажет; оқ толтырылған патронтаж (обойма) салынған сөмке түймеленген болуы қажет. Өртті өшіру немесе табиғи апат салдарын аяқтау кезінде сақшыға қаруды «қару арқаға» жағдайында алып жүруге рұқсат етіледі (8-сурет).

Сақшыға төмендегілер тыйым салынады: ұйықтау, отыру, бірер нәрсеге еңкею, жазу, оқу, өлең айту, сөйлесу, жеу, ішу, шегу, табиғи қажеттіліктерге бару, кім екендігінен қатаң түрде, біреуге бірер зат беру және біреуден бірер зат алу, керексіз кезде патронташқа патронды жөнету. Сақшы тек қарауыл бастығының, оның көмекшісінің, өз таратушысының және тексеру үшін келген тұлғаның сұрақтарына жауап беруі керек.

7.3. Пост және оның жабдықталуы. Сақшының постағы әрекеттері.

Сақшының қолындағы қаруымен әрекеттенуі

және қаруды қолдану әдістері

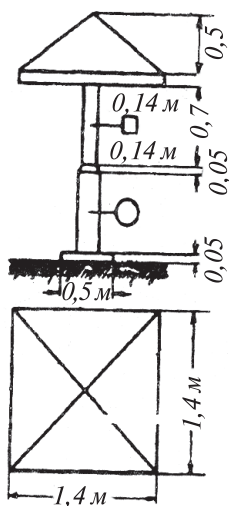
Қорықталып жатқан нысандар орналасқан аумақ қабырғамен (тақта, сым және т.б.) орап алынуы керек.

Корпусқа, орталыққа бойсұнатын нысандарда қорғалатын жарылғыш заттар оқ-дәрілер, жанармай заттары және басқалар сақталатын қамбалар орналасқан аумақтардағы қабырға ұзындығы 2 метрден аз болмаған, сым тосқауылдары арасы 15 см.-ден аз болмаған ішкі және сыртқы тосқауылдарға ие болуы шарт. Ішкі және сыртқы тосқауылдардың арасы жергілікті орын жағдайынан келіп шығып анықталады, бәлкім 10 метр және одан артық болуы мүмкін. Тосқауылдар арасында сақшының жүруі үшін жолақ, ені 5 метрлі тосқауылдың сыртқы жаққа жандасып тұратын күзету-бақылау сызығы пайда болады.

Күзетіліп жатқан нысан аумағының күзетуге ыңғайлы болуы үшін тосықтар аралығында (сыртқы тосқауыл үстінде) байланыс құралдары, шақыру құралдары, шырақтар және жалынды қайтарушы құрылғыларымен жабдықталған күзету мұнарасын құру қажет (9-сурет).

9-сурет. Күзету мұнарасы.

Сақшы мұнарасы
төбесінің жоспары

Өте қажетті нысандарда, сәйкес шенеу-
ніктердің бұйрығына сәйкес, қарулар және
күзету құралдары орнатылған инженерлік
ғимараттары немесе оқ өтпейтін тосқауылды
бақылау мұнаралары құрылысы мүмкін. Күзе-
тіліп жатқан нысанға жақын жерге, қажет-
тілік болса, күндіз және түнде жақсы көрі-
нетін төмендегі мазмұндағы: «өтуге тыйым
салынады (жол жоқ)» жазулы көрсеткіш орна-
тылады. Айналып өтілетін жол көрсеткішпен
көрсетіп қойылады. Бұл көрсеткіштер күннің
белгілі бір уақытында қойылуы қажет.

Әскери құрам аумағынан шетте орналас-
қан нысандар маңында өту тыю салынған
жер және орындар мемлекет билігінің
жергілікті ұйымдары және басқармаларымен
келісілген түрде заңға сай тәрізде анықтала-
ды. Өтуге тыю салынған жер (орны) шекара-
сы өзбек және орыс тілдерінде: «өтуге тыю
салынған жер», «өтуге тыйым салынады
(жабық)» деп жазылған және жақсы көрі-
нетін орында көрсеткіштермен белгіленеді.
Тыйым салынған жер (орны) шекара орна-
тылған туралы гарнизон бастығы (әскери
бөлім командирі, күзетіліп жатқан нысан бас-
тығы) мемлекет билігінің жергілікті ұйым-
дары арқылы өз уақытында жақын жерде
жасайтын халықты хабардар етуге мәжбүр.
Тыйым салынған жер (орны) шекарасы
ішіне жалпы пайдаланылатын жолдар, ме-
кен-жай ғимараттары, диканшылық ететін

жер аландары және басқалар кірмеуі керек.

Пост аумағында жергілікті орын жағдайына сәйкес, сақшы кеңірек
бақылауы және оқ ату орнымен (кемінде 50 м) қамтамасыз етіледі.
Сол сияқты постың айналасы шөптерден тазаланған, ағаштар қысқар-
тылған, төменгі бұтақтары 2,5 метрге дейін биіктікте қырқылған,
шөптер орылған, артықша нәрселер алынған, бөгде адамдардың посқа
жақындауына тыйым салатын қашықтықты тыйым салушы шекара,
сақшыға күндіз күні, түнде және көру қиын болған жағдайларда да
көріп тұратын көрсеткіштер белгіленеді.

Бірнеше постарға ие нысандар аумағында әрбір пост шекарасы орнынан тақтамен «№2 пост шекарасы» деп жазылған көрсеткіш қойылады. Қалашықтардан шеттегі қажетті нысандар және қарауыл бөлмелерді қорғау үшін посқа (қарауылханаға) жақын орындарға, оқ ату үшін қолайлы болуын қамтамасыз етіп, шұңқырлар қазып жабдықталады әрі мүмкіндігіне қарап көрші постармен байланыс қамтамасыз етіледі.

Түнде пост және күзетілетін нысан айналасы жарытылуы шарт. Жарықты сондай туырлап орнату қажет, оны сақшы поста тұрғанда және пост аумағын айналып жүргенде, әрдайым көлеңкеде болуы қажет.

Пост байланыс құралымен жабдықталып, бұл құралдар сақшыға кемінде екі жерде, объектіті патрульдеу арқылы күзетілгенде (әр 250 метр жүрілгенде) лезде қарауыл бастығын, оның көмекшісі және таратушысын шақыруды қамтамасыз ету шарт. Ішкі постар, әсіресе, әскери бөлімнің әскери жалауы алдындағы пост 70 см.-ден 1 метр биіктікте оралады және жарық етіледі. Ал бақылау өткізу пункттерінде сақшыларға күтілмегенде шабуыл жасалуынан тосатын тосқауылдар орнатылады.

Әрбір сыртқы (қажет жайттарда ішкі) постарда күзетіліп жатқан қойма, қамба бөлмесі және басқаларда тікелей өртті өшіру құралдары: өрт өшіргіштер, құм толтырылған қораптар, су толтырылған бөшкелер, шелек және құрал-жабдықтар (белкүректер, балталар, сүймендер, ілгектер) болуы қамтамасыз етіледі. Сыртқы постарда пост киімін сақтау үшін арнаулы жабдықталған пост баспанасы тұруы, ішкі постарда — шинель үшін шкаф немесе ілгіш болуы керек. Пост баспанасы қорықталып жатқан объект немесе атырап реңіне сай реңде сырланады.

Қарауылдық қызметін орындау үдерісінде қарауылханада: күзетшінің жеке құрамы үшін жалпы бөлме; қарауыл бастығы және оның көмекшісі үшін, қарауыл жеке құрамның жалпы бөлмесіне айналып есікпен жалғасқан бөлме; қарауылдың демалатын ауысымы үшін, қарауыл жеке құрамының жалпы бөлме есікпен байланысты бөлме.

Бұлардан тыс, қарауыл қосыны ішінде: тамақ жылытатын жабдықтарға ие асхана, жуынатын, шегетін жер, қару және аяқ-киім тазалайтын орын (бөлме), құрғату бөлме, тұрмыстық қызмет бұрышы, әжетхана, жанармай құйылатын қамба болуы қажет. Аз санды қарауылдардың қарауылханасында асхана болмауы мүмкін. Бұл ретте қазан-ошақтарды, азық-түліктерді сақтайтын және тамақ жылытатын орын дайындалады. Объекттерді қарауылдаудың техникалық құралдарымен жабдықталған қарауылдың қарауылханасында қарауыл бастығының (оператордың) қарауылдау техника құралдары бойынша көмекшісі үшін пульт құралдары бөлмеде құрылады. Сонымен қатар, қарауылдаудың техникалық құралдары сигналдарын қабылдайтын пульт құралдары қарауыл бастығының бөлмесінен көрінетін болуы жоспарланады.

Қарауыл жеке құрамы үшін жалпы бөлмеде; әскери ант мәтіні жазылған плакат; пост табелі; ережелер; газет және журналдар; қарауыл қызметі ережелері бейнеленген, қарауыл жеке құрамның қарауыл қызметін өтеуде көрсеткен ерлігі бейнеленген немесе жазылған плакаттар және сурттер; қарауылдың ояу ауысымын үштен екі бөлігі радиоесіттірулерді тыңдау үшін құлаққа тағып есітетін телефондар (наушниктер); шахмат-шашкалар; сағаттар; таратушылардың саны бойынша фонарлар; ішкері және тыс үшін термометрлер; медициналық дәрі-дәрмек қорабы; қарауылдың бүкіл жеке құрамы үшін жара байлайтын индивидуал пакет; қарауыл құрамының жеке наряд және жуыну-тарану аспаптарын қою үшін шкаф; нұрлы дыбыс сигнал шығаратын және бұл сигналды қарауыл бастығы бөлмесіне жеткізетіндей етіп сигналдастырып жабдықталған құралдар үшін шкаф; ояу ауысым үшін үстел және орындық; күзетшінің бүкіл құрамы есебіне үстіңгі киімдер үшін киім ілгіш және пост бас-киімінің екінші жиындысы; қоқысты қораптар; шкаф және ілгіштер қарауыл қосынының орналасқанына қарап басқа бөлмелерге (ауыз үйге) орнатуға рұқсат беріледі.

Күзетшінің демалатын ауысымы бөлмесінде бір кезде күзетшінің бір ауысымы және демалу құқығына ие басқа тұлғалардың жатып демалуы үшін бас жағы шашақты (қол шашықты) ағаш кереуеттер қойылады.

Қарауыл қосыны асханасында төмендегілердің болуы қажет: күзетшінің үштен екі бөлігі санына арналған үстел және үстелдер (кішкене үстелдер); ыдыс-аяқ және азық-түлік өнімдері үшін шкаф; тамақ алып келу және тамақтану үшін жеке құрамның барлығына жетерлі ыдыс-аяқ және асхана құралдары; ішу үшін шүмек қойылған, құлыптанатын үлкен су салынған ыдыс немесе жалпы су тармағынан уланған шүмек; тамақты жылыту үшін газ немесе лектр плита; қайнатқыш немесе су қайнататын шәйнек; ыдыс-аяқ жуатын шанақ болады.

Қарауылханада шегу, қару және аяқ-киім тазалау бөлмелері (орындары), қару тазалау үшін үстел, сүрткіштер үшін темір қорап, орындық, су толтырылған қоқыс қорабы, аяқ-киім тазалау құралдары қойылады. Қарауыл қосыны бөлмелерінің саны бойынша жарқыратудың электр (запас) көздерімен, өрт өшіру құралдары: өрт өшіргіштер, құм толтырылған қораптар, су құйылған ыдыс, шелек және құрал-саймандарымен (белкүрек, балталар, сүймендер, ілгектер) қамтамасыз етіледі.

Қарауыл қосыны әскери қалашықтан шетте орналасқанда, терезе іштен жабылатын перделермен жабдықталады. Қарауылханаға кіру орны ауыз үй қалыбында жабдықталған болып, күзетіліп жатқан объекттерді ашу (жабу) үшін келген тұлғалардың ішке кіруіне жол қойылмайды.

Қарауылханаға тиісті болған жер майданының айналасы 2 метр биіктікте тосылғанымен бірге, қарауылханаға кіру орнында аяқ-киімді лайдан тазалау үшін қолайлылық (ағаш, темір терезе немесе темір тұтқыштар) жаратылып, қарауыл қосыны жақынына қақпағы жабылатын коқыс қорабы қойылады. Қажет жоқтығы, жарық етуші құралдары (шам, шырақ, фонарлар) қорлары, сыпырып-сыдыру жабдықтары қамбада сақталады. Қарауыл қосыны алдында күзетшінің сапқа тұруы үшін және оқты тосатын, түнде жарытылатын қаруды оқтау аландары, ауысып жатқан қарауыл жеке құрамы орналасуы үшін қару сақталатын шкафты орын (бөлме) жабдыкталады. Транспорт құралдарына ие қарауыл үшін қоятын орын дайындалады.

Сақшы қолындағы қарумен әрекеттенуі және қаруды қолдау әдістері

Сақшы өзіне немесе күзетіліп жатқан объектке анық шабуыл болған жайттарда ескертусіз қару қолдануға мәжбүр. Ол қарауыл бастығы, қарауыл бастығы көмекшісі, өзінің таратушысы және олар бақылауында келген тұлғалардан басқа постқа немесе тыю салынған шекараға жақындаған баршаға бақырып «Тұхта, ортга» немесе «Тұхта, ұнгдан (чапдан) айланиб ұт» деп тоқтатуға құқылы.

Егер постқа немесе тыю салынған шекараға жақындап келе жатқан тәртіп бұзушы оның талабын орындамаса, сақшы оны «Тұхта, отаман» деп ескертеді және тез арада қарауыл бастығын немесе таратушыны шақырады. Егер тәртіпбұзушы сонда да пост және тыю салынған шекараға жақындауды жалғастырса, сақшы патронтажға патрон жібереді, аспанға қарап ескертуші оқ атады. Тәртіпбұзар сонда да оның талабын орындамаса және постқа кіруге (тыю салынған шекараны кесіп өтуге) әрекет етсе немесе қашуға ұрынса, сақшы оған қарата қару жұмсайды.

Көрінісі жаман болған пост нөмірінде көрсетілген қашықтықтан постқа және тыю салынған шекараға жақындағандар көрінбей қалғанда, сақшы оларды «Тұхта, ким келяпти» деп бақырып тоқтатады. Егер жауап болмаса, сақшы оны «Тұхта, отаман» деп ескертеді және ұстайды. Ұсталған тәртіпбұзар туралы қарауылханаға хабар береді, оның өзін тұтуын бақылайды, сонымен қатар, зейінін бөлмей, өзіне біріктірілген посты қарауылдауда жалғастырады.

Сақшы бақырғанда «Қоровул бошлиғи (қарауыл бастығының көмекшісі, таратушы) келяпти» деген жауап болса, сақшы төмендегідей бұйрық береді:

«Қоровул бошлиғи (қарауыл бастығының көмекшісі, таратушы) менинг олдимга, қолғанлар жойида қолсин». Қажеттілік болса, сақшы өзіне жақындаған тұлғадан бетін жарық етуді талап етеді. Сақшы жақындап келе жатқан тұлға шындығында да қарауыл бастығы (қарауыл

бастығының көмекшісі, таратушы) екендігіне сенгенде, қалғандарды да алдына қояды.

Егер өзін қарауыл бастығы (қарауыл бастығы көмекшісі, таратушы) деп таныстырған тұлға басқа адам болса және онымен бірге келгендер сақшының «Қолғанлар жойида қолсин» деген талабын орындамаса, сақшы бақырып «Тўхта, отаман» деп ескертеді. Тәртіпбұзушы сақшының бұл талабын орындамаса, оларға қарата құрал жұмсалады. Күзетіліп жатқан объектті және өзін қорғау үшін қол ұрысына кіруге тура келсе, сақшы мылтық дүмі және найзамен асықпай әрекет жасауы керек.

Поста өрт шыққанда сақшы бұл туралы лезде қарауылханаға хабар береді және өзі күзетіп жатқан объекттерді жалғастырған тәрізде өртті өшіру шараларын қарайды. Күзетіп жатқан объекттің техникалық аумағында немесе ішкі және сыртқы қабырғалармен оралған объекттерде, сондай-ақ постқа жақын жерде өрт болса, ол бұл туралы қарауылханаға хабар береді және постағы қызметін жалғастырады.

Сақшы кенеттен сырқаттанып қалса (жарақаттанса), сақшы өз қызметін жалғастырған тәрізде таратушы немесе қарауыл бастығын шақырады. Шыдап болмайтын соңғы жағдайларда немесе байланыс құралдары істемей қалған кездерде сақшы аспанға оқ атумен қарауыл бастығын шақыруы мүмкін.

Жауынгер әскери борышын орындап жатқан сақшы өзі бойсұнатын бастықтарына және олармен бірге постқа келген бастықтарға Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің сап Ережесінде көрсетілген жағдайда сәлем береді. Мұндай кезде автомат атуға дайын жағдайда «белбеу желкеге» жағдайына алынады, ал карабин «аяққа» алынады.

Әскери жалау алдында тұрған сақшы «еркін» тұрған тәрізде өз міндетін орындайды, әскери қызметшілер Әскери жалауға сәлем бергенде сақшы тік түрде тұрады. Сақшы Әскери жалауды қарауылдауға қабылдап жатқанда қорабы (шкаф) және ондағы мөрдің бұзылмағанына назар аудару қажет. Әскери жалауды тапсыру тек қарауыл бастығының қатысуында және оның бұйрығымен жүзеге асырылады.

Әскери жалау тұрған постқа қауіп төнсе (өрт шықса немесе табиғи апат болса), сақшы Әскери жалауды қауіпсіз жерге алып шығады және қарауыл бастығын шақырады.

7.4. Сақшыларды ауыстыру. Қарауылханадағы ішкі тәртіп

Сақшыларды ауыстыру әр екі сағатта, жұп немесе тақ сағаттарда жүзеге асырылады.

Ауа райы 20°C және одан де төмен дәрежеде, жел және күшсіз суықта ашық ауадағы поста әрі жылытылмайтын ғимараттарда тұрған

сақшылар әрбір сағатта ауыстырылады. Ауа райы 30°С және одан (көлеңкеде) жоғары болғанда да сақшылар бір сағатта ауыстырылады. Міне осындай жағдайларда сақшыларды әрбір сағатта ауыстыру туралы гарнизон бойынша (әскери бөлім бойынша) кезекші бұйрық береді.

Егер сақшыларды ауыстыру әрбір сағатта іске асырылған болса, қарауыл бастығы пост ақпарат дәптеріне сақшылар пәлен сағаттан бұдан былай әрбір сағатта, пәлен сағаттан және пәлен қарауыл кезегінен бастап, екі сағатта ауыстырылды, деп жазып қояды.

Ауыстырушылар поста тұрған сақшыға жақындап, 10—15 қадам қалғанда (қарауылдар машинада келгенде қаруды оқтап және күзетіп), жаңа қарауыл таратушысы: «Қоровул, тұхта!» деп бұйрық береді, қарауылдардың біріне посты және оған айналаны күзетіп тұру туралы шамамен мынадай команда береді: «Қатардағы әскер Ергашев, пост және оның айналасы уақытынша бақылау үшін қабылдансын».

Жаңа қарауыл жақындағанда сақшы ол жаққа бетін бұрып тұрады және еркін түрде автоматты «желкеде» (карабинді — аяқта) жағдайына алады. Жаңа қарауыл таратушысының шамамен «Қатардағы әскер Тошев, посқа қарап қадам бас», деп берген командасымен сақшы саптағыдай денені тік ұстайды, оң жаққа бір қадам тастайды, қарауыл сақшының жанына келіп, оның орнына, бетін қарама-қарсы тарапқа қаратып (карабинді аяғына түсіріп ұстап) тұрады.

Ескі және жаңа қарауыл таратушылары сақшы және күзетшінің екі тараптарында, олардан бір-екі қадам алда, бетпе-бет тұрады.

Ескі қарауыл таратушысының «Соқчи, пост топширилсин», деп берген командасымен сақшы посты ауызша тапсыруды іске асырады. Дәл сол кезде сақшы мен қарауыл бастарын бір-біріне қарап бұрады. Посты ауызша тапсыру содан тұрады, яғни сақшы пост нөмірін айтады, қабылдап жатқан қарауылға пост табелінде қорғалуы белгіленген нәрселерді санайды, сондай-ақ қызмет кезінде пост маңында нені көргенін, байқағанын ұқтырады.

Пост ауызша тапсырылғаннан кейін қарауыл өзінің таратушысы берген: «Қоровул, пост қабул қилинсин» командасымен жаңа қарауыл таратушысымен сақшының қатысуында, ескі қарауыл таратушысы бірге күзетіп жатқан жерді айналып шығуға және жарыту тармақтары, тосқауылдар, есіктер (қоралар), терезелер бүтіндігі, жіптер, мөрлер (тамғалар) және оларға сай түсірілген нұсқалар (іздер, нақыштар) немесе күзетіліп жатқан әскери машиналардың саны (басқа құралдар және әскери техника), сондай-ақ қарауылдаудың техникалық құралдарының саны және жағдайы, байланыс, кем-кетігін тексеруге мәжбүр. Мұнан тыс, қамауда сақталып жатқандардың камералары бар постарды қабылдап жатқан қарауыл ол жердегілердің санын тексеріп көруге мәжбүр.

Егер қажет болып қалса, посты қабылдап алған сақшы таратушының көмегімен поста киілетін киім-кешектерді киеді (1-қосымша).

Посты қабылдау және тапсыру кезінде жетіспеушіліктер болса (тосқауылдар немесе мөрлер, тамғалар, құлыптар, жіптер, есіктер, терезелер бұзылған) немесе мөрлерге (тамғаларға) сай түсірілген нұскалар (іздер, накыштар) оларға сай келмесе, сондай-ақ күзетіліп жатқан әскери машиналар (басқа құралдар, әскери техника) саны пост табелінде көрсетілген санға тура келмесе, таратушы посты тапсыруды тоқтатады және қарауыл бастығын шақырады; жаңа қарауыл тарапынан постар қабылдап жатқанда мұндай жағдай туындаса, ескі және жаңа қарауылдардың бастығы шақырылады.

Посты тапсыру және қабылдауды аяқтап, сақшы және посты қабылдап алған қарауыл таратушыға бетпе-бет тұрып, кезекпен, шамамен мынадай деп айтады: «Жолдас сержант, қатардағы әскер Ахмедов пәлен нөмірлі посты тапсырды», «Жолдас үлкен сержант, қатардағы әскер Тешаев пәлен нөмірлі посты қабылдады». Білдіруден және таратушыдан бұйрықтар алғаннан кейін сақшы қаруын алып, поста өз борышын өтеуге кіріседі. Күзетшінің сақшы (сақшының қарауыл) жағдайына өтуі, оның посты қабылдағаны (тапсырғаны) туралы білдіруімен белгіленеді.

Ескі қарауыл таратушысының: «Оддий аскаp Ахpоров, постдан қадам бос», деп берген командасымен ауысқан қарауыл жүріп ескі қарауылдар арқасынан барып тұрады және өздігінен карабинді «желкеге» түрінде алады, постарды күзеткен басқа қарауылдар да оған келіп қосылады, сапқа тізіледі. Содан соң жаңа қарауыл таратушысы: «Қоровуллар, орқамдан қадам бос» деп команда береді және қарауылдарды кезектегі посқа алып барады.

Ішкерідегі постарда тұрған сақшыларды ауыстыруда таратушы қарауылдарды ғимарат есігі алдына алып келіп: «Қоровул, тұхта», деп команда береді, қарауылдардың бірін жетекші етіп қалдырады және мынадай команда береді: «Оддий аскаp Туpопов ва Мұминов, орқамдан қадам бос». Таратушы қарауылдармен ғимаратқа кіріп сақшыларды ауыстырады.

Постар қарауыл қосынының әр екі тарапында орналасқан болса, таратушы алдымен қарауыл қосынының бір жағында орналасқан постардағы сақшыларды ауыстырады, ал кейін ауыстырылғандарды қарауылханада қалдырып, бұл құрамның қарауылдарды сапқа тізіп, оларды посқа алып барады. Постарға жіберу үшін екінші және одан кейінгі жаңа қарауыл бөлімшелерін түзу және сақшыларды ауыстыру, сондай-ақ қаруды оқтау және оқсыздандыру бірінші ауыстыру кезіндегідей жүзеге асырылады.

Қарауыл құрамы постан қайтып келгеннен кейін және тапаншаларынан тыс қарулар оқсыздандырылғаннан кейін таратушы қарауылдарға автоматтарды (карабиндерді) шкафа (тапаншаларды сейфке)

қоюға команда береді және қарауыл бастығына қарауылдар ауыстырылғаны туралы білдіру береді.

Қарауылханадағы ішкі тәртіп

Қарауыл бөлімі құрамындағылар қарауыл бастығының рұқсатынсыз қарауыл қосынын тастап кетуге құқы жоқ. Қарауылханада тыныштық және тәртіп сақталуы керек. Музыка құралдарын шалу және ойнауға тыйым салынады. Радиоесіткірулерді құлаққа қойып есітетін телефондар (наушниктер) арқылы тыңдау, оқу, жазу, шахмат және шашка ойнауға рұқсат етіледі. Тек арнаулы белгіленген жерде шегу және аяқкиім тазалауға рұқсат беріледі.

Кіші күзетші құрам штатынан тағайындалатын, жеке құрам бір-екі кеш сақшылықта тұратын қарауылдардың қарауылханасында телевизор орнатуға және телебағдарламаны қарауыл бастығының ұйғаруымен белгіленген уақытта, қарауыл қызметінің орындалуына және ұйықтап демалып жатқан құрамға кедергі жасамау, тамаша етуге рұқсат етіледі.

Автомат және пулемёттер шкафқа оқсыз, ал қарулардың қораптары бос қойылған түрде, ал карабиндер шкафқа тепкілерді түсірілген тәрізде қойылады. Қарауылханадағы шкафтар құлыпталмайды. Автоматтардың оқтары салынған жан қалталар (карабиндер үшін оқ жайласқан рамкалар) және найзалы пышақтар белдікке байланған пышақтар шешілмейді. Пулемёттердің патронтаждары құлыпталатын арнаулы құтыларға салынып, шкафта сақталады, кілттер қарауыл бастығында болады.

Бақылау постары қарауылдарының тапаншалары оқталған кезде қынымен құлыпталған темір құтыларда (сейфте) сақталады, құтылардың кілті қарауыл бастығында болады, ол қарауылханада болмаған кезінде және демалу кезінде кілттер қарауыл бастығының көмекшісіне беріледі. Қарауылдарға тапаншалары посқа тұру алдынан арнаулы куәлік бойынша беріледі.

Шкафтан қару тек қарауыл бастығы немесе оның көмекшісі рұқсатымен беріледі. Қаруды тазалау, оны бөлімдерге ажыратпастан қарауыл бастығы немесе оның көмекшісі басшылығында іске асырылады.

Күзетшінің жеке құрамына, қарауылханада бас жалаңаш, шинельсіз (теріден жасалған тонсыз, қалың дала курткасыз), бірақ, құрал-жабдықта жүруге рұқсат етіледі. Шешілген шинельдер (теріден жасалған тондар, қалың дала курткалары) және бас киімдері арнаулы киім ілгіште болуы керек. Күзетшінің жеке құрамына, қарауыл бастығы және оның көмекшісінен тыс, қарауылханаға келген адаммен сөйлесуге тыйым салынады; тек күзетшіні тексеру үшін келген тұлғаның сұрақтарына жауап беруге рұқсат беріледі.

Төмендегілерге аяқ киімісіз, құрал-саймандарды шешпей және шешінбей, тек жаға түймесін шешіп әрі белдігін босастырып созылуға (ұйықтауға) рұқсат беріледі: күзетшінің бір бөлімі құрамына — посқа тұрудан алдын, посты басқа қарауыл құрамына ауыстырып, қарауылханаға қайтқанда және қарауылға әскери тапсырма берілгенінен кейін; тек түнде орындарды күзететін қарауыл құрамына, қарауылханаға қайтып келгенінен сол қайта посқа кеткенге дейін; бакылау-қарауылдау тобы қарауылдарына кезекпен, қарауыл бастығының рұқсатымен 4 сағаттан.

«Куроллан» деген шақырық болуымен қарауылханадағы күзетшінің жеке құрамы, демалып жатқан құрам бас киімдерін киеді, өз қаруларын алады және өздерінің нөмірлері тәртібімен қарауыл қосыны ішінде сапқа тұрады. Шинельдер (тондар, қалың дала куртқалары) қарауыл бастығының жеке бұйрығымен киіледі. Қарауыл қарауылханадан шығарылған (өрт немесе табиғи апаттан басқа) әр қандай жағдайда қарауыл бастығының көмекшісі немесе таратушылардың бірі ішкеріде қалады, ал олар болмаған жағдайда қарауыл бөлімшелерінде қарауылдардың бірі қалады.

Әскери бөлім тұратын жерде шетте болғанда гарнизон қарауылдарына азық-түлік жеткізу кіші әскери құрамдар тарапынан тағайындалған командирлер немесе әскери бөлім кезекшілері тарапынан құрылады. Әскери бөлім тұрағы қарауыл жеке құрамына азық-түлік бастығының бұйрығымен күзетшінің ояу құрамының қарауылдары арқылы жеткізіледі.

Қарауыл қосыны және оның айналасын таза және тәртіпті сақтау, пештерді қыздыру қарауыл құрамына жүктеледі. Бұл міндеттемелердің орындалуы, құрал-жабдықтар, киім-кешек және қару-жарақтардың бүтіндігін қамтамасыз ету қарауыл бастығының көмекшісіне, ал мұндай көмекші тағайындалмаған қарауылдарда қарауыл бастығының мойнына жүктеледі. Әр күнгі сыпырып-сыдырудан тыс, гарнизон коменданты (әскери бөлім штаб бастығы) тарапынан белгілеп қойылған аптаның белгілі бір күнінде гарнизон (әскери бөлім) медицина қызметі бастығының бұйрығымен қарауылханада профилактикалық дезинфекция өткізіледі.

Жылдың қыс мезгілінде қарауыл қосыны бір күндіз-түні төрт рет ауасы алмастырылады. Ауа жылы кездері ғимараттың бір жағындағы сөре немесе терезелер ашып қойылады. Қыста қарауыл қосыны ішіндегі температура 18°C -ден төмен болмауы керек. Пештерді қыздыру гарнизон бастығы белгілеген уақыттан кешікпей тоқтатылады. Қарауыл құрамына тамақты жылыту үшін плиталарды және құрғату бөлмесіндегі пештерді қыздыруды қарауыл бастығы, қажеттіліктен келіп шығып шешеді. Ыстық шай әрдайым болуы қажет.

Қараңғы түсуімен қарауыл қосыны, ауыз үй және әжетханалар толық жарық түсірілген, ұйықтап демалушылар бөлмесі күнгірт жарық түсірілген болады.

Әскери қалашықтан тыста болған қарауыл қосынының терезелері түнде ішкеріден жарықтық өткізбейтін нәрсемен жабылады. Қарауыл қосыны қарауылдау үшін әскери қалашықтан шетіндегі және өз құрамында бір үш ауысымнан кем болмаған посттары болған қарауыл құрамы қарауылханаға кіру жеріне қарауылдардың ояу бөлімінен сақшы тағайындайды.

Өте қажетті жерлерді күзетіп жатқан және өз құрамында бес үш ауысымнан аз посты болған қарауыл құрамы қарауыл қосынын қарауылдау үшін қосымша түрде қарауыл тағайындауы мүмкін. Қарауыл қосыны ішіне сақшы қойылмаған жағдайда қарауылханаға кірілетін есікке күзету сәресі орнатылады және есік әрдайым ішкеріден тамғаланған болуы қажет.

VIII тарау. ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІНІҢ САП ЕРЕЖЕСІ. ЖЕКЕ ТӘРТІПТЕ САПҚА ТҰРУ ДАЙЫНДЫҒЫ

8.1. Сап Ережесінің негізгі қағидалары. Әскердің сап алды және саптағы міндеттемелері, сап және оның элементтері

Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің Сап Ережесінде сапқа тұру, қару және де қарусыз әрекет жасау, шағын бөлім топ және әскери бөлімдердің жаяу және машиналарда сапқа тұру, әскери сәлемдесуді атқару, саптардың көрмесін өткізу тәртібі: әскери бөлімнің жауынгерлік жалауды сапта ұстап тұруы, оны алып шығу және алып кету тәртібі, әскери қызметкерлердің сапқа түзілу алдындағы, сапқа тұрудағы міндеттері, оларды сапқа тұрғызу және жүргізуді үйрету талаптары, сондай-ақ әскери қызметкерлердің соғыс алаңында қимыл әрекеттері және жау кенеттен шабуыл жасаған кездегі іс-әрекеттерін белгілеп береді.

Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің барлық әскери бөлімдері, штабтары, басқармалары, мекемелері, ұйымдары және әскери оқу орындарының Сап Ережесінен қолданба ретінде пайдалану мәжбүр есептеледі. Өзбекстан Республикасы Қорғаныс министрінің 1996 жыл 14-қазандағы 238-бұйрығына сәйкес енгізілген.

Әскердің сапқа тұрудан алдыңғы және саптағы міндеттері

Әрбір әскер сапқа тұру алдынан өзінің міндеттерін өте зеректілігімен бірге көңілдегідей етіп атқару керек.

Сапқа тұрудан алдын әскер: қаруын, өзіне біріктірілген қару-жарак және әскери техника, оқ-дәрі, меншікті сақтану заттарын, қазу қаруын, киім-кешектерін, басқа заттарын да тексеріп, киімдерін ретке келтіру, заттарын өзіне сай етіп дайындау,

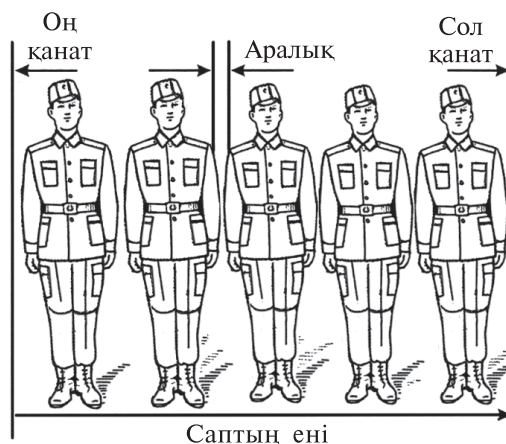
досына кемшіліктерін дұрыстауға көмек беру, сапта өз орнын білу, оған тез және босаңсымай сапқа тұру, әрекет кезінде туры, алды-арты және жан-жағындағы ара қашықтықты сақтаған түрде жүруі, қауіпсіздік әрекеттеріне мән беруі, рұқсатсыз саптан (машина) шықпау, сапта тұрған кезде сөйлеспеу, темекі тартпау, командирдің команда және бұйрықтарына сақтықпен құлақ салу, оларды орындауда басқаларға кедергі жасамай тез және дұрыс орындауы, бұйрық және командаларды басқаларға жоғары дауыста және анық жеткізуі шарт.

Сапқа тұру және оның элементтері

САП — әскери қызметкерлер, кішкене бөлімдер және бөлімдердің міндеттеріне қарай, жаяу және машиналарда бірге әрекет жасау үшін орналасуы.

ШЕРЕНГА /қатарлас тұру/ — әскери қызметшілердің белгіленген аралық кеңістікті сақтай отырып, бір сызықта қатарласа сапқа тұруы. Көліктердің бір сызыққа қатарласа сапқа тұруы.

ҚАНАТ — саптың оң (сол) жағы сап бір жақтан екінші жаққа бұрылған кезде қанаттардың аты өзгермейді (10-сурет).

10-сурет. Бір қатарлы (шеренгалы) саптану.

АЛДЫ — саптың әскери қызметшілер беттеніп тұрған жағы (көліктердің алдыңғы) жағы

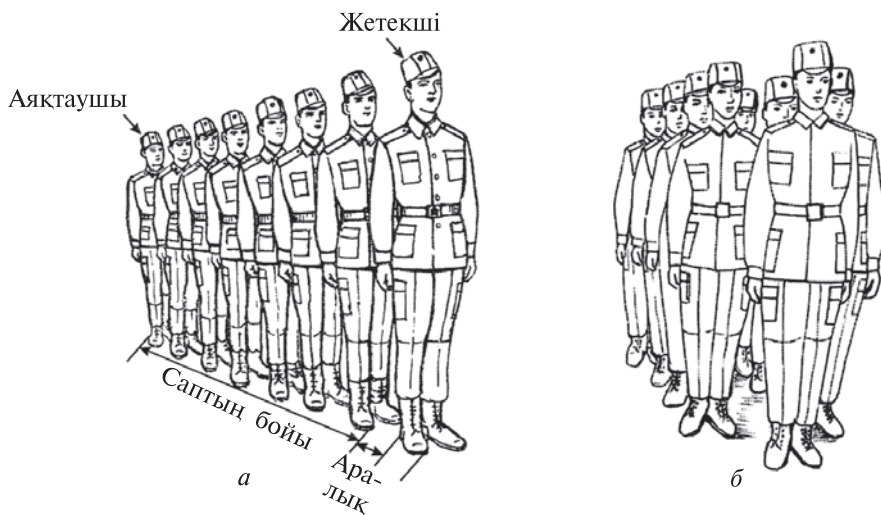
АРА ҚАШЫҚТЫҚ — сапта қатарласып тұрған әскери қызметшілер (машиналар) бөлімдер және құрамдар арасындағы ара қашықтық.

АРҚАСЫ — алдына қарама-қарсы жағы

ДИСТАНЦИЯ — сапта қатарласып тұрған әскери қызметшілер (машиналар) бөлімдер мен құрамдар арасындағы ара қашықтық.

11-сурет. Екі (шеренгалы) сап.

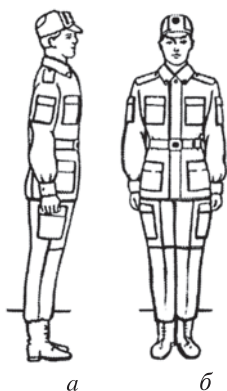

12-сурет. Бір (а) және екі қатарлы (б) саптану.

САПТЫҢ ЕНІ — қанаттар арасындағы ара қашықтық (10-сурет).

САПТЫҢ БОЙЫ — бірінші шеренгадан (алдында тұрған әскери қызметші) соңғы шеренга (ақырында тұрған әскери қызметші) арасындағы, ал машиналармен тұрғанда, бірінші сызықта (алдында) тұрған машиналармен соңғы (арқада) сызықта тұрған машиналар арасындағы ара қашықтық (12-сурет, а).

8.2. Бастанқы орындалатын командалар. Сапта тұрғанда сәлемге жауап беру. Сапта тұру. Орнында тұрып бұрылу. Сап қадамымен әрекеттену

13-сурет. «Ростлан» жағдайы:

*а — жан тарап көрінісі;
б — алдынан көрініс.*

«Сафлан» немесе «Ростлан» командалары берілгенде, кеуде тік ұстап тұрылады. Мұндай команда берілгенде, тік тұрады, табандар бір жерге қойылады, аяқтың ұшы бір сызыққа тегіс қойылады, олар мен табан кендігі бірдей болады, тізелер бүгілмейді, бірақ мәжбүрленбейді, көкірек керіледі, дене біраз алға шығады, қарын ішке тартылады, желкелер жазылады, қолдар түсіріледі, онда алақандар денеге қаратылып, жанынан санының арасында тұтылады, бармақтар жартылай бүгіліп, аяқтарға тиіп тұрады, бас, иекті алға шығармастан жоғары және тік ұсталады, тік алға қарап тұрылады, тез әрекет жасауға дайын тұру керек болады (13-сурет).

Төмендегі жағдайда команда берілмеген кезде денені тік ұстап тұру керек: бұйрық берілген және алынған, білдіру жасалған, Өзбекстан Республикасының Мемлекеттік әнұраны орындалғанда, әскери сәлем берілгенде, сондай-ақ команда берілген кезде, «Эркин» командасы берілгенде өзін еркін қойып, оң немесе сол тізесін аздап бүгіп, орнынан қимылдамастан, ойын бір жерге жинап және сөйлеместен тұрады. «Ростлан» командасы берілгенде, саптағы жерінен жылжымай құрал-сайман және киім-кешектер дайындалады, керек кезде саптан шығылады, рұқсат алу үшін бастыққа келіп айтады.

«Ростлан» командасынан алдын «Эркин» командасы беріледі.

Бас киімді шешу үшін — «Бош кийимлар ечилсин», ал киіну үшін «Бош кийимлар кийилсин» командасы беріледі. Қажет болғанда бір өзі болған әскери қызметші бас киімін командасыз шешіп қояды.

Сапта тұрғанда сәлемге жауап беру

Бастық немесе шені жоғары командирдің «Салом, дұстлар» дегеніне барлық әскери қызметшілер сапта немесе сапта тұрмаған кезде «Салом» деп жауап беріледі.

Бастық немесе шені жоғары командирменен қайырласу кезінде «Хайр дұстлар» сөзіне әскери қызметшілер «Хайр» деп жауап қайтара-

ды. Жауап соныда «жолдас» және әскери шені қосып айтылады. Мәселен: «Салом, ұртоқ майор», «Хайр, ұртоқ генерал-майор».

Бастықтармен сәлемдескенде әскери қызметшілер анық, қатты дауыспен сәлемін айтады.

Сапта тұру. Жайында тұрып бұрылу

Жайында тұрып бұрылулар «Ўнгга», «Чапга», «Ортга» командаларымен орындалады.

Солға және арқаға бұрылулар сол қол жаққа сол аяқтың табаны және оң аяқтың ұшында, ал оңға бұрылғанда оң қол жаққа оң аяқтан табаны және сол аяқтың ұшында орындалады.

Бұрылулар екі тәсілде орындалады :

- *бірінші тәсіл* — кеудені тік ұстаған түрде бұрылу және тізелерді бүкпестен кеуденің ауырлығын алдында тұрған аяққа өткізу;

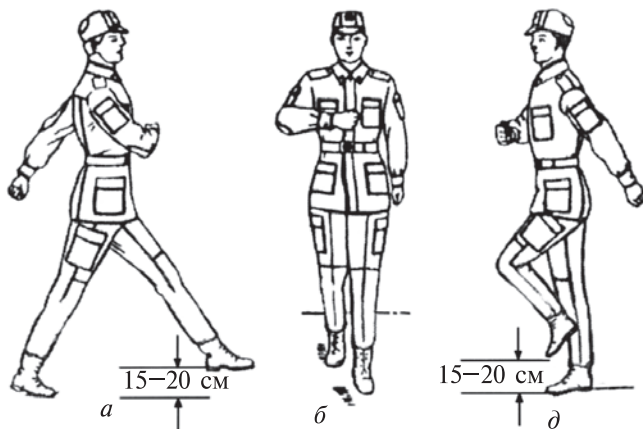
- *екінші тәсіл* — ең қысқа жолмен екінші аяқты біріншісінің жанына қою.

Сап қадамымен әрекеттену

Әрекет кезінде бұрылу. Әрекет қадам тастау немесе жүгірумен орындалады. Қадам тастау әрекеті минутына 110—120 қадам жылдамдығында болады. Қадамның ұзындығы 70—80 см.

Жүгіру әрекеті минутына 165—180 қадам жылдамдықта болады. Қадамның ұзындығы 85—90 см.

Екі түрлі: батыл қадам және жай қадам тасталады.

14-сурет. а—батыл қадам тастау; б—батыл қадам тастаудың тікелей көрінісі; д—орнында қадам тастау.

Батыл қадам — бөлімдер салтанатты марш түрінде әрекет жасаған уақытта, сәлемдескенде әскери қызметші бастық алдына барғанда және оның алдынан қайтқанда, саптан шығу және оған қайтуда, сондай-ақ сапта тұру және жүру жаттығулары өткізілгенде қолданылады.

Жай қадам барлық жағдайларда қолданылады.

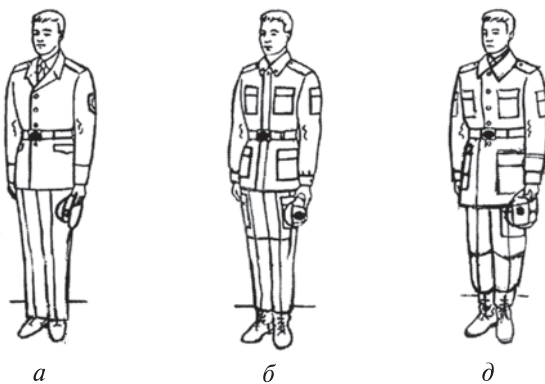
«Шахдам қадам бос» командасы берілгенде, ал жай қадаммен «Қадам бос» командасы берілгенде, жай қадаммен әрекет жасалады.

Бастапқы команда берілгенде — кеуде сәл алға шығарылып, бастапқы қалыпты сақтаған жағдайда тұрылады, «лезде» орындалған команда берілгенде әрекетті сол аяқтан толық қадаммен бастау керек. Жай қадаммен әрекет жасалғанда ұшы алдына созылған аяқты жерден 15—20 см көтеру және оның табанын бірдей басу шарт.

Қолдарды желкеден бастап әрекеттендіру — мұнда қолдарды алға қарай сілкігенде тірсек бүгіліп, алақан кеңдігінде белдіктен жоғары көтерілу және сонша қашықтықта кеудеден ұзақ, ал тірсек қолдың одан қысқа бір бөлігі жоғарыда болуы, қол, желке буынынан мүмкіндігінше артқа сілкінуі керек. Саусақтар жартылай бүгілген түрде болуы, басты тік тұту және тік алға қарау керек.

Жай қадаммен жүргенде, аяқтың ұшын созбастан еркін көтеріп басу, ал қолдарды еркін әрекеттендіру керек. Жай қадаммен жүріп жатқанда «Ростлан» деген командасы берілгенде, жай қадам тастауға өтеді. «Югур» командасы берілгенде, жүгіру әрекеті басталады.

Бұрынғы команда бойынша жайынан қозғалғанда, кеудені сәл алдына беріп, қолдарды жартылай бүгіп, тірсектер біраз арқаға алынады, сол аяқты жерге қоюмен тез арада орындалатын команда беріледі, ко-

15-сурет. Бас киім шешілген жағдайда:
а — фуражкада; б — береткада; д — бөрікте.

манда берілуімен, оң аяқпен алға қарай бір қадам қойылып, сол аяқпен бастап жүріп кетеді. Жүгіру кезінде қолдар еркін және оған сай әрекеттендіріледі.

Жүруден жүгіруге өту үшін бастапқы команда бойынша қолдар жартылай бүгіледі, тірсектер біраз арқаға алынады. Шұғыл орындалатын команда сол аяқ жерге қойылуыменен беріледі. Осы командадан кейін оң аяқ алға қойылып, сол аяқта жүгіріп әрекет жасау басталады. Жүгіруден жүруге өту үшін «Қадам бос» командасы беріледі. Оң аяқ жерге қойылғаннан соң бірдей орындалатын команда беріледі. Команда берілгеннен кейін жүгіріп және екі қадам тасталады және сол аяқпен жүріп әрекет жасалады. Тұрған жайында жүру «Жойингда қадам бос» командасы орындалады.

Осы команда берілгенде, аяқтар жерден 15—20 см көтеріледі және табанның ұшы жерге тегіс қайтып түсіріледі, қолдар қадамға сай әрекеттендіріледі. Сол аяқ жерге қойылуымен «Тұғрига» командасы берілгенде, оң аяқпен бір қадам тасталады және сол аяқпен әрекет басталады, содан кейін толық қадам тасталады. Сонда үш қадам ерекше болады.

Әрекетті тоқтату үшін «Аскар Ибрахимов, тұхта» командасы беріледі. Сол немесе оң аяқты жерге қойып орындалатын команда берілгенде, бір қадам тасталады. Кейіннен аяқтар бір жерге қойылып, дене бос тұрады. Жеке тұрған әскери қызметшілер бірнеше қадам кейін жүру үшін «Аскар Ибрахимов ұнгга (чап) қадам бос» командасы беріледі. Мұндай команда берілгеннен кейін әскери қызметші әрбір қадам тастағаннан кейін екінші аяқты бірінші аяқтың алдына қойып екі қадам оңға (сол) жүреді. Алдына немесе арқаға бірнеше қадам жүру үшін «олдинга (ортга) икки қадам бос» командасы беріледі. Команда берілгеннен кейін екі қадам алға (арқа) басылады және біріктіріледі. Оңға, солға және арқаға қадам басқанда қолдар әрекетке келтірілмейді. Әрекет кезінде бұрылулар «Ўнгга», «Чапга» және «Ортга юр» деген командасы арқылы орындалады.

Командалар берілгеннен кейін «Ўнгга», «Чапга», «Ортга қадам бос» командалары назар аударушы «Ўнг», «Чап», «Ортга қадам бос» және баяндаушы «Га», «Бос» командаларына бөлінеді. Назар аударушы командалар әскери қызметшілерді қай жаққа қарап баяндауды өз назарына тартады. Баяндаушы командалар бұйрығын талап етеді. Оңға бұрылу үшін баяндаушы «Га» команда әскери қызметші оң аяқты жерге қоюымен беріледі, солға бұрылуда орындаушы «Га» командасы сол аяқты жерге қоюымен бір уақытта беріледі. Сонда белгіленген бағыт

бойынша әрекетте қол әрекеті жалғастырылады, оңға және солға бұрылулар аяқ ұшында орындалады.

Арқаға бұрылу үшін команда аяқ жерге қойылуымен бір уақытта беріледі. Команда бойынша (бір деп саналғанда) сол аяқпен бір қадам тасталады, оң аяқ жарты қадам алға шығарылып, азырақ солға алынады, екі аяқтың ұшында шұғыл (екі деп саналғанда) сол жаққа бұрылып, жаңа бағыт бойыша сол аяқпен әрекет (үш деп саналғанда) жалғастырылады. («Қолдирилсин» командасы. Осы команда ілгері берілген команданы жокқа шығарады).

Бақылау сұрақтары

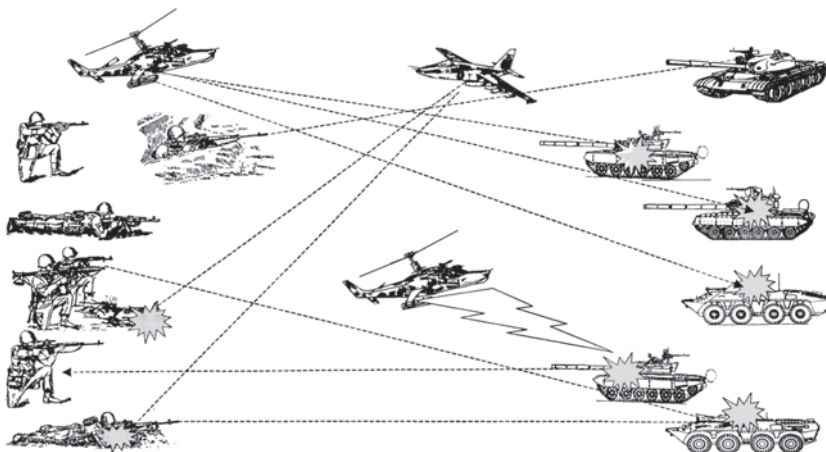
1. Өзбекстан Республикасының қорғаныс және әскери қызмет туралы заңдарында нелер айтылған?
2. Жалпы әскери міндетттеме түсініктемесі және оның маңызы. Әскери қызмет түрлерін ата.
3. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің қатарына қандай бөлімдер кіреді және олардың тапсырмалары нелерден тұрады?
4. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінде қандай жалпы әскери ережелерінен пайдаланылады?
5. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінде қандай әскери атақтар белгіленген?

I тарау. ЖАЛПЫ ӘСКЕРИ ШАЙҚАС НЕГІЗДЕРІ

1.1. Шайқас туралы түсінік. Заманауи жалпы әскери шайқастың характері, оның мақсаты. Жалпы әскери шайқастың негізгі түрлері

Шайқастың мақсаты — дұшпанның жанды күшін жою немесе тұтқынға алу, оның әскери техникасы мен құрал-саймандарын жою немесе ие болу, әрі дұшпанның кейіннен қарсылық жасау қабілеттілігін сөндіру. Оған барлық түрдегі қарулардың күш қуаты, әскери жасақтар және бөлімдер қатаң және белсенді әрекетінің қорықпай өткізілген манёврімен қол жеткізіледі.

Заманға сай жалпы әскери шайқас — онда қатысып жатқан әскери бөлімдерінің біріккен күштері танктер, жаяу әскердің шабуыл машиналары (бронетранспортёрлер), артиллерия әуе шабуыл заттары, самолёттер, вертолёттер және басқа техника мен құрал-саймандарды қолдаумен алып барылады. Ол қатаңдық, жылдамдық, жоғары манёврлілік және жылдамдықпен, жағдайдың тез өзгергіштігі, ішке қуатты өрттің әсері және әскери борышты орындаудың әр түрлі әдістердің қолданылуымен характерленеді (16-сурет).

16-сурет. Заманауи шайқас майданы.

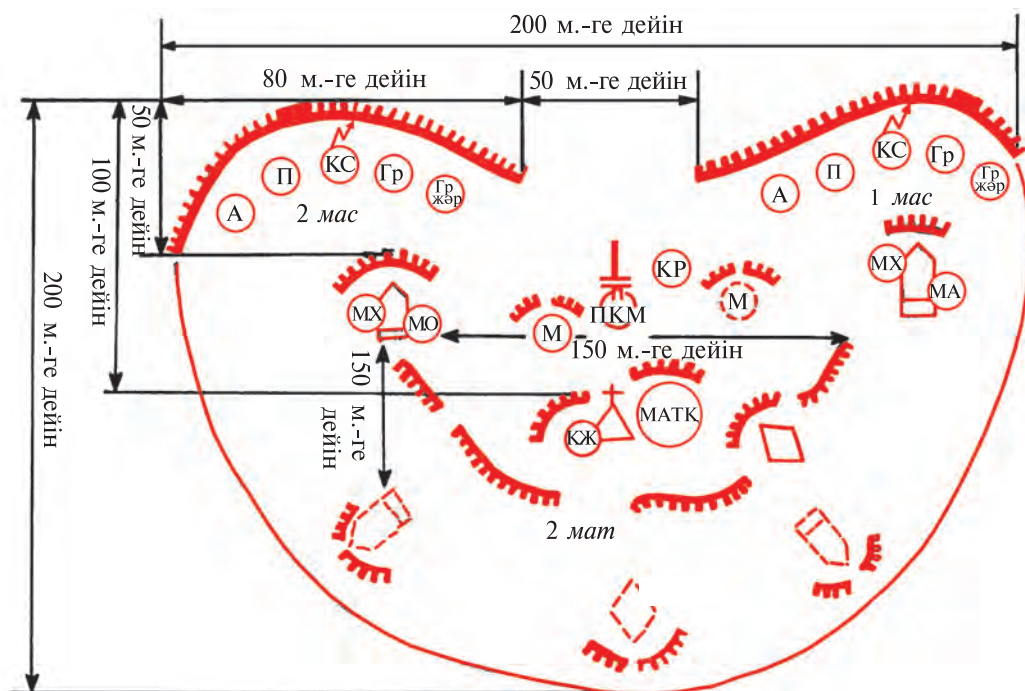
Жалпы әскери шайқастың негізгі түрлері

Жалпы әскер шайқастың негізгі түрлері болып, *қорғаныс* және *шайқас* есептеледі. *Қорғаныс* — дұшпан шабуылын қайтару, оған зиян жеткізу және өз әскери бөлімдерінің шабуылға өтуі үшін жағдай жаратып беру мақсатында әдейі немесе мәжбүрлігі іске асырылады.

Қорғаныс алдыннан немесе шабуыл жағдайында дұшпанмен бетпестік келгенде дайындалуы мүмкін. Қорғаныс дұшпан қолдаған барша қарулар күшін қайтара алатын, тұрақты және белсенді болуы керек.

Шабуыл — дұшпанды талқандау (жою) және жайдың негізгі жерлерін (объекттерін) иелеу мақсатында өткізіледі. Ол дұшпанды пайда болған барша заттармен залалдандыру, қатаң тығырық, дұшпанның әскери ішкі тәртібіне бөлімдердің кіріп баруында, жанды күшін жою және тұтқынға алуда, қару-жарақ, техника және белгіленген жерлерді (жайдағы объекттер) иелеп алуда белгіленеді.

Қорғаныстағы дұшпанға топтың (секция) шабуылы, оған тікелей жақындауда немесе ішкеріден әрекеттеніп келгенде (бірден, жол-жөнекей) іске асырылады. Мотоатқыш тобы өз қаруын, жай және ондағы

17-сурет. Мотоатқыш тобы қорғаныста.

инженерлік жиһаздарын өзіне тосқауыл болып келген жұмыстарды, шабуылға өткен дұшпанға үлкен зиян жеткізген түрде иелеп алған позицияларын ұстап қалу қабілетіне ие. Сол ережеге қарай, взвод құрамында қорғанысқа кіреді, батальон резервінде тұрып әскери қорғауға, әскери барлауына және от ашушы торуылға белгіленуі, күштерінің бір бөлігі немесе бүтіндей батальонның (взвод) сауытты тобы құрамына кіруі мүмкін.

Мотоатқыш тобы фронт бойынша 200 м.-ге дейін және ішкеріге 200 м.-ге дейін болған тірек пунктін қорғаныс жасайды. Мотоатқыш тобының қорғанысы өзіне: топтың әскери тәртібін, топ тірек пунктін және от ашу тізімін алады.

Топтың *әскери құрамы* қойылған борыш және жердің жағдайына байланысты түрде құрылады. Мотоатқыш топтың секциялар позициясы, ережеге сәйкес, бір траншеяда сызықта болады. Мотоатқыш топтың *тірек нүктесі* секциялар позициясынан, жаяулардың әскери машиналары және өз меншігіндегі от ашу заттары және от ашу позицияларынан құралады.

Топтың қорғаныстағы *от ашу тізімі* топ қорғанысы алдыңғы шекараларында дайындалған жиналған алау учаскесін; қорғаныстың алдыңғы шекарасы алдында, араларында, қанаттарда және қорғаныс ішінде жаяу әскери машинасының танкке қарсы зонасы және топтың басқа барша от ашу заттары көп қабатты алауын; қауіпті бағыттарда дайындалған жаяудың әскери машинасы және басқа от ашу заттарының дайындалған алау манёврін өз ішіне алады.

1.2. Әскердің шайқастағы міндеттері. Әскердің жеке қаруы мен заттары (эпикировкасы). Мотоатқыш секциясының ұйымдастырушылық құрамы, шешілетін жауынгерлік міндеттері, оның қару-жарағы және мүмкіндіктері

Әрбір әскер:

- топтың, өз секциясы мен (танк) өзінің әскери борыштарын білуге;
- дұшпан танктерінің, басқа машиналар бөліктерімен танкке қарсы заттардың әскери мүмкіндіктерін, олардың күшті және әлсіз жақтары, әсіресе, ең әлсіз жерін білуге;
- жасайтын ғимараттарының жабдықтау мөлшері және жиһаздау тәртібін әрдайым күзетіп баруға, дұшпанды өз уақытында тауып алуға және шұғыл түрде бұл туралы командирге білдіру жасауға;
- шабуылда жігерленіп және қорықпай әрекеттенуге, қорғаныста шыдамды және тырысқақ болуға, дұшпанды барша әрекет және заттармен жою, шабуылда патриоттық, әрекетшендігін көрсетуге, досына көмек беруге;

- жерден, индивидуал қорғау заттарынан және машинаның қорғау ерекшеліктерінен пайдалануға; окоп және пана жерлерді лезде жиһаздауды білуге, бүркемеленуді жүзеге асыруға, тосқауылдардан және уланған жерлерден өте алуға, танкке қарсы миналарды орнату және шығарып алуды білуге; арнайы өңдеу беруді өткізуді білуге;

- әуедегі дұшпанды танып алуға және оның самолёттері, вертолёттері және басқа жерлерге атқыш қарулардан от ашуды білуге, олардың ең нәзік бөліктерін білуге;

- шабуылда командирін қорғауға, егер де ол жарақаттанса немесе қаза болса, қорықпай бөлім басқаруын өзіне алуға;

- шабуылда командирдің рұқсатынсыз өз орнын тастап кетпеуге, жарақаттанғанда немесе радиоактив улы заттар, бактериал (биологиялық) заттар және жандырушы қарумен уланғанда, өзіне және өзара көмек көрсететін тәрбие істерін көруге және борышын орындауды жалғастыруға; егер медпунктке кету бұйырылған болса, өзімен бірге жеке қаруын алуға; медпунктке баруға мүмкіндік болмағанда, қаруымен пана жерге өрмелеп барып, санитарларды күтуге;

- оқ-дәрілер, БМП (БТР) және танк жанармай мөлшерін күзетіп тұруға, өз уақытында командиріне оқ-дәрілер және жанармай артықшылығы бойынша білдіргі беруге;

- БМП (БТР), танк бұзылғанда, оларды жөндеу шараларын көруге мәжбүр.

Әскердің жеке қаруы және заттары

Шабуылда, қорғаныста, соқтығысқанда әскери әрекеттерді жақсы алып баруда және арнайы әскери әрекеттерді орындауда, әрбір әскер өз жеке қаруына ие болуы керек. Штаттағы мансабына қарап, топта әрбір әскери қызметші өзінің қару түріне ие. Топ командирінің орынбасары — сержант, ережеге қарай, АК-74 автоматымен қаруланады, топ мергені СВД мергендік мылтығымен, топ пулеметшісі РПК-74 пулеметі немесе ПМК-мен, автоматшылар АК-74-пен, механик-айдаушы, БМП көздегіш-операторы ПМ пистолеті (АКС — жиылатын металл дүмді автоматтармен де) қарулануы мүмкін, айдаушы, БТР көздегіші АК-74 автоматымен қаруланады.

Штаттағы мансабына қарап, топтың жеке құрамы әр түрлі заттарға ие. Ережеге сәйкес, БТР-70, БТР-80 бронетранспортерінде әрекеттенуші топ бір түрлі затқа ие. Олар әскери қызметші жақсы әскери әрекеттер алып баруы үшін арналған.

Әрбір әскери қызметші граната үшін сөмке, магазин үшін сөмке, фляжка суы мен кішкене сапер белкүрегі, жиылатын сайманға ие.

Зат қалтасында төмендегі құрал-саймандар болады: жалпы әскери сақтау тобы, плащ-палатка, қазанша, кружка, қасық, жеке гигиена бұйымдары, аяқ киімін тазалау заттары, шам-шырақ, жазу дәптері, хат үшін конверттер, қысқы немесе жазғы киімдер, құры тамақ, медициналық дәрілер жинағы.

Сержанттар үшін қосымша және мәжбүрлі жағдайда сайман тобында: сержант сөмкесі, оның құрамында компас, офицер сызғышы, фломастерлер және қаламдар жинағы, жазу дәптері (блокнот), өшіргіш, жиылатын пышақ, циркуль-өлшегіш, курвиметр болады.

Мотоатқыш секциясының ұйымдасқан құрамы, шешілетін әскери борыштары, оның қару-жарағы және мүмкіндіктері

Мотоатқыш секциясы мотоатқыш тобы құрамына кіріп, ол секция командирі — сержант, грантаметші, оның жәрдемшісі, пулеметші, оқшы, механик-айдаушы, нысанаға алушы-оператордан құралады. Барша жеке құрамы — жеті кісі. Қару-жарағы: БМП (БТР) — 1, РПГ-7 — 1, РПК-74 (ПК) — 1, қалған жеке құрамы АК-74 автоматымен қаруланған.

Мотоатқыш секция фронт бойынша 80 метрге дейін болған позицияны қорғаныс жасауы мүмкін. Мұнда ол негізгі және запас (уақытыншалық) от ашу заттары үшін позицияларға ие. Бұл көрші секциялармен біргелікте топтың сүйеніш пункті қанаттары мен фронт алдында дұшпанға от ашып, жою мүмкіндігін береді.

Секция тауларда қорғанысты алып баруы мүмкін. Ол жердегі позиция опырылулар және көшулер мүмкіндігі болмаған жерлерден есеппен таңдалады, дұшпанды көп қабатты, қанаттан, жанынан және көлденеңінен кесіп ату мен залалдандыруды, өлік (атылмайтын) босықтар болмауын тағайындауы керек.

Секция шөлді жерлерде әскери борыштарын өтеп жатқанда, жоғары ауа температурасы жағдайында істеп жатқан әскери және басқа техниканың істеу режиміне назар аударуы, сауытатын сұйықтықтар запасына және жеке құрамның ыстық соғу жағдайына жол бермеуге көңіл бөлінеді.

Шабуылда мотоатқыш секцияға қорғалған объекті және кейіннен шабуыл жасау жолдары көрсетіледі.

Мотоатқыш бөлімдері төмендегі оқатар қарулар түріне ие: АК-74, Калашников қол пулеметі (РПК-74), Калашников пулеметі (ПК), СВД мергендік мылтығы және ПМ пистолеттері.

Қарулануда танкке қарсы РПГ-7 (РПГ-7Д) қол гранатаметтері болуы мүмкін.

7,62 мм.-лі Калашников (ПК) пулеметі атуда қолайлығы үшін тіргекке ие. Ленталы құтының сыйымдылығы—100 немесе 200 (250) патронды болады.

18-сурет. Калашников (ПК) пулеметінің жалпы көрінісі.

19-сурет. Танкке қарсы РПГ-7 кол гранатаметі.

Тактикалық-техникалық сипаты. Атудың нысанаға алу қашықтығы — 1500 м, тік ату ұзақтығы: көкірек нысана бойынша — 400 м, жүгіретін нысана бойынша — 650 м, әскери жылдам атқыштығы минутына — 250.

Көздеп ату ұзақтығы—500 м, әскери жылдам атқыштығы минутына 4—6. Оптикалық көздегішке ие гранатаметтің ауырлығы: РПГ-7 — 6,3 кг, оқ-дәрісінің (граната порох зарядымен) ауырлығы ПГ-7В — 2,2 кг.

1.3. Өзбекстан Республикасы жасақтарының қару-жарақ және әскери техникалары (сауытты машиналар, танктер, вертолёттер, самолёттер және артиллерия құралдары)

Сауытты машиналар

БТР-70. Бронетранспортёрлер. Бронетранспортёр әскери дөңгелекті, сауытты, жүзуге икемді, жеңіл сауытты көздеулерді зияндаушы, 14,5 мм.-лі үлкен калибрлі пулемёт және онымен жұптастырылған 7,62 мм.-лі ПКТ пулеметіне ие (20-сурет).

20-сурет. БТР-70 бронетранспортёрі.

Тактикалық-техникалық сипаты. Әскери ауырлығы — 13600 кг. Ең жоғары жылдамдығы 80—90 км/сағ, жүзудегі ең жоғары жылдамдығы — 9,5 км/сағ, шосседіе жүру қоры — 600 км, жанармай қоры — 300 литр (бензин), мөлшерлік бұрышы — 30°, крен — 25°, БТР өтуі мүмкін болған

тереңдік кеңдігі — 2 м, БТР өтуі мүмкін болған тосқауыл (қабырға) — 0,5 м, экипажы (десант) — 3 (8).

БТР-80. Бронетранспортёр әскери дөңгелекті, сауыт кидірілген, жүзе алатын, жеңіл сауытты көздеулерге зиян жеткізетін, 14,5 мм.-лі үлкен калибрлі пулемёт және онымен жұптастырылған 7,62 мм.-лі ПКТ пулемётіне ие (21-сурет).

21-сурет. БТР-80 бронетранспортёрі.

Тактикалық-техникалық сипаты. Әскери ауырлығы — 13600 кг, шосседегі ең жоғары жылдамдығы — 90 км/сағ, жүздегі ең жоғары жылдамдығы — 9,5 км/сағ, шосседі жүру қоры — 600 км, жанармай қоры — 300 литр (дизель жанармайы), еңістік бұрышы — 30°, крен — 25°, өтуі мүмкін болған шұңқырлық кеңдігі — 2 м, өтуі мүмкін болған тосқауыл (қабырға) — 0,5 м, экипажы — 3 адам, десант — 8 адам.

Жаяудың әскери машиналары

БМП-1. Жаяудың әскери машинасы — мотоатқыш бөлімдер мен шабуыл алып бару үшін арналған. Ол отты құдіреттілікті, жеке құрамның шабуыл алаңында сақтану және әрекетшендігін аздап асырады және әр түрлі жағдайларында жақсы әрекеттенуге мүмкіндік тудырады.

Әскери машина оққа және оқ бөлшектеріне қарсы, жаппай қырғын қаруларынан қоғамдық қорғану тізіміне жылулық және түтін аппараттарына, жоғары манёврлікке ие. Ол терең сулы жерлерден жүзіп өтуі және әуе арқылы зақымданған учаскелер, бұзылған және әр түрлі тосқауылдардан өтуі мүмкін.

22-сурет. Жаяудың жауынгерлік машинасы (БМП-1).

БМП-1 танкке қарсы басқарушы ракеталар (ТҚБР), 73 мм.-лі жатық стволды танкке қарсы топ және оған жұптастырылған 7,62 мм.-лі ПКТ пулеметімен қаруланған (22-сурет).

Тактикалық-техникалық сипаты. Әскери ауырлығы — 13200 кг, экипажы — 3 адам (командир, нысанаға алушы-оператор, механик-айдаушы), десант — 8 адам, құрлықтағы ең жоғары жылдамдығы — 60 км/сағ, судағы жылдамдығы — 7 км/сағ, шосседе жүру қоры 550–600 км, басып өтуші көтеріліс — 35°, шұқырдың кеңдігі — 2,5 м, қабырғаның биіктігі — 0,7 м.

БМП-2. Жаяудың әскери машинасы — мотоатқыш бөлімдермен шабуыл алып баруға арналған. Ол отты құдіреттілік, жеке құрамның шабуыл алаңында қорғану және епшілдігін бірегей асырады және жағдайдың әр түрлі шарттарында жақсы әрекеттенуге мүмкіндік туырады.

Әскери машина оққа және оқ бөлшектеріне қарсы сауытқа, жалпы құралдарынан жалпы қорғаушы тізіміне, ыстықтық және түтін аппаратураларына, жоғары манёврлікке ие. Ол сулы жерлерден жүзіп өтуі және әуе арқылы зақымдалған учаскелер, бұзылған және әр түрлі тосқауылдардан өтуі мүмкін.

БМП-2 30 мм.-лі автоматты топ, 7,62 мм.-лі ПКТ пулеметі, танкке қарсы басқарылушы ракета үшін ұшыру құрылымымен қаруланған. Әскери жиынды 30 мм.-лі топ үшін 500 оқ-дәрі, 7,62 мм.-лі ПКТ пулеметі үшін 2000 патрон, 4 ПТУР-дан құралады (23-сурет).

23-сурет. БМП-2-нің жалпы көрінісі.

Тактикалық-техникалық сипаты. Әскери ауырлығы - 14000 кг, экипажы — 3 адам (командир, нысанаға алушы-оператор, механик-айдаушы), десант — 7 адам, ұзындығы — 6710 мм, құрлықтағы ең жоғары жылдамдығы — 65 км/с, судағы жылдамдығы 6–7 км/с, шосседе жүру қоры — 550 км, басып өтуші көтерілуі — 35°, шұқырдың кеңдігі — 2,5 м, қабырғаның биіктігі — 0,7 м.

Танктер

Т-62. Орта танк — Т-62 құдіретті қару-жараққа, сенімді қорғауға және жоғары манёврлікке ие болған әскери шынжырлы машина.

Танк 115 мм.-лі тегіс қабырғалы топ, онымен жұптастырылған 7,62 мм.-лі ПКТ пулеметі және 12,7 мм.-лі ДШК-М зенит пулеметімен қаруланған.

Танк экипажы 4 адамнан тұрады (командир, нысанаға алушы, оқтаушы және механик-айдаушы). Механик-айдаушы басқару бөлмесінде, ал экипаждың қалған мүшесі, әскери бөлмеде (башня) орналасады (24-сурет).

24-сурет. Т-62 танктің жалпы көрінісі.

Тактикалық-техникалық сипаты. Танктің ауырлығы — 37000 кг. Двигательдің ең жоғары қуаты — 580 ат күші, топырақты жолда әрекеттенудің орташа жылдамдығы 22—27 км/сағ, шосседе 32—35 км/сағ, шосседегі ең жоғары жылдамдығы — 50 км/сағ, шосседегі жүру қоры — 450 км, топырақ жолда — 320 км, өте алатын тосқауылдары: ең жоғары көтерілу бұрышы — 32°, ең үлкен крен — 30°, шұқырлық кеңдігі — 2,85 м, қабырғаның биіктігі — 0,8 м, өте алатын сулы жерлердің тереңдігі — 1,4 м.

Т-72. Қуатты құрал-сайманға, сенімді қорғаушыға және жоғары манёврлікке ие болған әскери шынжырлы машина. Танк экипажы 3 адамнан тұрады. Танк екі тегістікте бірдей туырланушы 125 мм сегіз қабырғалы топ және оған жұптастырылған 7,62 мм.-лі ПКТ пулеметі және 12,7 мм калибрлі зенит пулеметімен қаруланған (25-сурет).

Тактикалық-техникалық сипаты. Танктің ауырлығы — 44000 кг, двигательдің жоғары қуаты — 840 ат күші, топырақ жолда әрекеттенудің орташа жылдамдығы 35–45 км/сағ, шосседе — 50 км/сағ, шосседегі ең

25-сурет. Т-72 танктің жалпы көрінісі.

жоғары жылдамдығы — 60 км/сағ, шосседе жүру қоры — 700 км, топырақ жолда 460–650 км, өте алатын тосқауылдары: ең жоғары көтерілу бұрышы — 30°, ең үлкен крен — 25°, шұқырлық кендігі 2,6–2,8 м, қабырғаның биіктігі — 0,88 м, өте алатын сулы жерлердің тереңдігі 1,2–1,8 м.

Әскери вертолёттер

МИ-24 Б. Тактикалық-техникалық сипаты. Бос вертолёттің салмағы — 8500 кг, двигательдің қуаты — 2225 ат күші, ең жоғары жылдамдығы — 320 км/сағ, ұшудың ең жоғары биіктігі — 4600 м, ұшу ұзақтығы — 1000 км, экипажы — 3 адам (ұшқыш, оператор және борт технигі, 26-сурет).

26-сурет. МИ-24 Б жауынгерлік вертолёті.

Ка-52 «Аллигатор». **Тактикалық-техникалық сипаты.** Бос вертолёттің ауырлығы — 7700 кг, двигательдің қуаты — 2225 ат күші, ең жоғары жылдамдығы — 350 км/сағ, ұшудың ең жоғары биіктігі — 5000 м, экипажы — 2 адам (27-сурет).

27-сурет. Ка-52 «Аллигатор» жауынгерлік вертолёті.

Самолёттер

Л-39. **Тактикалық-техникалық сипаты.** Ең жоғары жылдамдығы — 900 км/сағ, ең биік ұшуы — 9000 м, самолёттің ұзындығы — 12,1 м, биіктігі — 4,7 м (28-сурет).

28-сурет. Л-39 самолёті.

СУ-24. **Тактикалық-техникалық сипаты.** Ең жоғары жылдамдығы — 1700 км/с, ең биік ұшуы — 11000 м, самолёттің ұзындығы — 24 м, биіктігі — 6 м (29-сурет).

29-сурет. Фронт бомбалаушы СУ-24 самолёті.

СУ-17. Тактикалық-техникалық сипаты. Ең жоғары жылдамдығы — 1900 км/с, ең биік ұшуы — 15200 м, самолёттің ұзындығы — 18,9 м, биіктігі — 4,9 м (30-сурет).

30-сурет. Истребитель-бомбалаушы СУ-17 самолёті.

СУ-25. Тактикалық-техникалық сипаты. Ең жоғары жылдамдығы — 970 км/с, ең биік ұшуы — 7000 м, самолёттің ұзындығы — 15,5 м, биіктігі — 4,8 м (31-сурет).

31-сурет. Штурмовик СУ-25.

МИГ-29. Тактикалық-техникалық сипаты Ең жоғары жылдамдығы — 2450 км/с, ең биік ұшуы — 18000 м, самолёттің ұзындығы — 17,3 м, биіктігі — 4,7 м (32-сурет).

32-сурет. Фронт бомбалаушы МИГ-29.

А-50. Тактикалық-техникалық сипаты. Патрульдеу жылдамдығы — 600 км/сағ, ең биік ұшуы — 10200 м, ұшу ұзақтығы — 7 сағат, самолет экипажы — 5 адам, самолёттің ұзындығы — 46,5 м, биіктігі — 14,7 м. ИЛ-76 самолет базасында жаратылған (33-сурет).

33-сурет. Алыстан радиолокацион бақылау (дозор) анықтау және дұрыстау самолёті А-50.

ИЛ-76. Тактикалық-техникалық сипаты. Самолет экипажы — 7 адам, биіктігі — 14,76 м, самолёттің ұзындығы — 46,59 м, максимал жылдамдығы — 825 км/сағ, максимал алысқа ұшуы — 10000 км, жүкті самолёттің ауырлығы — 190000 кг, биіктікке ұшуы — 12000 м.

34-сурет. ИЛ-76

АН-12. Тактикалық-техникалық сипаты. Самолёт экипажы — 7 адам, биіктігі — 10,53 м, самолёттің ұзындығы — 33,1 м, максимал жылдамдығы — 680 км/с, максимал алысқа ұшуы — 5530 км, жүкті самолёттің ауырлығы — 61000 кг, биіктікке ұшуы — 11000 м.

35-сурет. АН-12.

АН-26. Тактикалық-техникалық сипаты. Самолёт экипажи — 6 адам, биіктігі — 8,58 м, самолёттің ұзындығы — 23,80 м, максимал жылдамдығы — 420 км/сағ, максимал алысқа ұшуы — 5500 км, жүкті самолёттің ауырлығы — 24000 кг, биіктікке ұшуы — 7500 м (36-сурет).

36-сурет. АН-26.

Артиллерия

Реактивті артиллериясының жауынгерлік машинасы. Тактикалық-техникалық сипаты. Ату ұзақтығы — 20 км және одан артық, жиындысы — 120 снаряд, снарядтың ауырлығы — 66 кг, болжамы — 6 адам (37-сурет).

37-сурет. Реактивті артиллериясының жауынгерлік машинасы.

82 мм-лі миномёт. Тактикалық-техникалық сипаты. Ату ұзақтығы — 500 м.-ден 7000 м.-ге дейін, әскери жиынтығы — 60 снаряд, болжамы — 3 адам (38-сурет).

38-сурет. 82 мм-лі миномёт.

122 мм-лі Д-30 зеңбірегі. Тактикалық-техникалық сипаты. Ату ұзақтығы — 15,3 км.-ге дейін, әскери жиынтығы — 80 снаряд, снарядтың ауырлығы — 21,7 кг (39-сурет).

39-сурет. 122 мм-лі Д-30 зеңбірегі жауынгерлік жағдайда.

1.4. Шетел армияларының танктері және оның әлсіз жерлері, вертолёттері

Қазіргі кезде дамыған мемлекеттердің қарулы күштері үшін жаңа танк үлгілерін істеп шығаруға үлкен назар аударылуда. Заманға сай шабуылда танктердің тактикалық-техникалық сипаттарына болған талап әрдайым артып баруда. Дұшпанмен жақсы әскери әрекеттер алып барылуы үшін құдіретті қару-жараққа, жақсы оптикалық аспаптарға, заманауи сай нысананы анықтау заттарға, керекті оқ-дәрілер комплектіне, қуатты двигатель құрылғысына, сенімді жүру бөліміне ие болуы шарт.

«M1A1» танкінің тактикалық-техникалық сипаты. «M1A1» танкісі АҚШ армиясында құрал-сайман түрінде тұрады. Әскери ауырлығы — 55,9 тонна, ең жоғары жылдамдығы — 66 км/сағ, топ калибрі — 120 мм, двигатель қуаты — 1500 ат күші, экипажы — 4 адам (40-сурет).

40-сурет. «M1A1» танкісі.

«Leopard-2K» танкінің тактикалық-техникалық сипаты. «Леопард-2К» танк Германия армиясының қаруы есептеледі. Әскери ауырлығы — 50,5 тонна, ең жоғары жылдамдығы — 68 км/сағ, топ калибрі — 120 мм, двигатель қуаты — 1500 ат күші, экипажы — 4 адам (41-сурет).

41-сурет. «Леопард-2К» танкісі.

«Челленджер-2» танкінің тактикалық-техникалық сипаты. «Челленджер-2» танкі Ұлыбритания армиясының қаруы есептеледі. Әскери ауырлығы — 62,5 тонна, шосседе жүру қоры — 450 км, экипажы — 4 адам (42-сурет).

42-сурет. «Челленджер-2» танкісі.

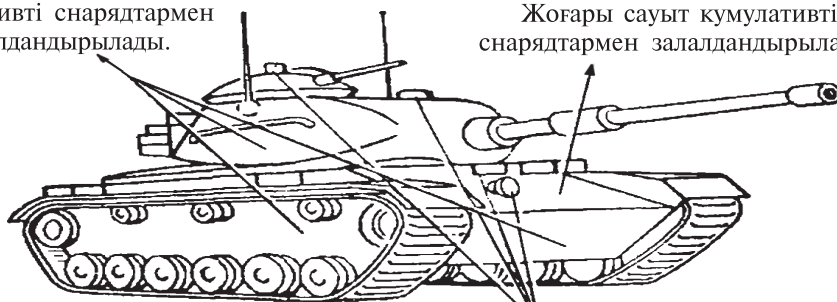
«Меркава Мк.1» танкінің тактикалық-техникалық сипаты. «Меркава Мк.1» танкі Израиль армиясының қаруы есептеледі. Әскери ауырлығы — 56,0 тонна, жоғары жылдамдығы — 46 км/сағ, шосседе жүру қоры — 500 км, экипажы — 4 адам (43-сурет).

43-сурет. «Меркава Мк.1» танкісі.

Мұнара мен корпус қалаған нүктеде калибр асты және кумулятивті снарядтармен залалдандырылады.

Жоғары сауыт кумулятивті снарядтармен залалдандырылады.

44-сурет. Танктің әлсіз жерлері.

Бақылау құралдары, фаралар оқатқыш қару алауымен залалдандырылады.

Шетел әскери вертолёттері

AN-64D Apache Longbow. Тактикалық-техникалық сипаты. Ең жоғары жылдамдығы — 261 км/сағ, ең биік ұшуы — 3800 м, вертолёт ұзындығы — 17,7 м, биіктігі — 4,9 м, экипажы — 2 адам (ұшқыш және оператор), ұшу қашықтығы 6 км. -ге дейін болған «Hellfaur» ракетасына ие. АҚШ армиясы қаруланған (45-сурет).

45-сурет. AN-64D Apache Longbow жауынгерлік вертолёті.

UH-64 Black Hawk. Тактикалық-техникалық сипаты. Ең жоғары жылдамдығы — 361 км/сағ, ең биік ұшуы — 5790 м, вертолёттің ұзындығы — 15,2 м, биіктігі — 5,1 м (46-сурет).

46-сурет. UH-64 Black Hawk АҚШ-тың құрлықтағы күштерінің негізгі транспорт вертолёті.

*1.5. Оқ ұзу — шайқаста дұшпанды жоюдың негізгі құралы.
От ашу түрлері. Шайқастың манёврі жайлы түсінік. Манёвр түрлері.
Топтардың әскери әрекеттерін қамтамасыз ету.
Артиллерия алау түрлері*

Оқ ұзу — шабуылда дұшпанды жоюдың негізгі құралы, оны шеберлікпен алып бару және нысананы бірінші оқпен залалдау үшін шабуылшы:

- өз қаруын толық білу, оны сақтауды, ату үшін дайындау;
- ату үшін жайды шеберлікпен таңдау, белгіленген уақытта, күндізгі және кешкі, әр түрлі жағдайларда атуды дұрыс орындау;

- нысанаға дейінгі болған қашықтықты болжаушы және нысанаға алынған нүктені дұрыс анықтау және де жанынан болған желге және нысана әрекетіне дұрыс енгізуді;

- командир командасын ынтамен есіту және анық, тез орындау;
- өздігінен оқ атуда саналы ұсыныс көрсете білуі керек.

Автоматшылар оқ ату үшін топ командирі көрсеткен жерлерді иелейді, жеке әрекеттенгенде оны өздері таңдайды. Таңдау кезінде, жердің характері және қойылған міндет есепке алынады.

Ату үшін жай қолайлы, кең, көру алаңы және атуды және де оқшының дұшпан күзетуінен паналап тұруды қамтамасыз ету керек. БМП (БТР) пулемет және гранатаметтер үшін от ашу позициясы топ командирі жағынан таңдалады және көрсетіледі.

От ашу позициясының жайласуы қойылған міндеттердің жоғары дәрежеде орындалуы, отты манёвр жағдайларын тудыратын жақсы көріну және атуға иелігі, табиғи бүркемеленуі, қолайлы кіріп шығу және жаңа немесе запастағы от ашу позициясына көрінбестен бару жолдары болу талаптарына жауап беруі керек.

РПГ-ден ату үшін, олардан басқа, ату қауіпсіздігін қамтамасыз ету керек, яғни арқада газдардың еркін шығуы үшін тосқауылдар болмауы (2 м.-ден жақын болмауы) және де қауіпсіз зона (30 м) тереңдігі арасында адамдар, оқ-дәрілерді жайластырмау керек. От ашу позициясында (ату үшін жай) сондай таңдау керек, яғни онда дұшпан орындап жатқан жұмыстары анық көрініп тұрсын, ал өзі көрінбесін.

- **От ашу түрлері • Шайқас манёврі жөнінде түсінік**
- **Манёвр түрлері • Топтардың әскери әрекеттерін қамтамасыз ету**

Мотоатқыш (танкші) топтың (секцияның, танктің) от әскери міндетті орындауда, дұшпанды жоюда негізгі құралы есептеледі. Дұшпанға от ашу, сенімді зияндау: күзетуді өз уақытында барлау от ашу заттарын олардың әскери мүмкіндіктеріне қарап шеберлікпен қолдау; от ашудың анықтығы оны қолдаудың және өте тығыздықта тағы да жоғары жылдамдықта қолданылуы; шабуылда от ашуды шеберлікпен басқару арқылы іске асады.

От ашу:

- *қару түрі бойынша* — оқатқыш, гранатамет, жаяудың әскери машиналары (бронетранспортерлер), танктер, артиллерия, зенит заттары және басқалар;

- *ату әдісі бойынша* — тікелей, жартылай тікелей және жабық от ашу позициясынан атумен ерекшеленеді.

Оқатқыш қаруларының от ашу түрлері төмендегілер:

- *тактикалық қолданылуы бойынша* — тынымсыз кесіп ату (от қақыштан, жақын қашықтықтан бір тегісте ашылады) және жиылған тәртіпте (бір нысанаға мотоатқыш топтың немесе секцияның барша түрдегі оқатқыш қаруларымен оқ ату);

- *ату бағыты бойынша* — фронтал (нысана фронтына перпендикуляр түрде, қанаттан (нысана қанатына, оның фронтына параллель түрде) және кеспе түрде оқ ұзу (бір нысанаға кем дегенде екі түрде оқ атуды алып бару);

- *ату қызуы бойынша* — біреулеп оқ үзіп ату, қысқа және ұзын тегістікте және барша түрдегі оқатқыш қаруларынан үздіксіз оқ ату;

- *ату әдісі бойынша* — жайдан, тоқтап (қысқа тоқтап), жүріп бара жатып, борттан, нүктеге қарап от ашу, фронт бойынша алауды жайып, ішке алауды жайып, майдан бойынша және басқалар.

Артиллерия от түрлері өз ішіне: жеке нысана бойынша от ашу, жиналған, тосқауылды (әрекетті және әрекетсіз) жаппай окка тұту және басқаларды алады.

Қорғанысты ұйымдастыруда, әсіресе, тауларда, барша түрдегі қаруларды жинақталған түрде көпқабатты және алау пайда болады. Дұшпанның жанды күштеріне жеке от ашу заттары немесе мотоатқыш топ және секцияның оқатқыш қаруларынан жауылған отпенен атып зиян келтіреді.

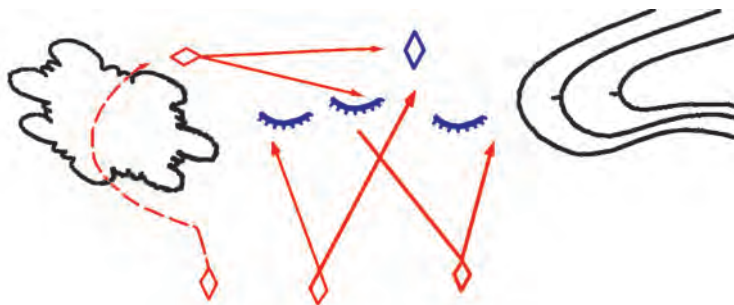
Шайқаста мотоатқыш (танк тобы), жердің қолайлы жағдайларынан пайдаланып, от ашуда әрекет пен шеберлікті біріктіріп және маневрді кең қолдауы керек. Манёвр күштері мен құралдары от ашумен өткізіледі.

Күш және заттар манёврі дұшпанның әскери тәртібіндегі ең әлсіз жеріне, әсіресе, қанаттар артқы жағына және өз бөлімдерін дұшпан соққысынан уақытында шақыру үшін өткізіледі. Күш және құралдар манёврі түрлері болып қоршау, айналып өту, олардың бірікпесі және шегінуі есептеледі.

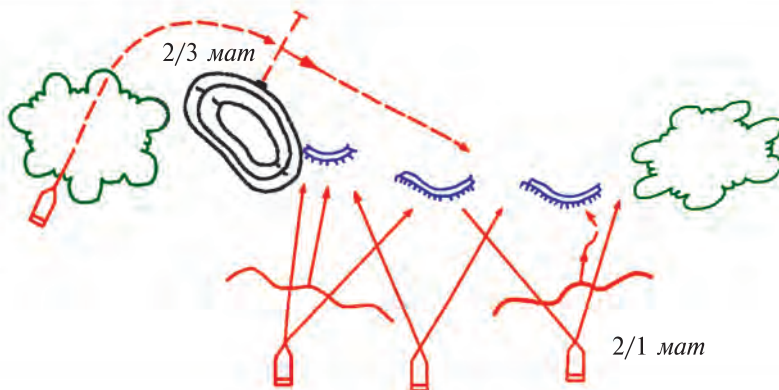
Айналып өту — әжептәуір ішке манёвр дұшпанның артқы жағынан тепкі беру мақсатында өткізіледі.

Шегіну — өз жасақтарын дұшпан соққысынан шығарып алу және қолайлы жағдайын иелеу үшін қолданылатын манёвр. Ол тек қана үлкен командирдің рұқсатымен өткізіледі.

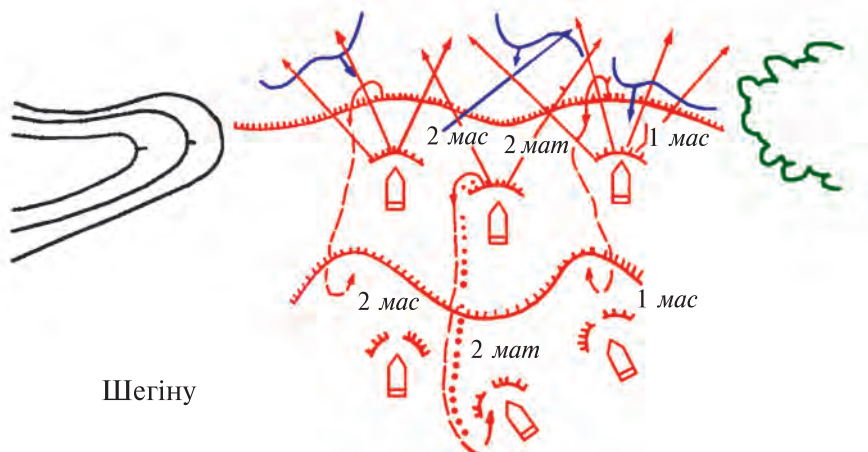
Манёвр идеясы бойынша қарапайым болуы, яғни лезде, жасырын және дұшпан үшін қаққыштан өткізілуі керек. Оны жүзеге асыру үшін дұшпанды отты зияндау нәтижесінде ашық қанаттары, аралықтар, жер (орын) жағдайлары, жасырын бару жолдары, ал түтін және аэрозоль, қорғаныста, мұнан тыс, траншеялар және байланыс жолдары ескеріледі.

Қоршау

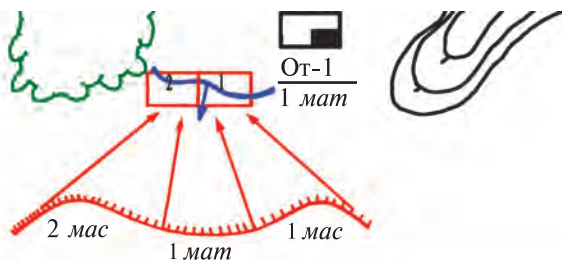
Айналып өту

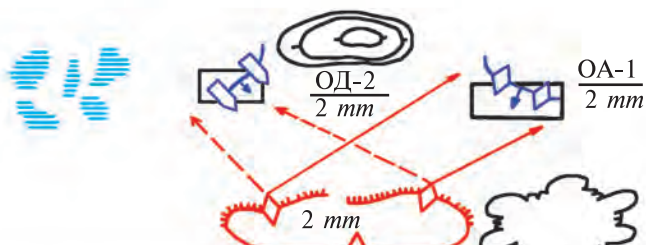
Шегіну

47-сурет. Бөлімдердің шайқастағы манёврі (вариант).

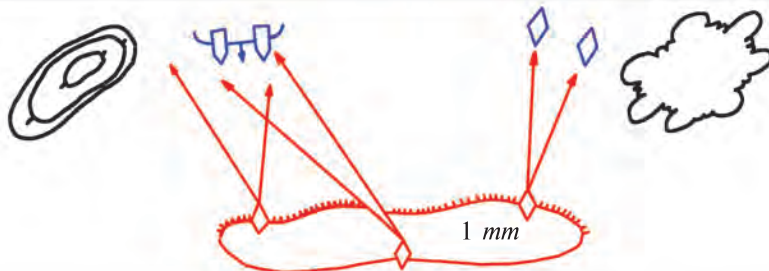
Отты манёвр дұшпанды тиімдірек залалдандыру үшін қолданылады. Бұл топтың (секция) бір қажетті нысана бойынша алауды жиюда, бір нысанадан басқасына отты өз уақытында көшіру және топпен бір уақытта бірнеше нысанаға от ашуды алып баруда көрсетіледі.

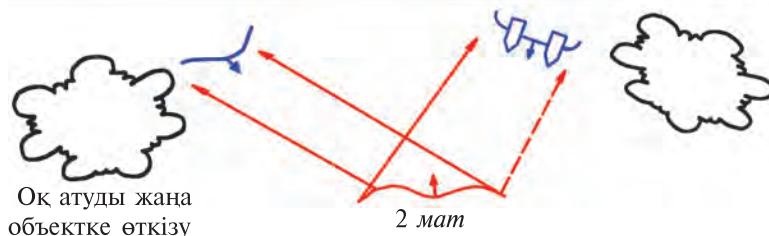
Бір тарапқа тығыздап от ату

Тараптарға кезең-кезеңмен тығыздап оқ ату

Бөліп оқ ату

Оқ атуды жана объектке өткізу

48-сурет. Алаулы манёвр.

Мотоатқыш (танкші) топтар (секциялар, танктер) әрекетін әскери дайындау, әскери дайындықты ұстап тұруға көрсетілген шараларды жүзеге асыру және ұйымдастыру және оның әскери қабілетін сақтап қалу, қойылған борыштарын өз уақытында және жақсы орындау үшін қолайлы жағдайлар жаратып беруде көрсетіледі. Бұл ұрыстың барша түрлерінде: жаттығу өту кезінде және жайында орналасқанда, командирдің шешімі негізінде ұйымдастырылады және өз ішіне барлау, қорғау, бүркемелеу, инженерлік қамтамасыз ету және химиялық қорғауды алады.

Мотоатқыш (танкші) топтар (секциялар, танктер) командирі оқ-дәрілер, жанармай қорларын өз уақытында төлетіп алу шараларын, әскери машиналар және құрал-саймандарға техникалық қызмет көрсетуді, жеке құрамды индивидуал қорғау және арнайы тазалау, азық-түлік пен басқа заттармен қамтамасыз етуі және әскер, сержанттар бұйымдарының толық екендігін тексеру, олардан дұрыс пайдалануды бақылап баруы керек.

Заттарға әскер және сержанттар үшін арналған сайман және басқа бұйымдар кіреді. Ол көтеріп жүрілетін және таситын бөлшектерге бөлінеді. Заттардың көтеріп жүретін бөлігі, қағидаға сәйкес, әскер мен сержантта болады және өзіне жеке қару, оқ-дәрілер, газды бүркемелеу (респиратор), жаяу белкүрегі, полат шлем, бронежилет, дала заттары, су флягасы, бұйым қалтасын қамтиды. Бұйымдар қалтасында: қазаншық, қасық, кружка, құрғақ тағам, индивидуал аптечка, суды залалсыздандырушы заттар және жеке гигиена бұйымдары орналастырылады. Командирдің бұйрығымен алып жүрілетін заттардың құрамы өзгертілуі мүмкін.

Қоршау — дұшпан қанатына соққы беру үшін жүзеге асырылатын манёвр.

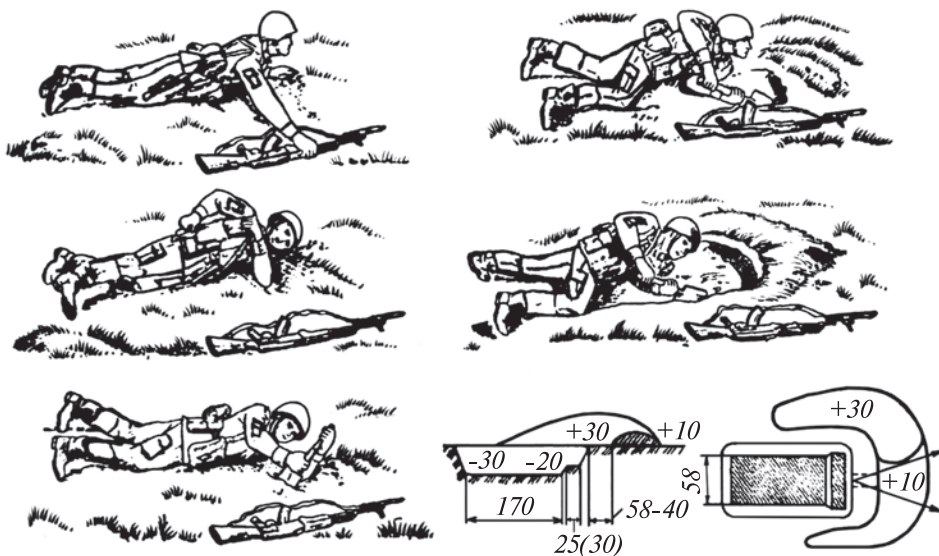
Қоршау, әдетте, отты және тактикалық бірлестікте, ал айланып өту, фронттан әрекеттенуші тактикалық бірлестікте жүзеге асырылады.

Барша қалған бұйымдар заттардың тасып жүрілетін бөлігіне кіріп, олар жаяудың әскери машиналарында (бронетранспортёрлер, автомобильдер, танктер) алып жүріледі. Істету бойынша әдістер және басқа құжаттарға қарай орналастырылады.

II бөлім. ӘСКЕР ЖӘНЕ БӨЛІМДЕРДІҢ ШАЙҚАСТАҒЫ ӘРЕКЕТТЕРІ

2.1. Қорғаныста отты позиция туралы түсінік. Оны таңдау тәртібі, жайын иелеу, жиһаздануы. Қорғанысқа жергілікті предметтерді сәйкестендіру, оқ ату секторын тазалау және окопты бүркемелеу

От ашу позициясы — бұл әскермен дұшпанның шабуыл алып бару жайы немесе жер учаскесі. От ашу позициясы жерге байланысты түрде таңдалады және ол әскер жағынан сондай таңдап алынуы (немесе

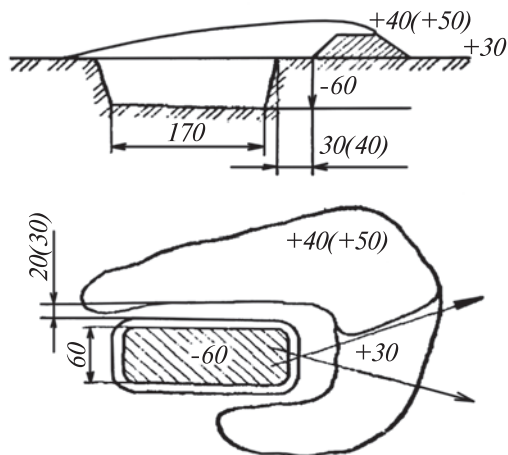
49-сурет. Автоматтан жатып ату үшін бір адамдық окоп қазудың кезеңдері.

командир көрсетуі) керек, яғни ол жерден алдында тұрған дұшпан бақылауын алып баруы мүмкін болған жер жақсы көрінсін. Жай оқатқыш қарудың әсерлі оқ ату алыстықта көрініп тұруы керек. Ал егер алдында ашық жерде әскери әрекеттерді алып бару тұрған болса, әскер оған көрсетілген от ашу позициясы жеріне назар аударуды үйреніп шығу шарт. От ашу позициясы дұшпан алауы астында қалуы мүмкін.

Дұшпан оты астында жатып ату үшін бір кісілік окоп қазу төмендегідей орындалады: тандау жерде әскер қаруын өзінен оңға, созылған қолдың ұзақтығында стволдың тұмсығын дұшпанға қаратып, жерге қойылады; сол бүйірге жанбастап, жаяулар күрегін қалыптан шығарады; кейін күректің сабынан екі қолмен ұстап, өзіне қарай жүріп, шымды кеседі (49-сурет).

Шымды алып болып, оны жанына қояды, окопты қазып, брустверді бүркемелеуге істету үшін топырақ басынан алға, ал кейін жанына тас талады, ол оқтар, снаряд немесе мина бөлшектерінен сақтануды қамтамасыз етеді.

Жұмыс істеу кезінде мүмкіндігінше жерге жақынырақ ұстау керек, себебі дұшпанды үздіксіз бақылап тұру мүмкіндігі болсын. Окоптың алдыңғы бөлігі 20 см. қазып, әскер аздап артқа жылжиды және қалған бөлігін қазуды жалғастырады. Окоптың кендігі 60 см, ал ұзындығы 170 см болуы керек. Жұмыс соңында бруствер жайының реңіне бүркемеленеді.

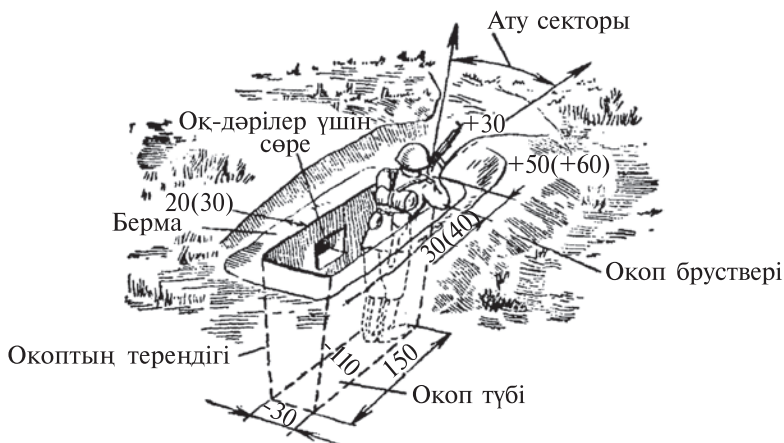
50-сурет. Автоматтан шөкелеп ату үшін окоп.

Егер дұшпан белсенділік көрсетпесе, окопты жиһаздау жұмыстары жалғастырылады, ол шөкелеп ату үшін 60 см.-ге терендетіледі, сәйкестендіріледі (50-сурет), ал кейін тұрып ату үшін 110 см. -ге дейін терендетіледі.

Қолайлы жағдайларда, әсіресе, дұшпан өзін пассив көрсеткенде, топ командирінің нұсқауы бойынша немесе жеке түрде бір адамдық окоптар топ ұстанымына өзара бірігеді және олар толық профильге (көрініске) жеткізіледі.

Сол мақсатта әскер окоптан шықпай, өзінің сол жағындағы көршісіне шығу үшін біріктіретін жол қазады.

Жұмыс тәртібі бір адамдық окоп қазу тәртібімен бірдей. Егер окоп алдына бұтақ немесе биік шөптер болса, көруді жақсылау және ату

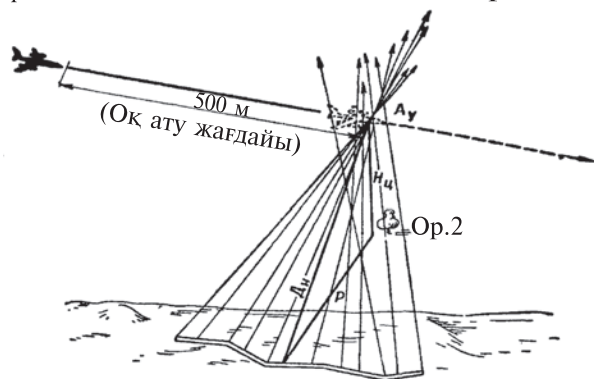

51-сурет. Автоматтан тұрып ату үшін окоп.

үшін олардан тазаланады, бірақ мұны дұшпан сезбеуі керек. Бұлардан тыс, түнгі шабуыл алдынан нысанаға алусыз атуға автоматтар мен пулемёттер дайын түрге келтіріледі.

Окоптан от ашуда, әскердің қауіпсіздігін тағайындау үшін жергілікті предметтерден (құрғаған шөп, бұтақтар және сол сияқтылар) пайдаланылады, сол жердің түріне сай қалыптасқан түрлерін де істету мүмкін. Окоптың алдыңғы бөлігіндегі ату секторын тазалау керек, бұл жерден әскер шабуылға шығатын дұшпанға қарай от ашады және соғыс алаңын бақылап барады.

Дұшпанның танктің жақындауына қарай, оған грантаметтің шынайы от ашу ұзақтығына РПГ-7 -мен сокқы беріледі.

Взводтың орналасқан жері

52-сурет. Самолёттерге тосқауылды оқ ату.

53-сурет. Гранатаметтің нағыз оқ ату ұзақтығында РПГ-7-ден танктерді залалдандыру.

Мергендер танк және бронетранспортердің ату құрылғыларына оны жұмыстан шығару мақсатында от ашады.

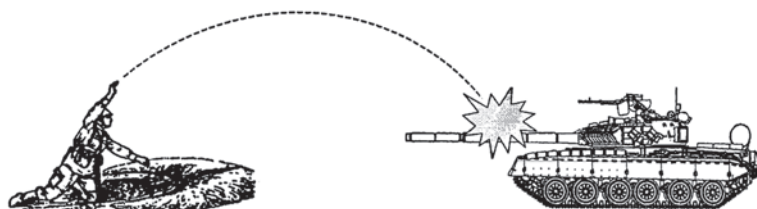

Ара қашықтық 300—700 м

54-сурет. Танк пен БТР-дің бақылау құралдарына мергендердің оқ атуы.

Дұшпанның танкінің жақындауына карап, гранатаның шынайы от ашу ұзақтығына танкке қарсы одан пайдаланылады.

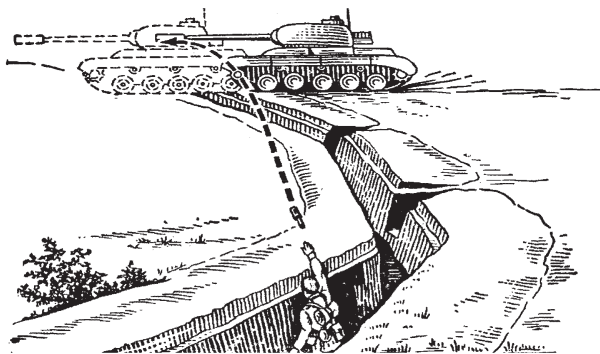
Ара қашықтық 30—40 м

55-сурет. Гранатаны лақтырып, танкті залалдандыру.

Қорғаныстың алдыңғы шебіндегі траншеяға танктер түссе, олар танктер үстіне атылатын гранатамен залалдандырылады.

Танктер және басқа әрекеттеніп жатқан сауытты объектерге қарсы күрес миналардың жәрдемінде алып барылуы мүмкін. Жерлерде, танкке қарсы миналарды, мина орнататын машина жәрдемінде, ал әскерлер қолда орнатады.

56-сурет. Канатты бойлап әрекеттеніп жатқан танкке граната лақтыру.

Дұшпанның сауытты машиналары күзету құралдарына пулемётші мен мерген де от ашып күресуі мүмкін.

Жеке жағдайларда топ командирінің бұйрығы бойынша танктермен күресу үшін әскер дайындалады. Ол жер рельефінен пайдаланып, топ алауы немесе зеңбірекшілер астына қол гранатасымен танктерге жақындаған түрде оларды жояды.

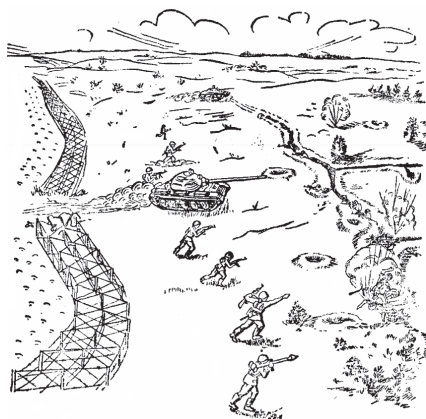
2.2. Позицияға бастырып кірген дұшпанды жою. Әскердің түнгі шабуылдағы әрекеті және су тосқауылдарынан өтуі. Бөлшектенетін қол және танкке қарсы гранаталарды лақтыру әдістері

Егер дұшпанның жеке топтары қорғаныстың алдыңғы шебіне бастырып өтіп траншеяларға түссе, әскерлердің тарап кетпеуі үшін алдыннан дайындалып қойылған «кірпі» және «айрылу» тез орнатылады. Тосқауылдарды қойып болып, бастырып кірген дұшпанмен шабуылға кіреді және бір уақытта траншея ішінде әрекеттенуге ұмтылған немесе тосқауылдарды траншеядан шығарып тастауға ұмтылған (жарылатын) дұшпан күзетіледі. Оларды қысқа қашықтықтан өтіп, граната лақтырып қол шабуылына өтіп жойылады.

- Әскердің шабуылдағы әрекеті. • Траншеядан шабуылға өтуге дайындалу және өту. • Шабуыл кезінде дұшпанды жою әдістері.

Шабуылда әскер дұшпанды от ашып, залалдандыру нәтижелерінен пайдаланып, топтың (секция) басқа әскерлерімен өзара әрекеттенген жағдайда бар күшін толық іске салады.

Шабуылдан алдын ол өзінің міндетін, секция және топ міндетін, залалдандыру үшін мергендікті және от ашу тәртібін анықтау, танк нөмірін (тану белгісі) және сол танк артынан әрекеттеніп жатқан секцияны және басқа от ашу заттарымен өзара әрекетті білу шарт. Жаяу тәртіпте шабуылға өткенде — жаяу түрге өту жайы және тәртібі, секция

57-сурет. Жаяу жүріп шайкасу.

шынжырындағы жайы, шұқыр-тосқауылдардан өту тәртібін білу; командир үйреткен сигналдарды естеп калу; қарудың жарамдылығын тексеру және оны шабуылға дайындап қою; оқ-дәрілер санын тексеріп шығу және қажет болса олардың орнын толтыру; жеке қорғау заттарының жарамдылығын және санын, үсті-басы және оған тағылған нәрселердің дұрыстығын тексеріп көріп шығу шарт.

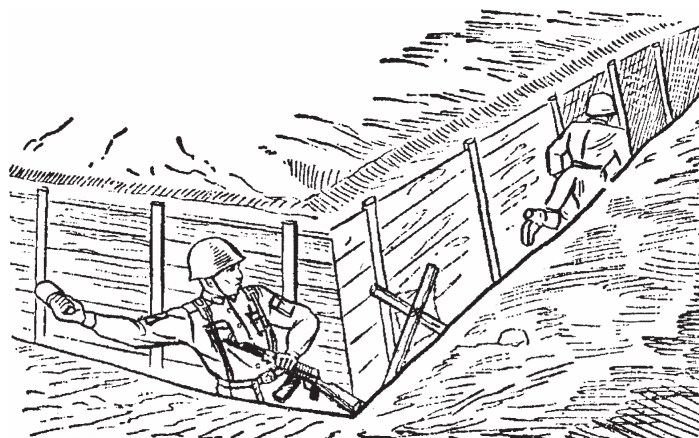
Әскер түнгі шабуыл кезінде де дәл күндіздегідей әрекеттерді орындайды. Қараңғы кезде оптикалық аспаптардан пайдаланады. Су тосқауылдарынан өтуде жалғыз өзі су кемелерінен және әскери машиналарынан пайдалануы мүмкін.

- Бөлшектенетін қол және танкке қарсы гранаталарды лақтыру әдістері • Гранатаны траншея немесе окоптан лақтыру

Гранатаны лақтыру төмендегі әдістерде жүзеге асырылады: лақтыруға дайындық көру (гранатаны октау және лақтыру жағдайын қабылдау) және гранатаны лақтыру.

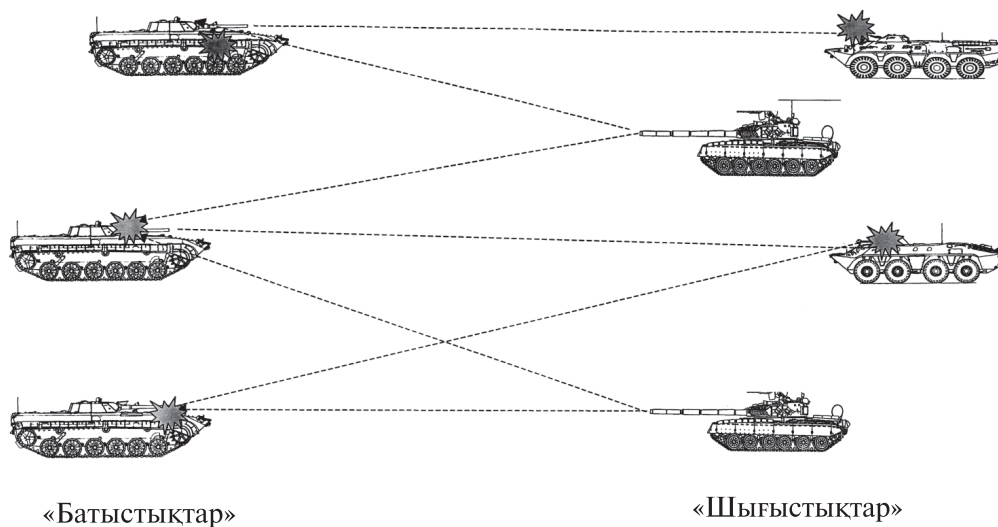

58-сурет. Дұшпан траншеясында гранатаның жарылуы.

59-сурет. Дұшпан траншеясында шайқас.

Гранатаны оқтау «Гранаталар тайёрлансин» командасына сәйкес, ал шабуылда жеке түрде іске асырылады. Гранатаны оқтау үшін оны сөмкеден алып, корпус трубкасынан тығынды шығару және запалды трубкаға бұрап кіргізу шарт. Сонда граната лақтыру үшін дайын болады.

60-сурет. БМП қорғаныста тұрыпты, зеңбірек пен пулеметтердің алауымен БТР және танкпен шабуылға өткен бөлімдерге залал жеткізуде. Танктер БМП-ге оқ атып, оларды залалдандырып жатыр.

61-сурет. Запалды бұрап орнату және сақтандырғыш шығыршықты суыру.

Гранатаны лақтыру үшін төмендегі тәсілдер орындалады:

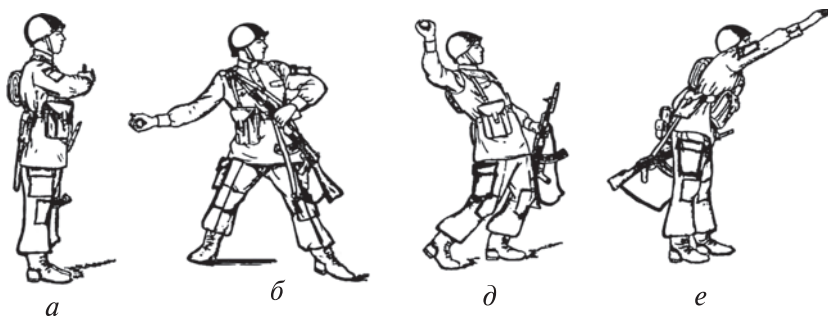
- гранатаны қолға алып, бармақтармен от ашу тіргегін граната корпусына сығып тұтылады;
- от ашу тіргегін мықты сығып тұрған кезде екінші қолмен сақтаушы тартық ұштары туырланады және оны бармақпен тартып, запалдан суырып алынады;
- жұдырық ашып, гранатаны нысанаға қаратып лақтырылады, қорғаныс кезінде қолданылатын граната лақтырылғанда баспанаға атылады.

Дәл сол кезде қару тез әрекетті қамтамасыз ету түрінде болуы керек. Гранатаны бір жерде тік тұрған түрде лақтыру үшін төмендегі тәсілдер орындалады:

- нысанаға беттеліп тұрылады;
- гранатаны оң қолға (солақай — сол қолға), ал қаруды сол (оң) қолға алып, сақтаушы тартқы суырылады;
- оң (сол) аяқпен, тізені бүгіп, артқа бір қадам тасталады;
- денені оңға (сол) аздап бұрып, граната жай бойынша төменге және артқа атылады;
- оң (сол) аяқты тез дұрыстап тұрып, көкірек нысана жағына бұрылады және гранатаны желкесіне алып лақтырады. Граната лақтырылғанда, тірсек қосымша сілкінеді.

Лақтыру кезінде дене ауырлығы сол (оң) аяққа өткізіліп, қару сол кезде арқаға тартылады. Гранатаны тізеде тұрып лақтыру үшін төмендегі тәсілдер орындалады:

- тізеде тұрады;
- гранатаны оң қолға, ал қаруды сол қолға алып, сақтаушы тартқы суырып алынады;
- денені арқаға тастап, оңға бұрылады және жұдырық ашылады;
- біраз көтеріліп, гранатаны желкеден асырып, әрекет соңында сол аяқ жағына лезде бүгіліп, лақтырылады.

62-сурет. Орнында тұрып граната лақтыру әдісі: а, б, д, е — әрекеттердің бірізділігі.

Гранатаны жатқан түрде лақтыру үшін төмендегі тәсілдер орындалады:

- жатқан тәрізде от ашу жағдайы қабылданады;
- қару жерге жатқызылып, граната оң қолға алынады;
- сол қолмен сақтаушы тартқы суырып алынып, жерге қолмен тіреледі және одан итеріліп, тізеге тұрылады;
- оң аяқты біраз арқаға тастап, сол тізеге оны жайынан қозғалмай тұрылады және сол кездің өзінде жұдырық ашылады;
- оң аяқты туырлап, көкіректі нысана жағына бұрып, алдына қарай жығыла барып, граната лақтырылады;
- қаруды алып, от ашуға дайындық көріледі.

Гранатаны әрекет кезінде лақтыру үшін төмендегі тәсілдер орындалады:

- гранатаны жартылай бүгілген оң қолда, ал құрал сол қолда тұтылып, сақтаушы тартқы суырып алынады;
- сол аяқ тасталғанда, қол гранатамен бірге алдына шығарылады;
- кезектегі қадам тасталғанда (оң аяқпен), қол жай бойынша төменге арқаға әрекет ету жалғастырылады және дәл сол кезде дене оңға бұрылады;
- үшінші қадамда, сол аяқты нысана бағытына қарай ұшына қойып, оң тізесі бүгіледі және дене бұрылуы, жұдырық ашылуы тоқтатылады;
- әрекеттің жылдамдығынан пайдаланып, лақтыру процесіне аяқ, дене және қол күшін біріктірген тәрізде граната желкеден асырылып лақтырылады.

Гранатаны автомобильден лақтыру үшін төмендегі тәсілдер орындалады:

- орындықта отырған немесе екі аяққа тұрып, сол аяқтың тізесін орындыққа қойған тәрізде қабылданады;

— гранатаны оң қолға, қаруды сол қолға алып, сақтаушы тартқы суырып алынады;

— қару ұстаған сол қолмен автомобиль борты ұстап тұрылады және денені арқаға, сол уақытта оңға бұрып, гранатамен жұдырық ашылады;

— гранатаны желкеден алып өтіп, алға иіліп лақтырылады және борт артына жасырылады.

Егер автомобиль саңылауға ие болса, гранатаны лақтырудан алдын саңылаудың қақпағын ашу, лақтырғаннан кейін, жабылуы қажет.

Гранатаны танктен (өзі жүретін артиллерия құрылғысы) лақтыру үшін төмендегі тәсілдер орындалады:

— оқтаушы дайындалған гранатаны оң қолға алып, нысана жағына бұрылады және сақтаушы тартқыны суырады;

— саңылау қақпағын тұтып, оның тұтқасынан ұстап тұрады;

— саңылау қақпағын ашып, гранатаны саңылау арқылы лақтырады және саңылау қақпағын шапшаңдықпен жауып, құлыпталады.

Гранатаны траншея немесе окоптан лақтыру үшін төмендегі тәсілдер орындалады:

— қару окоп немесе траншея шетіне жатқызылады;

— гранатаны оң қолға алып, сақтаушы тартқы суырып алынады;

— оң аяқты мүмкіндігінше артқа тартып, бел және аяқтар біраз бүгіледі және граната ұстаған оң қол соңына дейін жоғарыға, артқа тартылады;

— сол қолға тірелген түрде дұрысталып, граната лақтырылады және траншея (окоп) ішіне жасырынады.

Дұшпанның окоп, траншея немесе ашық жерде пайда болған жанды күшін жою үшін гранатаны горизонтқа қарағанда 35° – 45° бұрыш астында, нысана үстіне тік түсіріп, мүмкіндігінше барынша секіртпей лақтыру қажет.

Гранатаны ғимараттың терезе және есіктерге лақтыру кезеңінде оларға анық тиюі талап етіледі, соның үшін граната траекториясы нысанаға дұрыс бағытталған болу қажет. Гранаталарды терезе және есіктерге анық тиюіне тұрақты және жалғастырушы жаттығулармен қол жеткізіледі. Граната лақтырып жатқан кісі гранатаны лақтырғаннан соң жасырынып қалуы шарт, әйтпесе нысанаға тимей жарылған граната бөлшектерімен өзі жаралануы мүмкін.

Егер граната лақтырмаған және запалынан сақтаушы тартқы суырылмаған болса, ол командирдің күзетуі астында оқсыздандырылады.

«Граната ўксизлантирилсин» командасына сәйкес, запал бұрап шығарылады, шүберекке (қағазға) оралады және гранаталар қапшығына жайластырылады; корпус трубкасына тығын бұрап жайғастырылады және граната өз сөмкесіне салынады.

III тарау. БАРЛАУ

3.1. Күзету үшін жер таңдау. Көріну шектелген жағдайда жер мен жердегі предметтерді үйрену

Жер және дұшпан барлауын алып бару үшін әскер күзетуші етіп тағайындалуы және бақылау пост құрамында әрекеттенуі мүмкін. Барлау посы жасырын жиһаздалады, бүркемеленеді және дұшпанды күзету үшін қажет болған барша заттармен қамтамасыз етіледі. Барлау пункті үшін орын, жер және дұшпанның постағы предметтерін өз бөлім әрекеті көрсетілген полосада мүмкіндігінше ұзақтан күзету мүмкіндігін қамтамасыз ету керек.

Әдетте, күзету үшін полоса дұшпанды барлаудан басқа, өз бөлімдері әрекетін бақылап бару; сектор тек қана дұшпанды және өте қиысқан жағдайлы орынды күзету үшін белгіленеді. Күзету посында окопта, траншеяда, снаряд (бомба) жарылған шұқыр арнайы жиһаздалған ғимаратта, әскери машинада немесе күзету қолайлы болған жерде болуы мүмкін.

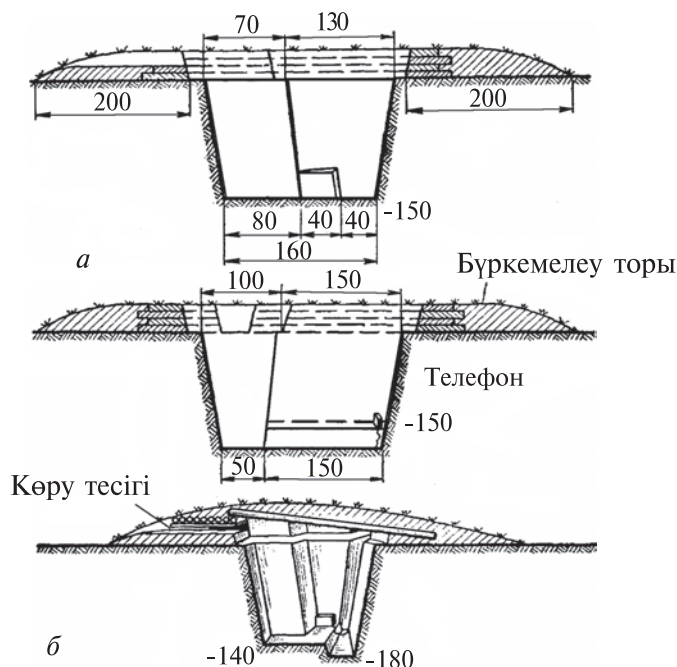
Компас — көкжиек (горизонт) жерлерін дұрыс анықтау үшін керек.

Ірі масштабты карта — 1:25000, 1:50000 оған барлау посты жағдайы белгісінің күзету секторын, дұшпан пайда болып қалатын жолды, дұшпан қорғанысының алдыңғы шекарасын, оның от ашу заттары жайласуы және басқаларды сызу үшін істетіледі.

Дүрбі — бұл күзету құралы болып, оның көмегінде жер және дұшпанды барлауды күзетеді. Дүрбінің оптикалық тізімі сондай

63-сурет. Бақылау посын қамтамасыз ету.

64-сурет. Бақылау пункті: *а* — ашық окоп; *б* — жабылған және бақылау үшін саңылаулы окоп.

құрылған, яғни одан күзетілгенде барша предметтер шынайы орналасуынан 2-ден 15 есеге дейін жақын қашықтыққа келтіреді.

Бақылау журналы — күзету нәтижелері жайлы барша мәліметтерді енгізуге арналған.

Сағат — анық уақытты білу үшін пайдаланылады.

Телефон (радиостанция) — командирмен хабарласып тұру және күзету нәтижелерін жіберу үшін пайдаланылады.

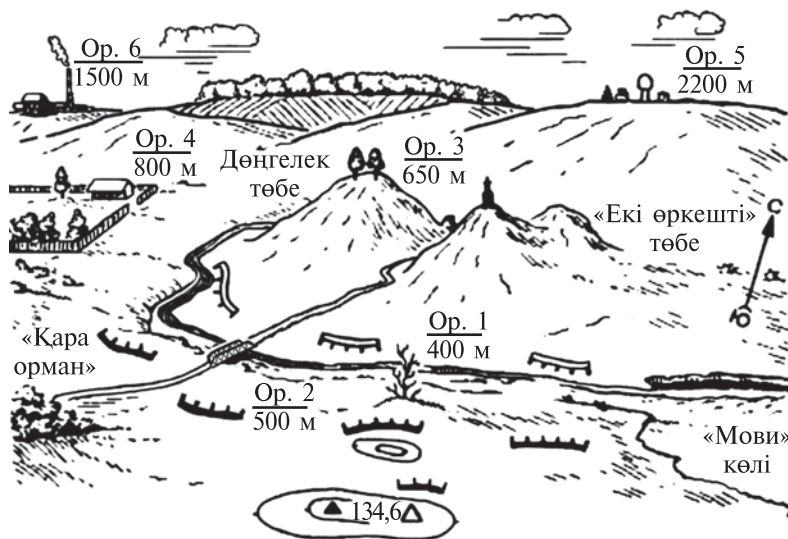
Офицер сызғышы және қаламы — картада істеуге арналған.

Күзету пункті 64-суретте көрсетілгендей болуы керек.

Күзету пунктінің планшети — дала жағдайында дұшпан және жайды барлаумен күзету алып баруды жеке құрамға көмек көрсетуге арналған.

Көріну шектелген жағдайда жер және жердегі предметтерді үйрену

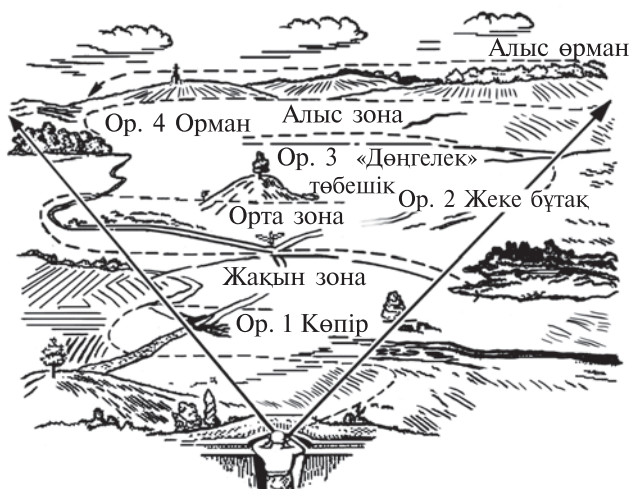
Жер және жердегі предметтерді күзету үшін қолайлы болған ережеге сәйкес, күзету посылан күзетіп үйреніледі. Ең алдымен, жайды дұрыс үйрену үшін оның сызбасын түзу керек. Оған күзету посылының

65-сурет. Жердің сызбасы.

жайы, өз жасақтары және дұшпанның алдыңғы сызығы сызылып, ориентирлер белгіленеді және оларға дейін болған қашықтық анықталады. Жай сызбасында солтүстік бағыты көрсетілген стрелка сызылады.

Күзету қолайлы болуы үшін күзету секторы ішке қарай 2—3 зонаға бөлінуі керек (жақыны 400 м. -ден 800 м. -ге дейін және ұзағы адам көзімен көру шекарасына дейін). Зоналар шекарасы, әдетте, ориентирлер немесе жердегі предметтермен белгіленеді.

66-сурет. Бақылау секторларын зоналарға бөлу.

67-сурет. Бұтақтардың астынан
төңіректі бақылау.

68-сурет. Тастардан
пайдаланып, төңіректі бақылау.

Күзету жақын зонадан оңнан солға шартты белгіленген сызықтар бойынша өзінен ішкеріге қарап, жерді және жердегі предметтерді біртіндеп күзетіп шығу жолымен іске асырылады. Жайдың ашық учаскелері тез көріп шығылады, ал жабықтары анықтап күзетіледі.

69-сурет. Ағаштан пайдаланып, төңіректі бақылау.

Барша көрген және анықтағандарын күзетуші күзетуді тоқтатпай командирге білдіреді. Білдіруде күзетуші ориентирді және одан біраз ұзақта (онда, солда, жақында, ұзақта) не байқағанын айтады, мәселен, «екінші ориентир — солға 50, жақынға — 100, сары бұтақ жанында дұшпанның күзету пункті». Бұларды ол телефонда немесе радиостанция арқылы жеткізеді.

Күзетуді әсіресе түнде алып бару, қиын. Тауда жоғарыдан төменді көру, төменнен жоғарыны күзетуге қарағанда қиын екенін есте сақтау керек. Соның үшін күзету пункті жайы дара және төмен жайларда тандалады, себебі ол жерден дұшпанды тез табу мүмкін. Ориентирлер ретінде жайда контур сызықтарына ие болған предметтер тандалады. Түнде күзету түнгі көру аспаптары немесе көз жәрдемінде алып барылады.

70-сурет. Биіктікте әрекеттеніп жатқан дұшпанды бақылау.

Күзетуді алып бара жатқан жауынгер, практикалық жаттығулар кезінде командир жағынан берілген тапсырмалар қалай орындалған болса, ұрыс кезінде оларға толық мән беру талап етіледі.

3.2. Жерде предметтер және нысанаға дейін болған қашықтықты анықтау. Ұзақтықты өлшеу

Қашықтық метрлерде өлшенеді. Ең анық қашықтық карта масштабы бойынша картаны жайға салыстыру жолымен анықтау мүмкін. Барлаушы қашықтықты анықтаудың төмендегі әдістерінен көбірек пайдаланады:

1. Объекттердің (көздеулер) бұрыш өлшемдері бойынша.

Мұның үшін бір аралықта күзетіліп жатқан сызықты өлшемдер және бұрыштарды білу қажет. Бұрыш үлкендіктері дүрбі және күзетудің басқа құралдардың көмегінде өлшенеді.

Мысал. Бір қабатты үйдің биіктігі (8 м) дүрбінің екі бөлегіне (0–10) тең келеді. Нысанаға дейін болған қашықтық төмендегі шешіммен анықталады:

$$U = \frac{B_x \cdot 1000}{BU}; \quad U = \frac{8 \cdot 1000}{10} = 800 \text{ м},$$

бұл жерде, B_x — көздеу биіктігі; BU — мындарда берілген бұрыш.

2. Ағу кезіндегі алау және даусы бойынша.

Дауыс метеорология жағдайларына байланысты түрде минутына 330—340 м жылдамдықта таралады (немесе шамамен 1 км.-ді 3 минутта басып өтеді). Ал жарықтықтың таралуы өте жылдам (минутына 300000 км).

Мысал. Оқ ату дауысы ату кезіндегі оттан тоғыз минуттан кейін барлаушыға жетіп келеді. Оқ атылған қаруға дейін болған қашықтықты тап:

$$S = V \cdot T; \quad 330 \cdot 9 = 2970 \text{ м,}$$

бұл жерде, S — ұзақтығы; V — жылдамдығы; T — уақыт.

3. Сызықты өлшемдер бойынша (сызғыш жәрдемінде).

Оның үшін миллиметрлі бөлшектері бар сызғыш алынады және оны көз алдында созылған қол қашықтығында (көзден 60 см ұзақтықтан) ұсталады, анықталуы керек болған қашықтыққа, ориентирге (көздеу) сол сызықтың неше миллиметр ұзындығы (биіктігі, кеңдігі) бойынша дұрыс келгендігі анықталады. Предметтің белгілі болған сантиметрдегі үлкендігі өлшемдерде пайда болған миллиметр сандарға бөлінеді және нәтижеде, белгілі сан алтыға көбейтіріледі.

Мысал. Егер 6 м биіктіктегі телеграф сым ағашты өлшеу кезінде сызғыш бойынша 8 миллиметрді егеулесе, оған дейінгі болған қашықтық $(600:8) \cdot 6 = 450 \text{ м.}$

4. Предметтердің көрініс дәрежесі бойынша.

5. Дұшпан орналасқан жерді, оның әрекеттенуі және оған дейін болған қашықтықта дауыстардың көмегінде шамамен анықтау мүмкін.

Дүрбі шкаласы бұрыштарының бағасы мыңнан беске тең $-0-0,5$, дүрбі шкаласының екі бұрышы мыңнан оңға тең $-0-10$.

Ұзақтықты өлшеу

Дүрбінің бұрыш өлшеу түрі жәрдемінде жайдан предметке (көздеу) дейін болған ұзақтықты өлшеу мүмкін, сол предметтің (көздеу) немесе сол көздеу алдында тұрған предметтің өлшемдері белгілі болса.

Ұзақтықты өлшеу үшін:

1. Предметтің (көздеу) биіктігі немесе кеңдік бұрышы бұрыш өлшемінде өлшенеді.

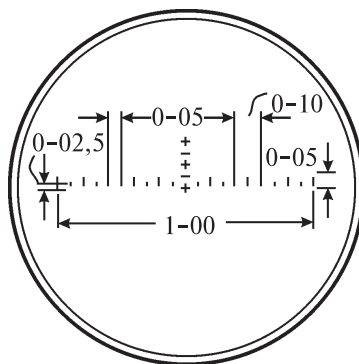
2. Предметтің (көздеу) метрлерде көрсетілген өлшемдерінің саны бұрыш өлшемі бөліктеріне бөлінеді.

3. Пайда болған сан мыңға көбейтіріледі. *71-сурет.* Дүрбінің бұрыш

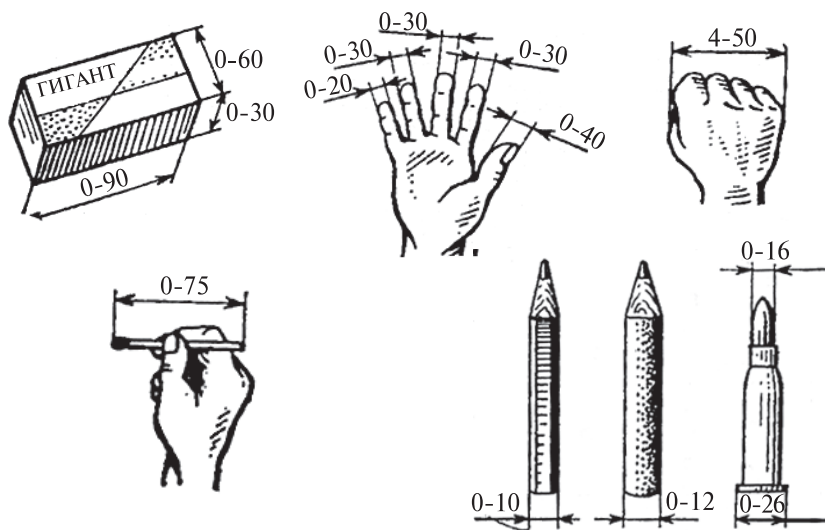
Нәтижеде, метрлерде өлшеніп жатқан

ұзақтық анықталады

Мысал. Телеграф сым ағашының биіктігі 6 м. -ге тең. Сым ағаш $0-30$ бұрыш астында көрінуде, оған дейінгі болған ұзақтық

өлшеу түрі.

72-сурет. Қол астындағы предметтерден бұрыштың мыңдардың үлкендігін өлшеуде пайдалану.

$6 \cdot 1000 : 3 = 2000$ м.-ге тең. Бұрыштың мыңдар үлкендігі (U) қол астындағы предметтер жәрдемінде анықталуы мүмкін.

Жайдың схемасын қысқа уақыт ішінде түзу үшін барлаудың дайындығында норматив белгіленген.

Жеке құрам күзету посында. Жердің схемасын түзуде 500 метрден 2000 метрге дейін ұзақтықта жайласқан, 6-ға дейін белгіленген ориентир қашықтығын анықтау. Анықтауда дүрбіден пайдалануға рұқсат етіледі. Уақыт тапсырманы көріп шығу кезінен істеп шығылған схема тапсыруға дейін есептеледі.

IV тарау. **ИНЖЕНЕРЛІК ЖИҒАЗДАУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ КӨЗДЕН ЖАСЫРУ**

4.1. Инженерлік жиһаздау және оларды көзден жасыру.

Окоптар және қуыстар

Шеберлікпен жабдықталған мекен-жайлар соғыс тәжірибесінде алдын ала белгіленгендей, шабуылда жеңістіктерге алып келеді. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері шабуылшылары жоғары дәрежедегі инженерлік дайындығына ие болумен бірге, территория аландарында жабдықтау жағдайын жоғары дәрежеде қолдау мүмкіндіктеріне ие.

Заманауи соғыс алып бару кезеңінде инженерлік жабдықтау жұмыстары белгілі дәрежеде асты. Заманауи соғыс алып барумен бірге,

жалпылай және қарапайым заттарды зақымдау әсер ету күштері, қоспа және бөліктердің үлгілі-техникалық қамтамасыз етуінің нәтижесінде, инженерлік жабдықтау жолдарымен дұшпанның жеке құрамын зақымдау заттарымен қорғануға оларды жасырын және ашық болмаған жағдайларда фронт алдында және оның ішінде епшілдікпен әрекет жасап, соғыс алып баруды тағайындайды.

Секцияның инженерлік жабдықтау істеріне жасырылатын жерлері, окоптар және байланыс жолдары құрылуымен бірге, мина жарылу тосқауылдарын дайындау да кіреді. Дұшпанмен абайсызда жақындағанда, секцияның окоптары, тармақ жолдарын анықтаған дұшпан оларды сындыру жағдайында болады. Мұның үшін жер оюшы машиналардан пайдаланылады. Дұшпанмен абайсызда жақындасу жағдайларында жабдықтау кезде қолда қазу жолымен орындалады.

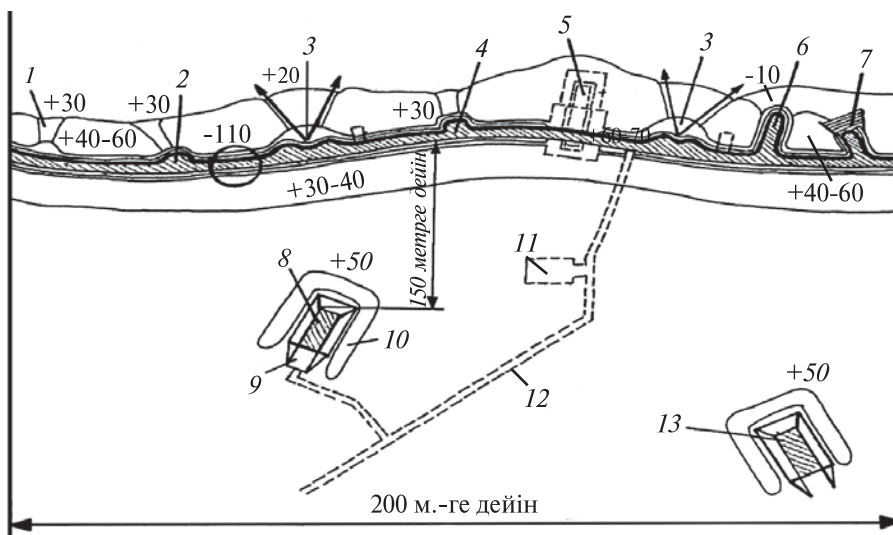
Окоптар және қуыстар

Оқшылар, пулемётшілер және гранатамётшілер ең алдымен жатқан түрде ату үшін, кейіннен ашық жерге 60 см шұңырлықта тізелеп және 110 см шұқырлықта тұрған жағдайларда ату үшін жеке окоптар дайындайды. Гранатамётшілер үшін де, оқшылар үшін де дәл сондай жеке окоп керек болады. Олардың айырмашылығы, гранатамёттің ату жолындағы қарама-қарсы жақтары топырақпен толтырылмайды. Окопта гранатамёт оқшысы, гранатамёт үшін алаңға гранатамёт және оның оқ-дәрілерін жасыру үшін қуыстар жасалады. Дұшпанның оғы және жандырушы заттарынан қорғану мақсатында окоптарда бір, екі адам үшін топырақ үйімдерінен жасама төмпешіктер құрылады.

Секция үшін окоп жеке түрдегі окоптар бірлестірілгеннен кейін пайда болады. Бұл төмендегідей түзіледі: окоптар территориясын бойлап, алдыңғы және артқы жақтарын топырақ үйімдерінен жасама төмпешіктер жасалады, оқшылар үшін, негізгі және запастағы пулемёт және гранатамёттер үшін орындар, ал арқа жағынан байланыс жолдары да оқ-дәрілер, азық-түліктер үшін кәуектер дайындалады.

БМП-лер (БТР) үшін окоптар негізгі және запастағы жерлерден көз үзбей дұрыс төртбұрыш түрде, машиналар үшін алаң жабдықталады, топырақ үйімдерінен жасалған жасанды төмпешіктерінен көмек беру мақсатында жүріп шығу жолдары дайындалады. Қуыс секция алға тік шығу үшін жабдықталады. Тереңдігі 1,5 м, кеңдігі 0,6 м, ұзындығы 3 м.-ден кем болмаған окоптан тікелей шығу орны дайындалады. Қуыс бөренелер, ағаштар және бұтақтармен бекітіледі.

Мина — жарылатын тосқауылдар. Дұшпан танктері және жаяулардың әрекет ету жолдарына да ең алдыңғы жайларға танкке қарсы, жаяу-

73-сурет. Окоптағы секция: 1—ұрыс алып бара жатқан ашықтық; 2—жан тараптарға өту; 3—пулеметтер үшін орын; 4—ату үшін орын; 5—үсті жабылған бекініс; 6—гранатамет үшін орын; 7—үсті жабылған ұрыс алып баратын ашықтық; 8—негізгі от ашу позициясында БМП үшін орын; 9—аппарель; 10—топырақ үйіндісі; 11—қажеттілік жайы; 12—байланыс жолдары; 13—запаста от ашу жағдайындағы БМП үшін орын.

ларға қарсы және аралас жерлерге жеке топ миалары орнатылады. Танкке қарсы миалар алаңы үш-төрт қатарда орналастырылады. Орналастырылған миалардың аралық қатары 10 м.-ден 40 м., әрбір қатардағы миалар бір-бірінен 4 м.-ден 5,5 м.-ге дейін аралықта пайда болады. Миалар алаңының жалпы ұзындығы 20 м.-ден 120 м.-ге дейін болады.

Жаяуларға қарсы миалар алаңы сығу жағдайында, әдетте, екі және төрт қатарда орнатылады. Миалар қатарындағы қашықтық 2 м.-ден 4 м.-ге дейін болады, миалар қатарындағы миалардың арасы 1 м.-ге дейін болады. Дұшпанның әрекеттенуі мина жарылу тосқауылдары орнатылған жерлер арқылы іске асырылады.

V тарау. ҚАРУЛЫ КҮШТЕРДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН МИНАЛАР

Заманауи шабуылда инженерлік тосқауылдарды бірікпелердің әскери жағдайларын қамтамасыз етуде негізгі рөл ойнайды. Дұшпанға зақым келтіру және алға әрекеттенуді төмендетуді оның манёвр жасауын қиындату мақсатында ашық жерге (суда немесе әуеде) орнатылады.

Инженерлік тосқауылдарының негізгі түрлерінің бірі мина жарылу есептеліп, дұшпанға характерлі әсер ету үшін қолданылады. Екінші

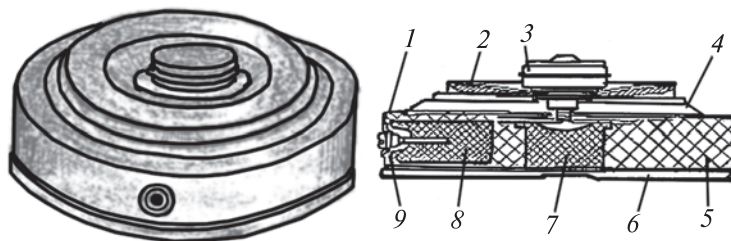
дүние жүзілік соғыс кезінде инженерлік тосқауылдарға орнатылған мина жарылуларының нәтижесінде дұшпанның 10000-нан артық танктері жойылған. Әсіресе, Мәскеу түбінде және Курск жайындағы шабуылдарда дұшпан көп танктерді жоғалтты.

Мина жарылу тосқауылдарын жиһаздауда миалар қолданылады. Өзінің дайындығымен олар танкке және жаяуларға қарсы бөлінеді.

5.1. Танкке қарсы миалар. Жаяуларға қарсы миалар

Танкке қарсы миалар

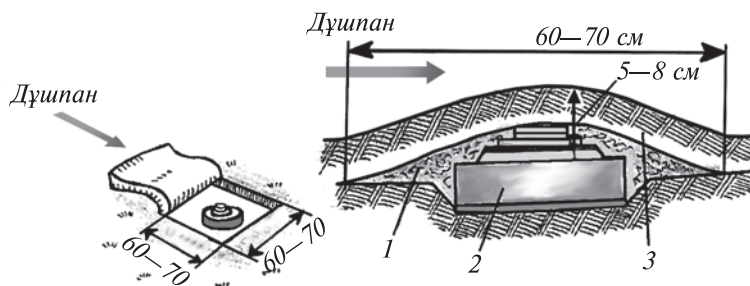
Танкке қарсы миалар танктің шынжырына қарсы болып, олар танктерге, ракета және артиллерия құрылғыларына, жаяулардың әскери машиналарына, сауытты транспортёрлер және дұшпанның басқа транспорт машиналарының орналасуын миналастыру үшін қолданылады.

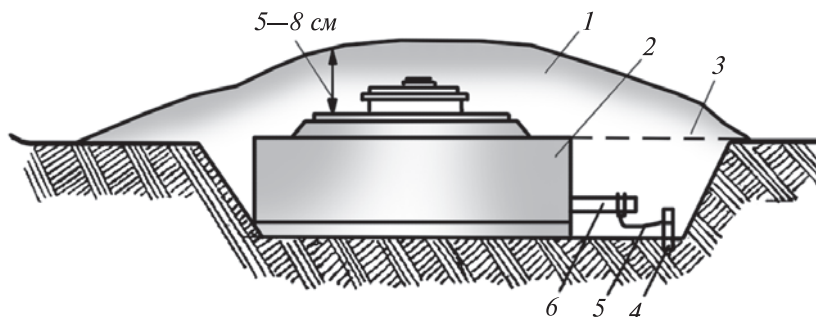
74-сурет. Танкке қарсы ТМ-57 мина МВЗ-57 жарылғышпен бірге көрінісі:
а — транспорт түріндегі жалпы көрінісі, б — жауынгердің түріндегі минаның кеспеде көрінісі; 1—корпусы; 2—қалқан; 3—МВЗ-57 жарылғыш; 4—диафрагма (перделі тосқауыл); 5—заряды; 6—асты; 7—орталық детонатор; 8—жанындағы детонатор; 9—қақпағы.

Шынжырға қарсы ТМ-57, ТМ-62 маркалы миалар — әскери техникалардың жүру бөлімдері минаны басып өткенде істеу бастайды. ТМ-57 маркалы минаның (диаметрі — 320 мм, биіктігі — 110 мм) корпусы металдан дайындалады. Минаның ауырлығы 9—9,5 кг. Зарядының ауырлығы 6,5 кг; істеу режимі 200—500 кг.

ТМ-62 маркалы мина: ТМ-62 М маркалы металдан, ТМ-62 D маркалы ағаштан, ТМ-62 Р маркалы пластмассада, ТМ-62 РЕ маркалы полиэтиленнен, ТМ-62 Т маркалы мина корпусымен материалдан дайындалады. Миалардың ауырлығы 9,5—10 кг, зарядтың ауырлығы 7—7,5 кг, істеу режимі 150—550 кг.

75-сурет. Танкке қарсы миналарды шыммен қаптаған жерлерге орнату:
1—топырақпен толтыру; 2—мина; 3—бүркелген шым.

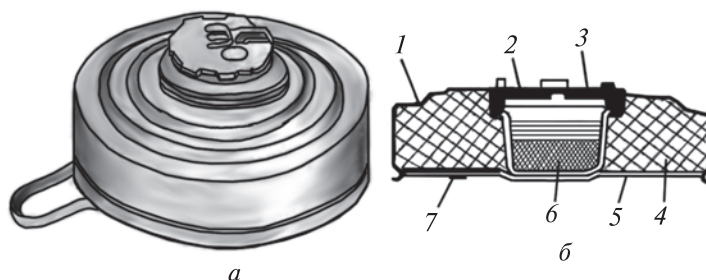
76-сурет. Танкке қарсы минаның жайдақ жерлерде орнатылуы:
1—бүркенуші қабат; 2—мина; 3—мина топырақ өлшемі; 4—қазық;
5—біріктіруші; 6—бүйір жарылғыш.

ТМ-62 маркалы минаға (77-сурет) МВЧ-62 жарылғышпен (78-сурет) қолданылады. Миналардың әрекеттенуі: жарылғыш қалқаны басылуымен төменге түседі, оның тығыны М-1 капсул-детанатормен детонаторды қозғатады. Чектің қысылуымен үзіліп, соққалардан (золдир) соққыдан азат етіліп, әскери пружина әрекетке келіп, М-1 капсул-детонатор шок алдыруымен оның жарылуын қозғатады және миналар жарылады.

Мина тығыны шығарылғаннан кейін, резиналы прокладкалар мина көзіндегі орнының дұрыстығына сенім арттырады; мина жарылғышын бұрап, оны кілтімен тығыз байланады.

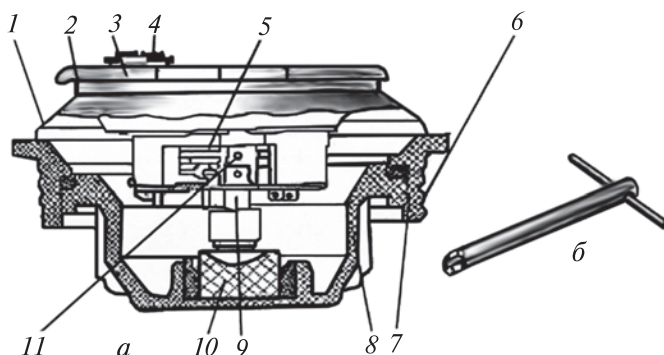
Мина шұңқырлыққа немесе оның үстіне орнатылады. Қорықтауыш чегі жарылғыштан босатылады және шұғыл іске түсіруші түймесі басылады. Мина бүркемеленеді.

Миналарды босату қажеттілігі: минаны шығарып алу жағдайында орнатылғандығына сенім білдіріледі. Мина бүркемеленген қабаттан шығарылады. Жарылғышты әскери жағдайдан транспорт жағдайға өткізіледі.

77-сурет. Танкке қарсы ТМ-62 М мина:

а—минаның МВЧ-62 жарылғышпен бірге транспорт түріндегі жалпы көрінісі;
б—минаның жарылғышсыз (қақпағымен) кесілген түріндегі көрінісі;
 1—корпусы; 2—қақпағы; 3—қысқыш; 4—заряды; 5—түбі; 6—қосымша детонатор; 7—қатыру үшін тұтқаның тесігі.

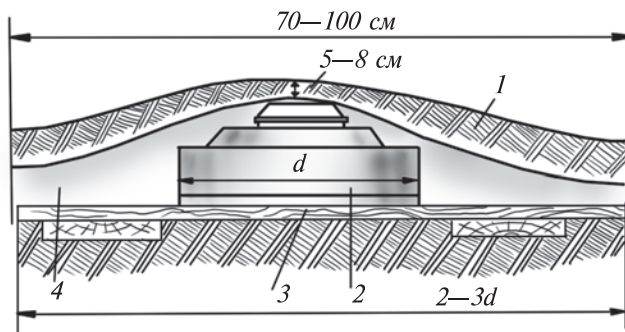
78-сурет. МВЧ-62 жарылғыш:

а—жарылғыштың жауынгерлік түріндегі кимасы; *б*—жарылғышты транспорт түріне өткізу үшін кілті; 1—корпус түріндегі негізі; 2—қалқан; 3—қорықтаушы ортасы чекін орнату үшін орын; 4—клавиш; 5—орындаушы диск; 6—бұранда; 7—корпусы; 8—қақпақ; 9—М-1 капсула-детонатордың соккы механизмі; 10—детонатор (жарылғыш зат); 11—киылысқан шек.

Орнатылған жерден мина шығарылады және ол топырақ қабаттарынан тазаланады, бұйымның зақымдалған жерлері көзден өткізіледі:

- түзетілген миналар орап орналастырылады;
- МВЧ-62 жарылғышты әскери жағдайда транспортта алып кету қажет;

- резиналы қалпақша алдыңғы краннан шығарылады;
- кілтпен алға кран сағат стрелкасы жолдарында үш-төрт айналасына бұралады, сондай-ақ бастаушы түйме жоғарыға көтерілуі шарт;
- кілтті бастапқы қалпына бұрап қайтарылады және ол ішінен шығарылады;
- резинкалы қалпақша кигізіледі;

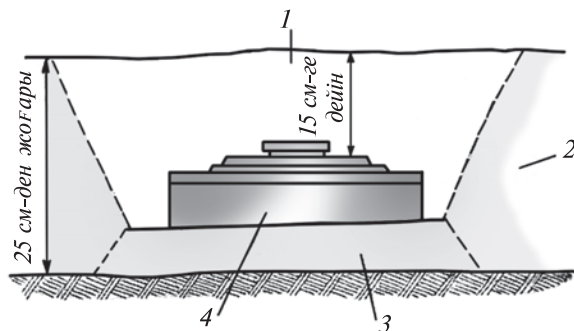
79-сурет. Танкке қарсы минаның жұмсақ (ылғалды) жерде орнатылуы:

1—бүркенуші қабат; 2—мина; 3—тақта астар; 4—топырақпен бөгеу.

- қорықтаушы орта чегіне бастаушы түйме кигізіліп, шынжырмен бекітіледі.

МВЧ-62 жарылғышпен ТМ-62 маркалы миналарды көшіру және транспортта тасуға рұқсат беріледі. Танкке қарсы ТМ-57 маркалы мина МВЗ-57 маркалы жарылғышпен бірге қолданылады. Миналардың әрекеттену түрі: орнатылған мина басылуымен оның қақпақ пішінін өзгертеді; жарылғыштың тепкі механизмі төменге қойып жіберіледі; тығын ҚД-МВ капсул-детонатордың перде тосқауылына барып тіреледі; кейінгі басылуда чек қырқылады; дөңгелекшелер соққыны босатады; әскери пружинаның әрекеттену нәтижесінде тепкі капсул-детонаторды шок алдырып, оның жарылуымен мина жарылады.

Миналарды орнату үшін қажеттілік: миналардан тығыны бұралып алынады; миналардан қақпағы алынғанда пішіні өзгергеніне сенім арттырады; жарылғыштан қалпақ бұрап шығарылады және пайда болған резиналы қыстырманың бар екендігіне сенім білдіріліп, жарылғышты сағат механизмі кілтімен бұрайды; минаға жарылғыш бұрап кіргізіледі; мина шұңқырлыққа немесе оның жоғарысына орнатылады; мина жарылғышы әскери жағдайда жоғарыға көтерілуі үшін қорықтаушы орта чекі жүзік кілті жәрдемінде көріледі, қорықтаушы орта чекті жарылғыш түймесінен ұзақтастырылады және түйме басылады, мина бүркемеленеді.

80-сурет. Қыс (қар жауғанда) жағдайында танкке қарсы минаның орнатылуы:

1—жасырушы қар; 2—қар; 3—тығыздалған қар; 4—мина.

Миаларды шығарып алу қажеттілігі: мина шығарып алу жағдайында орнатылғанына сенім арттырады; миалар бүркемеленген түрінен шығарылады, жарылғыш минадан бұрап алынады; жарылғыш жауынгерлік жағдайдан транспортқа өткізіледі және бұрап кіргізіледі.

Орнатылған мина жайынан шығарылады.

Жаяуларға қарсы миалар

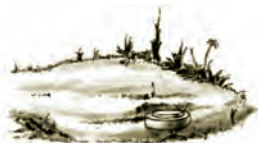
Бұл миалар дұшпанның жанды күштерін зақымдау мақсатында қолданылады. Олар екі түрлі: *фугасты* және *осколкалы* болады.

Жалпы түзілісі. Мина корпусы, жандырушы заряд бөлшектері және жарылу алдынан сақтағыштың түзілуі бойынша қауіпсіз жайғастырудан тұрады. Кейбір миаларды орнату үшін арнайы құрылғыға орналастырылған.

Әрекеттену түрі. Минаның шегі үзіп тасталғаннан кейін металл элементі (уақытыншалық сақтағыш) екі жарым минут өтуімен әскери түрге келеді. Әскери түрде тұрған мина басып алынғанда, оның қақпағы түсуімен «Т» пішіндегі шекті жарылғыш суырып жібереді. Тепкі босап, әскери пружиналар запалға қадалып, жарылуды іске асырады.

Жаяуларға қарсы миалар жарылу нәтижесінде фугасты және осколкалы жағдайларымен зақымдау әсерін көрсетеді. Фугасты миалар жарылу тәртібіне қарай, бір адамды жаралайды. Осколкалы миалар бір кезеңнің өзіне бірнеше адамды жаралайды.

Миаларды орналастыру. Танк және жаяуларға қарсы миалар дұшпанның әрекеттену жолдарына орнатылады. Ал қорғаныста тұрғанда, ең алдындағы территорияларға, әсіресе, жан-жағына тосу және екі нәрсе арасындағы қашықтықтарға оның ішіне шабуыл жасау уақытында алдыңғы алаңдағы дұшпанның шабуылға өтуін қайтару үшін ор-

Жер қыртысындағы бұзылуға
қойылған мина

Жердің опырылған жеріндегі мина

Сымда тартылған мина

Төмпешіктегі мина

Өсімдіктерге орнатылған мина

Ажырықтағы мина

Минаның көрініп қалған бөлігі

Миналарды көрсететін белгі

81-сурет. Орнатылған миналардың көрінісі.

натылады. Танктер мен жаяуларға қарсы миналар жайларға арнайы аспап-құралдармен жабдықталған вертолеттерде және тосқауылдарды орнатушылар жәрдемінде қолда орнатылады.

Миналардың қолда орнатылуында шұқырды мина көлемінде белгілеп, сондай өлшемде қазылады. Орнатылған мина бірнеше топырақты жоғары бөлігінен шығып тұрумен жарылғышты айналдырып, жарылғыш әскери жағдайға келтіріледі. Қорғаушы чегін үзіп алып қалыптастырылады. Танкке қарсы мина топырақ қабатынан 5—8 см., ал жаяуларға қарсы мина, қабаттан 1—2 см. бүркемеленеді. Танкке қарсы миналарды шығарып алу рұқсат етілмейді, оларды жарылу заряд бөлшектері қазып алу немесе басқа түрлермен жойылады.

Белгіленген территория жайларына орнатылған миналардан алаң пайда болады. Миналы алаңдар танкке, жаяуларға қарсы және аралас түрде орнатылады. Жасырылмаған мина белгілері дөң және төбеліктерде немесе олардан кейін, ал жинастырылмаған жерлерде, қыста, қаһарлы қарда, жердің шөккен жерлерінде яки жердің тығыздап бекітілген жерлерге тастап жіберілген аспаптар немесе керекті жабдықтарға миналар орнатылады. Машиналар және адамдардың жолда мина тосқауылдарын көрсетуші белгілерін кездестіру мүмкін. Кейбір жасырылмаған миналар белгілерінің сипаты 81-суретте көрсетілген.

VI бап. ЖЕРДЕ КАРТАСЫЗ ОРИЕНТИРЛЕНУ

6.1. Көкжиек жақтарын анықтау.

Тұрған жер туралы ақпарат

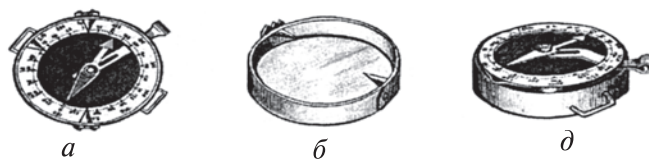
Жерде ориентирлену — бұл көкжиек жағына қарағанда өзінің орнын, орналасу жағдайын анықтауда, орын предметтерін ажыратып және анық жүйелі көрсетілген немесе таңдалған бағыт бойынша әрекеттену. Көрініс жағдайы шекараланған, таныс болмаған орманды жерлерде, әскери тапсырмаларды сәтті орындауда, білімділік және ептілік әрекеттер жасау, жерді анық ориентирге алу талап етіледі.

Жерді ориентирлеуді топографиялық карталардың көмегімен және картасыз жүзеге асырса болады. Жерді картасыз нысанаға алуда, әдетте, көкжиек тараптарын анықтай білу керек болады.

Көкжиек тараптарын анықтау

Жердің қандай сипатынан тыс, күннің уақыты және көкжиек тараптарының көрінісі жағдайы, компас, күннің жағдайы, күн және сағатпен, полюс жұлдыздары, орынның бұйым белгілері және басқа әдістерді қолдаумен аныкталады.

Компаспен тарапты анықтауда (82-сурет), солтүстік-оңтүстік жағалауында орналасқан магнит меридианындағы магнит мильдері негізгі ерекшеліктерін істеу ерекшелігіне байланысты болып, бастаудан алдын

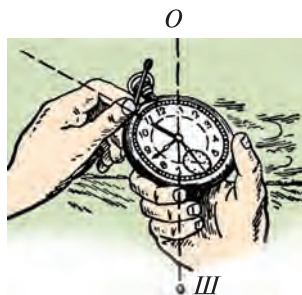
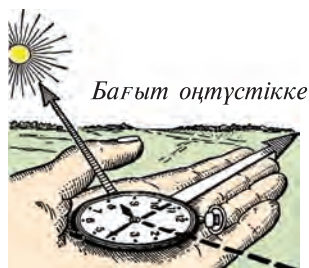
82-сурет. Адрианов компасы:

а—жалпы көрінісі; *б*—компас қақпағының мушкамен қиылысқан көрінісі; *в*—лимба (бұрыш өлшегіш құралдарында градустарға бөлінген шеңбер).

нысананы нөлінен лимба бұрыш өлшегіш аспаптарында дәрежеге бөлінген шеңбер сымдарға ажыратылады.

Мұнымен қатар компас горизонтал түрінде орнатылады және мильдер тоқтатылады. Компасты бұрып, магнит милінің солтүстік тарапындағы ақырғы нөлмен лимба ажыраған орнына қарама-қарсы бөлуге жету керек. Компасты нысанаға алу жағдайы бойынша миль бағыттары нөлмен лимба бөлінген жағы солтүстік бағытында тұрады. Бұдан кейін компастың қиылысқан жері және нысана орындағы предметке дұрысталады, соң көрсеткеніндей пайдаланылады. Солтүстік бағыттарын білумен бірге көкжиек тараптарын анықтау оңай болады.

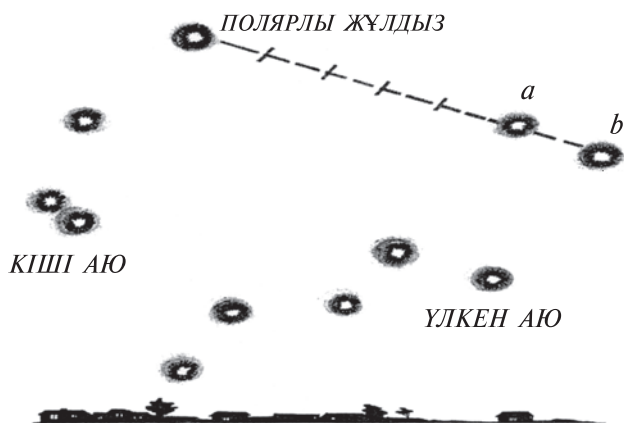
Көкжиек тараптарын анықтау мақсатында күннің жағдайынан пайдалануға тура келеді. Солтүстік жартылай шығыста шамамен: 7.00 -де (жазда 8.00 -де) — шығыста, 18.00 -де (14.00 -де) — оңтүстікте, 19.00 -де (20.00 -де) — батыста болады.

83-сурет. Күн мен сағатқа қарап, көкжиектің тараптарын анықтау.

Күн және сағатпен көкжиек тараптарын (83-сурет) анықтау үшін, сағат горизонтал түрінде орнатылады, мұнымен сағат милі күн бағытында болуы керек, кейін сағатты сол түрінде ұстап тұрып қиялда сағат мильдері бұрышы және нөмірлері арасында бөлінеді. Алынған дәлдік оңтүстікке әрекеттенуінің жақындағанын көрсетеді. Күннің жартысына дейін айналма жайдың ортасында болып, сағат мильдері 13.00 -ден (14.00), ал күннің жартысынан кейін айналма жайы 13.00 -тен (14.00) өткенде бөлінеді.

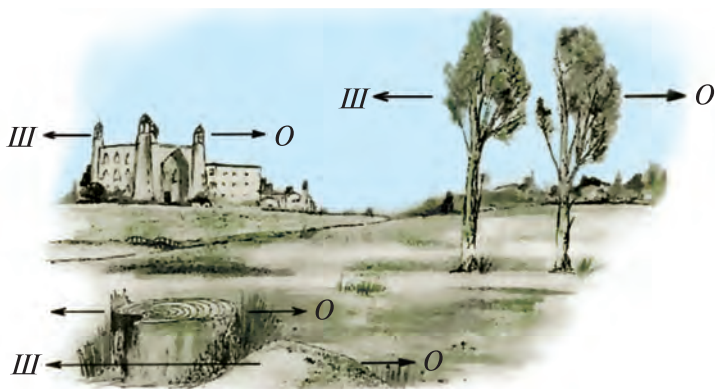
Көкжиек тараптарын полюс жұлдыздарына қарап анықтау мақсатында, аспандағы жұлдыздар арасында Үлкен аю (Үлкен жеті қарақшы) жұлдызын табу қажет. Ал кейін, екі шөміш жұлдызы арасынан, қиялмен дұрыс кесіп (*а* және *б*), кеңейген бөлігі жағына дейін күзету жалғастырылады және бес рет ажыратылады (84-сурет). Алынған нүкте полюс жұлдыздары тәртібін көрсетеді, қайсы жұлдыздар Кіші аю (Кіші жеті қарақшы) жұлдызымен қатар шығады және әрдайым солтүстікке әрекеттенуде болады.

84-сурет. Полярлы жұлдызды табу.

Орындағы предметтер белгілері арқылы көкжиек тараптарын анықтау мақсатында, орындағы предметтер күннің бағыты тәртібінде анықталады.

Ормандардағы құрт-құмырсқалардың ұялары оңтүстікке тік түскен болады; шөптер және басқа ағаш жемістері өз көрінісін оңтүстік тарапқа қарап жүгендетіледі. Ал оңтүстікке қарап түрленуде, көктемде қар солтүстікке қарағанда оңтүстікте тез ериді. Христиан мешіттері және протестанттар кресті барлық уақыт шығысқа, мұсылмандар сыйынатын мешіт күмбездеріндегі оюлар оңтүстік-батысқа бағытталған болады (85-сурет).

85-сурет. Көкжиектің тараптарын бақылау орнында анықтау.

Күмбездің бөлігіндегі крестер солтүстік және оңтүстік бағыттары тарапқа ұмтылады. Көрсетілген тосқауыл крестері солтүстікке бағытталады.

Тұрған жері туралы ақпарат

Өзінің тұрған жері туралы (нүкте орнын) ақпарат орынның бұйымдарына байланысты болып, көкжиек тараптарын анықтауда (көздеу), жердің бұйымын айтуда ақпарат беруші тікелей сол жерде болуы, орынның бұйымдар қашықтығына дейін (нысаналар) көкжиек тараптарын көрсетуші бағыттарын анықтайды. Мәселен, орманның солтүстік шет бөлігінен: солтүстікте 600 м – зауыт құбыры, батыста 200 м – қыстақ, оңтүстікте 300 м – дария, шығыста 500 м – жол.

Магнит азимуты және орындағы предметтермен ориентирлену

Азимутты бойлап әрекеттенуде, шеберлікпен компастың көмегімен көрсетілген немесе белгіленген бағыт бойынша тағайындалған пунктке анық шығумен маңызға ие. Орындағы предмет бойынша анықтауда, әдетте, магнит азимуттан пайдаланылады. Олар көкжиекке бағытталған бұрыш болып, әрекеттенуде сағат мильдердің солтүстік меридиан бағытынан предметке дейін болған бағыты есептеледі. Бұл 0° -та 360° -қа дейін маңызға ие болады.

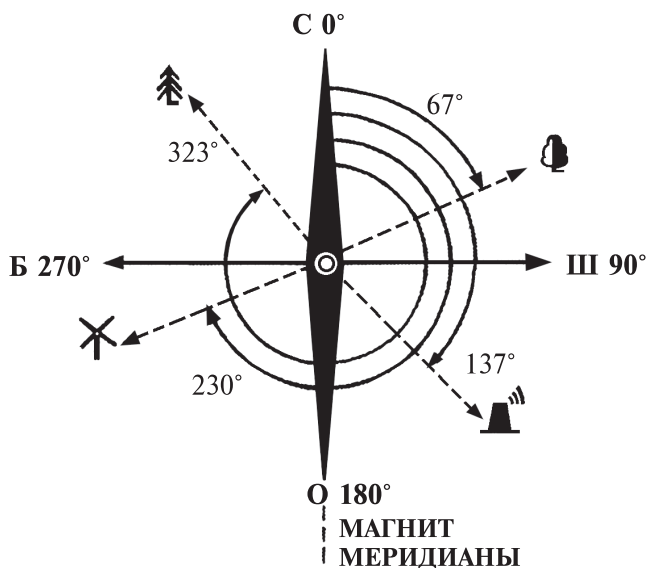
Магнит азимутын анықтау мақсатында, орындағы предметке компас көмегінде, предметке қаратылған жағдайда тұрып, компасты нысанаға алынады. Ал кейін, нысанаға алынған түрде компасты ұстап тұрып, өлшеу аспаптарына қойып, өлшеу жолдарын бөліп, бағытқа дұрыстау керек. Сол қалпында лимба (бұрыш өлшеуіш аспаптарынан градустарға бөлінген шеңберге) қарсы нысана, магнит (тура) азимут (бағыты) бойынша орындағы предметтердің өлшемін көрсетеді.

Қайту азимуты — бұл орындағы предметтен тұру нүктесіне дейін болған бағыт есептеледі. Тура азимуттан 18.00° -ден асқан болса, одан айырып, есептеп анықталады. Орынның тарап бағыттарын магнитті азимутқа нысана көрсеткіштері орнатып есептеледі, тапсырылған магнит азимут теңдігі анықталған түрде компас арқылы көзделеді. Ал кейін, компасты көзделген тәртіпте ұстап, орын өлшемінде ұзақтастырылған бұйым өлшеніп, мушкасынан кесіледі. Бұл бұйым бойынша бағыты керек болады.

Компаспен істеу дәуірінде оны көзден 10 см төмен өлшемде сол қолда ұстап, жан тарапы тірсектерімен қатты қысып қолдау қажет.

Азимутты бойлап әрекеттену

Азимутты бойлап әрекеттену барысында, магнит азимутын әрқайсысы пункті бойлап қашықтықты, қашықтықтар аралығындағы жұп

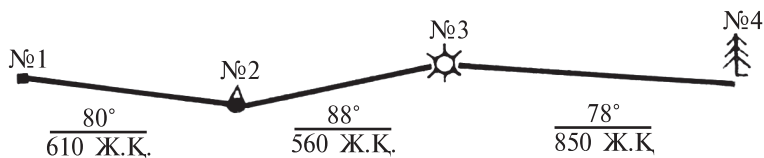

86-сурет. Магнит азимуттары:

Ағашқа— 67° ; фабриканың түтіндігіне— 137° , желдің тиірменіне— 230° ; шыршаға— 323° .

қадамдармен (орта бойлы адамның жұп қадамы $1,5$ м. -ге дейін қабылданады) әрекеттенуді білуі қажет. Секция немесе взвод командирі әрекеттену маршрут схемасын толтырады (86-сурет).

Бір пункттен басқа пунктке әрекеттеніп өтуде, бағыт ориентиріне бағынған түрде жұп қадам басу есепке алып барылады. Қайту және бұрылу пунктерінде компастың жәрдемінде тапсырылған азимутқа әрекеттену бағыттары ақтарылады. Мұндай бағытты таңдау және ең алыстағы ориентирді немесе жақын қашықтықта әрекеттену пункті бұрылу маршрутын еске алып қалу керек болады. Егер орта аралықтағы нысана бұрылу пунктінде көрінбеген болса, кейінгі ориентир бойынша анықталады.

87-сурет. Азимуттарды бойлап қадамдап жүру сызбасы
(ж.қ. — жұп қадам)

Т/г	Бағыт территориясы	Градус магнит территориясы	Жұп кадамдағы қашықтық
1.	Сарай — мұнара	80°	610
2.	Сарай — үй іргесіндегі телім	88°	560
3.	Үй іргесіндегі телім — жеке ағаш	78°	850

Ашық болған орында нысанасыз әрекеттену тұрақты (екі нәрсе күзету нүктесі арқылы өткен тура сызық) болады. Қайту нүктесінде компас бойынша кейінгі нүктеге әрекеттену белгілері сол бағыт бойынша бір жерден екінші жерге қойылады. Уақыт-уақытымен қарап, оларды күзетіп тұру арқылы кейінгі әрекеттену тура бағытқа түсуін, қиялмен артта қалдырған белгілермен (әрекет қадамы іздері) салыстырып баруы шарт.

Уақыт-уақытымен бақылау үшін әрекет бағытын азимутке қайтуда аспан бойлап көрінуі бар болған нысаналар карталармен (схемалар) орын әрекеттену маршруты салыстырып көріледі. Егер қайтуға қажеттілік туылса, сол жол бойлап алдыңғы маршрут схемасынан пайдаланылады. Қайтуда алдыннан тура азимуттер бойынша әрекеттенуге өтіледі. Түн аралығындағы (көмекші) ориентирлерде орындағы предметтердің ұзақтағы жарытушы нүктелерінде, жақсы көріністегі жұлдыздардан пайдаланылады.

Егер мұндай мүмкіндік болмаса, еркін қойылған компас стрелкаларын нысана түріне қойып, әрекеттену бағытында мушканың қиылысқан аралығынан дұрыс алу қажет.

Тосқауылдардан айналып (көру мүмкіндігі болмағанда) өтуде, тосқауылдарға дұрыс болған әрекет бағыты және тосқауылдар жағы көз астына алынып, қашықтық аралығы өлшемі және бұған басып өтілген жол өлшемі қойылады. Тосқауылдардан айналып өтіп, алдындағы қиылысқан бағыт жолы компаспен анықталады.

Бақылау сұрақтары

1. Жалпы жасақ шабуыл негіздерін айтып бер.
2. Әскер және құрамдардың шабуылдағы әрекеттері нелерден тұрады?
3. Қарулы Күштерде қандай миналар қолданылады?
4. Қорғаныста мотоатқыш топ (секция) қандай қарудан пайдаланады?
5. Тік тұрған кезде және окоптан қол гранатасын ату тәртібін түсіндір.

I тарау. ОҚАТҚЫШ ҚАРУЛАРДЫҢ МІНДЕТІ, ТҮЗІЛУІ, ІСТЕУ БАҒЫТЫ ЖӘНЕ ЖАУЫНГЕРЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ. ҚОЛ ГРАНАТАЛАРЫ

Әрбір әскери қызметке шақырылушы оқ ату қаруларын білуі, олардан қалай пайдалану мүмкіндігін меңгеріп алуы қажет. Әскери дайындық жаттығуларында заманауи қарулардың техникалық сипаттамалары, олардың нысананы жою мүмкіндіктерін мұқият меңгеріп алуы, әскери қызметке шақырылғанда қажетке жарауы мүмкін.

Тәжірибелі ұстаздар алып барған жаттығулар негізінде оқ ату қаруларын сынап көру қаупі пайдадан алшақ емес. Бұл бөлімде қазіргі күнде іс-жүзінде болған оқ ату қарулары туралы жан-жақты мәлімет берілген.

Ату дайындығы жаттығуларында ату қаруларынан ұрыс барысында жеке құрамға әр түрлі нысаналарға зақымдау әдістері үйретіледі. Бұларға ату қаруларының негізгі бөлімдері, нысаналарға өрт ашу, қол гранаталары туралы мәліметтер, олардың қолдануындағы әдістермен қатар, барлау түрлерімен нысананы анықтау, оған дейін болған қашықтықты белгілеу және оған өрт ашу әдістері кіреді. Бұл бөлімде Калашников автоматы, ствол астындағы ГР-25 гранатаметі, бөлшектенуші және танкке қарсы гранаталардың жауынгерлік ерекшеліктері, түзілуі, істеу ерекшеліктерімен қатар, әрекеттенуші және әрекеттенбейтін нысаналарға өрт ашу ережелері туралы мәліметтер берілген.

Ату дайындық жаттығулары барысында автоматты атуға дайындау, әрекеттенуші және әрекеттенбейтін нысаналарға өрт ашу әдісі, әрі ережелерін орындау, автоматты майлау және тазалау, орналасуына ие болған денелер арасындағы қашықтықты бұрыш өлшемі көмегінде өлшеу, бөлшектенуші танкке қарсы қол гранаталары әр түрлі жайттарда қашықтыққа анық лақтыруды үйренумен қатар, бөлшектенуші және танкке қарсы қол гранаталарын лақтыру жаттығулары орындалады. Бұлардан тыс, ату дайындығы бөлімі тақырыптарында жауынгерлік оқтармен автоматтан бастауыш жаттығулар орындау жағдайында өрт ашу үшін кіші калибрлі және пневматикалық мылтықтарда ату жаттығуларын орындау енгізілген.

1.1. Қару-жарақ және оқ-дәрілермен істегенде қауіпсіздік шаралары. Калашников автоматының міндеті, істеу бағыты және жауынгерлік ерекшеліктері

Автоматпен әрекет жасағанда төмендегілерге қатаң тыйым салынады:

- қаруды оқталған яки оқталмағандығынан қатаң түрде адамдарға, жан тарапқа және артқа қарату;
- бастық (командир) командасына дейін қаруды оқтау;
- оқталған қаруды қараусыз қалдыру, оны басқа тұлғаларға беру;
- жеке құрамға 100 метрден жақын қашықтықтан бос патронмен оқтау;
- қызыл жалау көтерілген жерлерге, қауіпті бағыттар яки баспана (блиндаж) тарапқа оқтау;
- ату мәресіне шыққанға дейін оқтау;
- «Тұхтатилсин!» («От ашу тоқтатылсын!») командасы яки сигналынан кейін қолбасшылық пункті және пана жерде (блиндаж) ақ жалау көтерілгеннен кейін оқтау;
- бұзылған қарудан оқтау, бұзылған оқ-дәрілерді қолдану.

Төмендегі міндеттерде атуды дереу тоқтату қажет:

- нысаналар алаңында адамдар, транспорт, жануарлар, ату учаскесінде төмендеп ұшып жатқан самолёт және вертолёт пайда болғанда;
- снаряд және гранаталар адамдар болған баспана орындар жағына яки қауіпсіз аймақтар шекараларының тысына түскенде;
- ату алаңында өрт шыққанда;
- түнде ату кезінде нысананы жоғалтқанда.

Оқ-дәрілермен әрекет жасағанда төмендегілерге қатаң тыйым салынады:

- оқ-дәрілерге құм, май яки өрттің тиюі;
- оқ-дәрілерді белгіленбеген жерде сақтау;
- оқ-дәрілерді басқа тұлғаларға беру, сондай-ақ оларды ату алаңында яки жаттығулар өткізу орындарында қалдыру;
- оқ-дәрілерді жасақтарға ажырату, олардан порохты шығарып алу және өртке тастау;
- оқ-дәрілерді сөмкелерде және киім-кешек қалталарында қалдыру.

**Калашников автоматының міндеті, жалпы түзілуі,
істеу бағыты және жауынгерлік ерекшеліктері**

Автоматтың міндеті және жауынгерлік ерекшеліктері, істеу ерекшеліктері. Атақты орыс өнертапқышы Михаил Тимофеевич Калашников тарапынан жаратылған автомат қазіргі күнде де бірнеше

88-сурет. Калашников автоматының жалпы көрінісі:
а—ағаш дүмді АК-74; б—дүмді бүктелген АКС-74.

мемлекеттердің қарулы күштерінде қолданылып келуде. Ол ату қаруларының ең негізгісі есептеледі. Бұл қарудың түзілуі және қолданылуы тұрғысынан қолайлығымен басқа қарулардан ажыралып тұрады.

Дүниеде бірінші автомат қаруы орыс қару жинақтаушысы В. Г. Федоров тарапынан жаратылған. Кейіннен Екінші дүние жүзі соғысы дәуірінде өнертапқыштар В.А. Дегтяров және Г.С. Шпагиндер автомат қаруларының жаңа түрлерін ойлап тапқан.

М.Т. Калашников тарапынан жаратылған автомат өзінің ықшамдылығы, жауынгерлік көрсеткіштерінің үстемдігі, қолдануда қолайлы болғандығы үшін қазіргі күнде Қарулы Күштерімізде кең қолданылуда. Калашников автоматы әскердің жеке қаруы болып, дұшпан күштерін саптан шығару үшін қолданылады. Автоматқа найза-пышақ орнатылады және одан қол ұрысы кезінде қолданылады.

Автоматтың тоқтаусыз автоматтық тәрізде өрт ашуында порохты газ энергиясын затвор раманың газ поршені ствол каналына жеткізіп беруі арқылы орындалады.

Қарулануға В. Собельников басшылығында бір топ инженер-өнертапқыштар тарапынан 1974-жылда калибрі кішірек болған жаңа 5,45 мм.-лі патрон-оқтар қабылданды (89-сурет).

Бұл патронның ауырлығы 10,6 г, оғы 3,4 г, порохтың лақтырушы заряды 1,45 г, патронның ұзындығы 56,7 мм, гильзасының ұзындығы 39,5 мм, оқтың бастауыш жылдамдығы 900 м/с, ауыз бөлігінен шығаратын энергиясы 1316 Ж. Гильза шыны тәрізді пішінде шығырсыз. Оқ 350 метрлі қашықтықтағы 5 мм полат қабығын жай ғана тесіп өте алады. Сол патрон негізінде жаңа автомат АК-74 қаруы ойлап табылды. АК-74-тің бөлімдері АКМ қаруынан алынған. АК-74 қаруының стволы

89-сурет. 1974 жылы жаратылған 5,45 мм-лі қарапайым және ауада із қалдыратын оқтың үлгілері.

аузына цилиндр пішінінде тормоздаушы компенсаторлардың орнатылуы, ату дәуірінде тұртуші күш әсерін азайтырумен қатар, оқтарды тығыз етіп, бір жердегі нысаналарға анық тиюін қамтамасыз етеді.

АК-74 қаруының ауырлығы патронтажбен қатар есептегенде 3,6 (3,5) кг, оқтармен толтырылмаған оқтан ауырлығы 0,23 кг, автоматтың ұзындығы 956 мм, ствол ұзындығы 415 мм, нысанаға ату қашықтығы 1000 м, әрекеттенуші нысаналарға туырлап от ашу қашықтығы 625 м, оқ атудың жылдамдығы бір минутта 600 рет, атудың жауынгерлік жылдамдығы мөлшері, автоматтық (тоқтаусыз) бір минутына 100 -ге, ал жеке тәртіпте 40-қа дейін болып, патронтажға оқтар сығымы 30-ға көзделген.

АК-74 қаруы АКМ қаруына қарағанда оқ атудың тиімділігі 1,2–1,6 есесіне артықтығымен қатар, бірнеше қолайлықтарға да ие. Атуды жүзеге асыруда қарапайым және әуеде атылғанда, із қалдырушы оқтардан (патрон) пайдаланылады. Ал қол ұрысы алысуларында, АКМ қаруына ұқсас ауырлығы біраз қарапайымдастырылған найза-пышақ та орнатылады. АК-74 автоматына от ашу тиімділігін тағы да асыру мақсатында, ствол астына калибрі 40 мм ГР-25 гранатаметі орнатылады. АК-74 автоматымен бір уақытта дүмі металдан жасалған, жан тарапқа бүктелетін АКС-74 қаруы жаратылды.

АК-74 қаруы негізінде РПК-74, РПКС-74 (дүмі жан тарапқа бүктелетін) қол пулеметтері де істеп шығарылады. Олар автоматқа қарағанда біраз ұзын, ал стволы ауыр, тіргегі реттелуі, көздегішінде жанынан қайырылған түзетулер енгізу механизмі және дүмінің түзілуі басқарушылығымен басқа қарулардан айтарлықтай ерекшеленеді. Пулеметтің калибрі 5,45 мм.-лі, ауырлығы 5,46 кг, ұзындығы 1060 мм, нысанаға ату қашықтығы 1000 м. Жауынгерлік ату жылдамдығы бір минутта тоқтаусыз (автоматтық) тәрізде 150, ал жеке-жеке тәрізде 50-ге дейін, патронтажға оқтардың сығымы 45 -ке дейін арналған. Қол пулеметтерінде де түнде нысанаға алып ату құрылғысын орнату үшін орын жасалған.

1991 жылда АК-74 автоматының түрі негізінде, одан бір қатар артықшылықтарға ие болған АК-74 М қаруы жаратылды және пайдалануға ұсынылады. АК-74 М автоматының екі камералы стволы аузының түзілуі өзгертірілген. Оның ауыз бөлігіндегі тормозы, отты өшірумен компенсатор міндетін орындауы үшін стволдың ауыз бөлігіне орнатылған. Жаңа бір түрдегі екі камерасы қоқыстанудан сақтаса, ствол қорабының сол жағында түнде нысанаға алу механизмді орнату пішіні тұтқа орнатылған. Ствол қорабы бекемді етіп (қатты қырларсыз) дайындалған. Ствол астына орнатылған ГР-25 гранатаметті қайтарушы пружиналы жөнелтуші таяқшасын өзгертірілмеген түрде ату үшін қолайлылық жаратылды (АК-74 қаруында өзгертіруді талап етеді).

АК-74 М қаруының ауырлығы 3,4 кг болып, тез ату және баллистикалық ерекшеліктері АК-74 қаруымен бірдей. Қарудан атуда қарапайым және әуеде із қалдырушы оқтардан пайдаланылады. Оқтарды жарыту ізі 800 метрге дейін көрініс береді. Патронтаж қорап сияқты болып, корпусы пластмассадан жасалған. Оған 30 оқ шахмат тәрізде орналасады. Патронтажға 15 -ке дейін оқты тез орналастыру үшін арнайы құрал істеп шығылған. Автоматқа қарапайымдастырылған найза-пышақ та орнатылған.

Автомат қаруы тоқтаусыз автоматтық (АВ) тәрізде әрі біреулеп (ОД) өрт ашу ерекшелігіне ие болып, негізгісі тоқтаусыз, автоматтық тәрізде өрт ашу. Автоматтың жауынгерлік көрсеткіштері және сипаттама ерекшеліктері төмендегі кестеде берілген:

Сипаттамасы	Қарудың түрі	
	АКМ	АК-74
Стволдың калибрі, мм	7,62	5,45
Нағыз оқ ату ара қашықтығы, м	400 -ге дейін	400 -ге дейін
Нысанаға алу қашықтығы, м	1000	1000
Дұрыстап оқ ату қашықтығы, м		
көкірек қалыбындағы нысаналар бойынша	350	440
әрекеттенуші нысаналар бойынша	525	625
Ату жылдамдығы, минутына:		
атудың әскери жылдамдығы, минутына	600 -ге дейін	600 -ге дейін
тоқтаусыз автоматты тәрізде	100 -ге дейін	100 -ге дейін
біреулеп, жеке тәрізде	40 -қа дейін	40 -қа дейін
Автоматтың оқтармен толтырылғандағы патронтажының ауырлығы, кг	3,6	3,6
Найза-пышақтың қыны мен ауырлығы, г	490	490
Патронтажға оқтардың сыйымдылығы,	30	30
Оқтың ұшу қашықтығы, м	3000	3150
Оқтың өлтіру әсерін сақтап қалу қашықтығы, м	1500	1350
Оқтың бастауыш жылдамдығы, м/с	715	900

1.2. Калашников автоматының негізгі бөлігі және механизмдері, әрі олардың міндеті

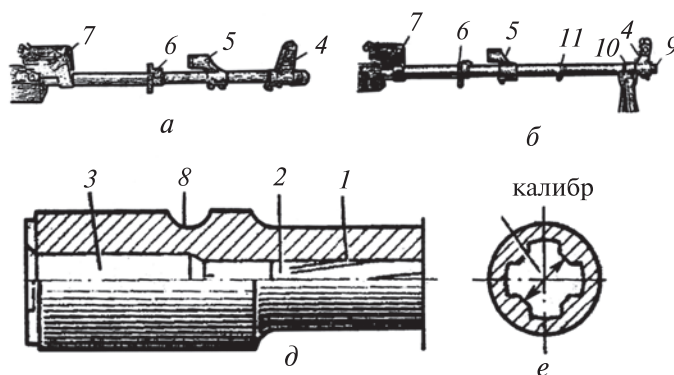
Автомат құрамына төмендегі негізгі бөлік пен механизмдер кіреді:

1. Ствол, ствол қорабы, екпінді-тебу механизм, нысанаға алу құрылғысы, дүмі және пистолет құралымен қатар. 2. Алау сөндіруші-компенсатор. 3. Ствол қорабының қақпағы. 4. Затвор рамасы газ поршенімен бірге. 5. Затвор. 6. Қайтарушы механизм. 7. Газ трубкасы ствол жабуымен бірге.

90-сурет. Автоматтың негізгі бөлігі және механизмдері: 1—ствол, ствол қорабы, сокқы беруші тепкі механизмі, нысанаға алу құрылымы, дүм және пистолет тұтқасымен бірге; 2—алау сөндіруші компенсатор; 3—ствол қорабының қапқағы; 4—затвор рамасы газ поршенімен қатар; 5—затвор; 6—қайтарушы механизм; 7—газ трубкасы стволдың қаптамасымен бірге; 8—ствол асты тұтқасы; 9—магазин; 10—найза-пышақ; 11—шомпол; 12—тазалау құралдары үшін пенал.

8. Ствол асты тұтқасы. 9. Магазин. 10. Найза-пышақ. 11. Шомпол. 12. Тазалау құралдары үшін пенал (90-сурет).

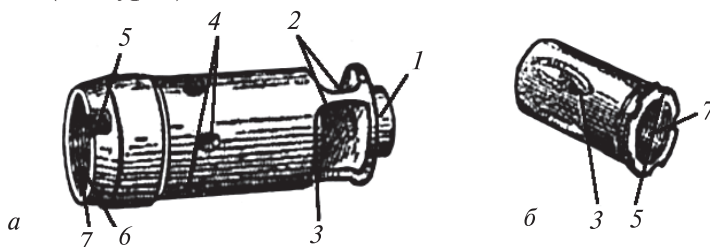
91-сурет. Ствол а—автомат стволының сыртқы көрінісі; б—пулемет стволының сыртқы көрінісі; в—стволдың ақырғы кесілген көрінісінде; е—стволдың ішкі көрінісі; 1—жонылған бөлігі; 2—оқтың кіретін жері; 3—патронтаж; 4—боя жағатын таяқшаның негізі; 5—газ камерасы, 6—газ құбыры және ствол астының тұтқасын біріктіретін шығыршық; 7—нысанаға алу құрылымының негізі; 8—ствол штифті үшін езілген жай; 9—бұранда; 10—пулеметтің тіргегі біріктірілетін негіз; 11—шомполды біріктіру үшін сырғалы шығыршық.

Ствол — оқтың бағытталған тарапқа ұшуы үшін қызмет етеді (91-сурет). Стволдың ішкерісінде төрт қырлы каналы болып, солдан жоғарыға және оңға бағытталған. Қырлары оқтың тез күштеніп әрекеттенуіне қызмет етеді. Қырлармен байланған жолақ болып, бұл жолақтың ортасы *ствол калибрі* делінеді.

Стволдың сауытты бөлігі қатты пистон пішінінде болған каналы *оқталу бөлігі* делінеді. Оқталу бөлігінен ствол каналының қырлы бөлігіне өтуі *оқтың жолағы* деп аталады.

Стволдың бас бөлігінде резба болып, оған компенсатор жалғанады, газ камерасы, байлаушы жалғастырғыш, нысанаға алу тұтқасы әрі оқ салынатын жерде атылған оқ гильзасын шығарып тастаушы бөлігін іліп алу үшін сауытты қиылысқан жерінде бағыттаушы ілмектен тұрады.

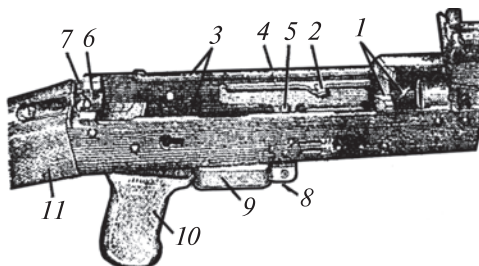
Газ ұңғыларында сақарланған бағыт газ камерасы арқылы газ камерасына өтеді (92-сурет).

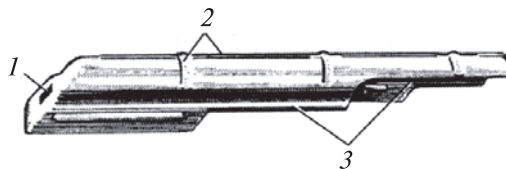
92-сурет. Ауыз тормозы — алау сөндіргіш (а) және компенсатор (б): 1—үш бөлігі; 2—саңылаулар; 3—жарма; 4—сөндіруші тесіктер; 5—біріктіру үшін кеспе; 6—айналасына бүгілген бөлігі; 7—ішкі бұранда.

Ствол қорабы — автомат бөлігі және механизмдерін біріктіру, затвор рамасының затвормен бірге әрекетін бағыттау, ствол каналын затвормен жабу және затворды жабу үшін қызмет етеді.

Ствол қорабы өзінің қақпағымен жабылады (93-сурет).

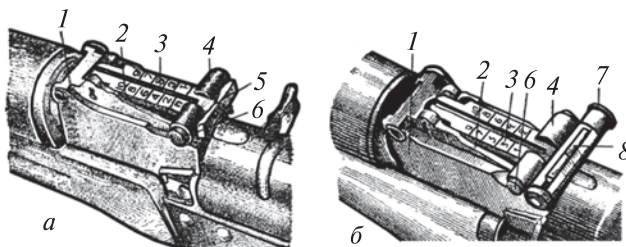
93-сурет. Ствол қорабы: 1—кеспелер; 2—қайтарушы дөнес; 3—бөртпелер; 4—бағыттаушы бөртпе; 5—біріктіруші; 6—балама аралық; 7—көлденең аралық; 8—магазин үшін арналған қыстырғыш; 9—тепкінің шығыршығы; 10—пистолет тұтқасы; 11—дүм.

94-сурет. Ствол қорабының қақпағы:
1—жарық; 2—қатты қыры, 3—сатылы қима.

Ствол қорабының қақпағы — ствол қорабында орналасқан автоматтың бөлік пен механизмдерін ластанудан сақтайды (94-сурет).

Нысанаға алу құрылғысы — автоматтың (пулемет) өрт ашу кезінде әр түрлі қашықтықтардағы нысаналарға дұрыстау үшін қызмет етеді (95-сурет).

95-сурет. Нысанаға алу құрылғысы: а—автоматқа орнатылатын; б—пулеметке орнатылатын; 1—құрылғы негізі; 2—құрылғы жолақтары; 3—планка; 4—жүретін шығыршық; 5— нысана планкасының аяғы; 6—жүруші шығыршық тартқысы; 7—нысана винтінің бұрағышы; 8—нысана.

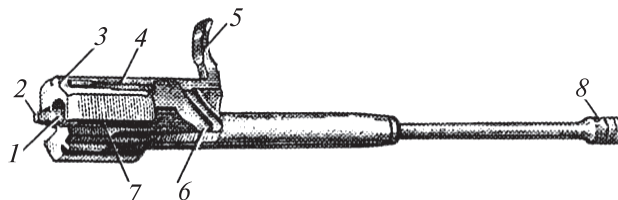
Нысанаға алу құрылғысының негізі төмендегілерге ие: құрылғы планкасына белгіленген биіктікті беру үшін қызмет ететін жолақтар, нысана планкасын біріктіру үшін шығыршықтар, штифт және газ трубкасы үшін тесіктер; ішінде — тегіс серіппе үшін ұя және затвор рамасы үшін бастық; арқа қабырғасында — ствол қорабының қақпағы үшін жартылай шеңбер қиынды. Жайдақ серіппе құрылғы негізі ішінде орналасқан болып, құрылғы планкасын орнатылған түрде тұтып тұрады. Құрылғы планкасының ою жері болып, ондағы қиынды нысанаға бағытталу үшін, ал планкадағы көлденең кеспелер жүретін шығыршықты орнатылған жағдайда серіппелі тартпа көмегінде ұстап тұру үшін қызмет етеді.

Пулеметтегі көздегіш ойылған жерге ие болып, ол нысанаға тура алу үшін бағытталған. Мұнан тыс, ол бұрағышпен бірге винтке, серіппеге, шайба және штифтке ие. Жүретін шығыршық құрылғы планкасына кидірілген болып, тартқы көмегінде тұтып қойылады. Түнде ату үшін (бағыт планкасының дүміне және мушкасына) жарық түсіру жабдықтары орнатылады және түнгі бағыттаулар да қолданылады. Мушка жылжылмалы тепе-

тең мушка негіздеріне қатырылған жылжымалы және мушка негіздеріне қауіп беру жайттары да анықталады.

Приклад пистолет тұтқасы — автоматтан қолайлы тәрізде атуды қамтамасыз етеді.

Затвор рамасы, газ поршенімен бірге затвор және екпінді-тебу механизмін әрекетке келтіру үшін қызмет етеді (96-сурет).

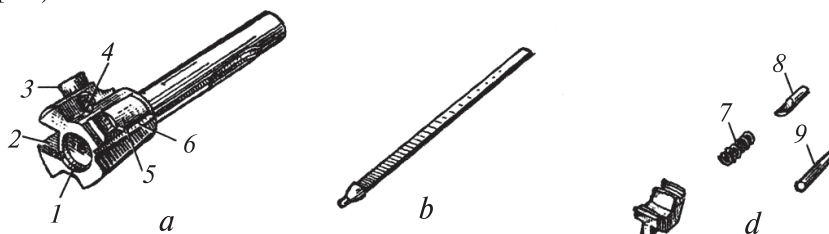
96-сурет. Затвордың рамасы, газ поршенімен бірге: 1—затвор үшін канал;

2—сактандырғыш бөртпе; 3—автотепкі рычагын босату үшін бөртпе;

4—стволдың құтысы қабырғасындағы бүкпеге орналасу үшін кеспе; 5—тұтқа;

6—кисық кеспе; 7—тосушы бөртпе үшін кеспе; 8—газ поршені.

Затвор патронды патронтажға жіберу, ствол каналын жабу, капсулын езу және патроннан гильзаны (патрон) суырып алу үшін қызмет етеді (97-сурет).

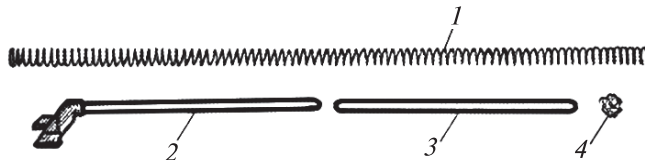

97-сурет. Затвор: а—затвордың негізі; б—соққы; д—лақтырғыш; 1—гильза үшін

кеспе; 2—лақтырғыш үшін кеспе; 3—жетектеуші бөртпе; 4—лақтырғыш оғы үшін саңылау; 5—жауынгерлік бөртпе; 6—тосқауыл бөртпе үшін бойлама

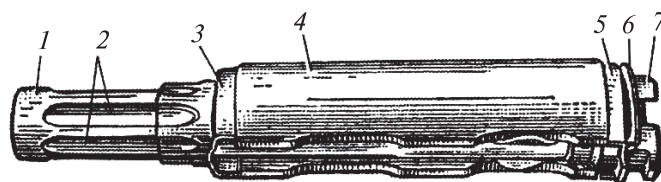
кеспе; 7—лақтырғыш пружинасы; 8—лақтырғыш оғы; 9—қыстырғыш.

Қайтару тетігі — затвор рамасын затвормен бірге алдыңғы жағдайға қайтаруды қамтамасыз етеді (98-сурет).

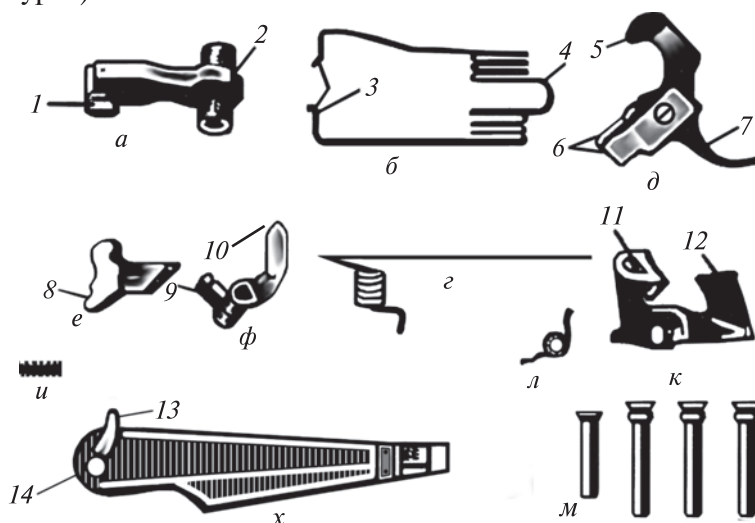
98-сурет. Қайтарушы механизм: 1—қайтарушы механизм; 2—бағыттаушы таяқша; 3—әрекеттенуші таяқша; 4—муфта (окты жолдаушы).

Газ трубкасы газ поршені әрекетін бағыттау үшін қызмет етеді. Стволдың үстіңгі қаптамасы автоматшыны (пулеметшіні) от ашу барысында ствол қызғанда, қолдарын күюден сақтауға көзделген (99-сурет).

99-сурет. Газ трубкасы ствол қаптамасымен бірге: 1—газ трубкасы; 2—газ поршені үшін бағыттаушы қабырғалар; 3—алдындағы біріктіргіш; 4—стволдың үстіңгі қаптамасы; 5—артқы біріктіруші; 6—бөртпе, 7—тегіс пружина.

Екпінді-тебу механизмі тепкіні жауынгерлік жағдайдан құтқарады, екпіндіге соққы беру, автоматты және жеке тәрізде от ашылуын қамтамасыз ету, от ашуды тоқтату, затвор жабылмаған жайттарда от ашудың алдын алу және автоматты (пулемет) сақтандырғыш қою үшін қызмет етеді (100-сурет).

100-сурет. Соққылы тепкі механизмінің бөлшектері: а—тепкі; б—жауынгерлік пружина; д—ілмек; е—жеке түрде от ашу шепталосы; ф—автотепкі; г—автотепкі пружинасы; х—өткізгіш; и—жеке тәрізде от ашу шепталосының оқтары мен пружиналары; к—тепкі әрекетін сөндіруші; л—тепкінің әрекеті сөндіргішінің пружинасы; м—құбыр сияқты ок. 1—жауынгерлік беті; 2—автотепкі беті; 3—бүгілген ұштар; 4—топса; 5—кисық бөртпе; 6—тура бұрышты бөртпелер; 7—дүмше; 8—кеспе; 9—шаптало; 10—тіргек; 11—зашелка; 12—алдыңғы бөртпе; 13—өткізуші бөлігі; 14—сапфа.

Жауынгерлік серіппелі тебу — екпіндіге соққы беруге арналған. Тепкіде жауынгерлік взвод, тоқтаусыз автобастаушы взвод оғын айналушы бөлігі бойын және октар (ось) үшін тесіктер бар. Жауынгерлік серіппе тепкіні айналушы бөлігі бойынша кіргізіліп және өз ілмектерімен тепкіні әрі ақырында бастаушы тепкіні дұрыс бұрышты тұмсығын әрекеттенуіне алып келеді.

Тепкі әрекетін сөндіргіш — алдындағы ұрыста автоматтық тәрізде октардың тығыздығын жүзеге асыруда тепкіні әлсірету үшін қызмет етеді.

Автотепкі — тепкінің жауынгерлік жағдайда істеуін және тепкіні басу үшін қызмет етеді.

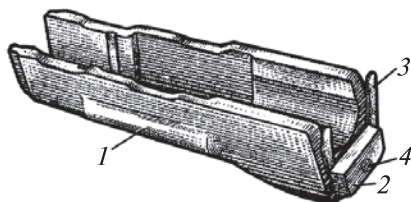
Жеке от ашу шепталосы — от ашудан кейін, жеке от ашуды қамтамасыз етуде тебу қойып жіберілмеген болса, тепкінің ең ақырғы жағдайында істеуді қамтамасыз етеді.

Автотепкі серіппе — тоқтаусыз автоматтық тәрізде от ашуда автобастаушы взвод тепкісінің автоматты түрде босатылуы үшін, сондай-ақ, ствол каналы және затвор жабылмағанда от ашудың алдын алады.

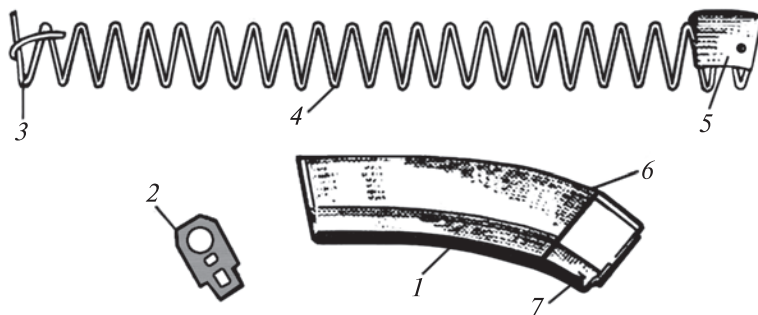
Өткізілуші — тоқтаусыз автоматты тәрізде яки біреуден от ашуға сақтандырғышқа (предохранитель) өткізу үшін қызмет етеді.

Ствол астының қаптамасы — автоматтың әрекеттенуіне жағдай жаратып, қолды күюден сақтайды (101-сурет).

Магазин — октардың орналасуын және ствол қорабына жеткізіп беруді қамтамасыз етеді (102-сурет).

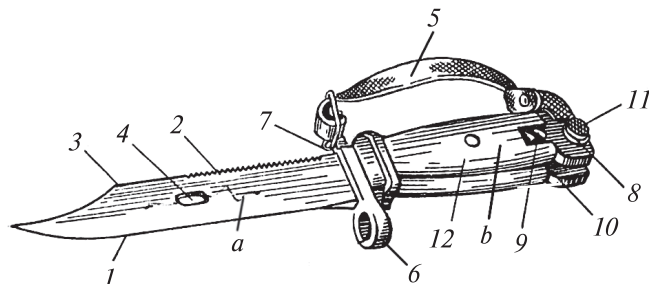
101-сурет. Стволдың астыңғы қаптамасы (тұтқасы): 1—бармақтар үшін жай; 2—бөртпе; 3—тегіс пружина; 4—шомпол үшін тесік.

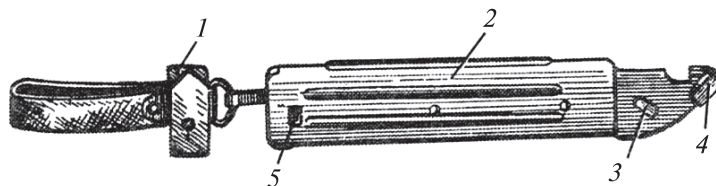
102-сурет. Магазин:

1—корпус; 2—қақпақ; 3—бекемдеуші планка; 4—пружина; 5—жіберуші; 6—тірек бөртпесі; 7—ілгіш.

Найза-пышақ — шабуылға өтуден алдын автоматқа қадалады, қол ұрысында дұшпанды саптан шығару үшін қолданылады. Ол белдігіне қадап жүреді. Кейбір жайттарда онымен сымдар да кесіледі (103-сурет).

103-сурет. Найза-пышақ: *a*—жүз; *b*—тұтқа; 1—кесетін кыры; 2—ара; 3—өткірленген жүзі; 4—тесік; 5—белдік, 6—шығыршық; 7—белдік үшін ілгіш; 8—тұтқаның металл бөлігі; 9—қосатын винт; 10—бойлама кеспе; 11—тартқы; 12—сап.

104-сурет. Кын: 1—ілгіш, сырмалы белдік және карабинмен бірге; 2—пластмассалы қабық; 3—оқ бөртпе; 4—тірек; 5—тегіс пружина біріктіргіші.

1.3. Автоматты толық болмаған бөліктерге ажырату және жинау тәртібі

Автомат таза тактай яки астар үстінде жайылады. Жасақ және механизмдер тактайдың үстіне ажыратылған жайтта тәртіппен теріп шығылады. Олар байқап ажыратылады, бірі екіншісінің үстіне қойылмайды. Сондай-ақ ажырату барысында артықша күш және тартымды соққылар қолданылмайды.

Автоматты жинау барысында оның бөлімдеріндегі нөмірлер салыстырып көріледі. Әрбір автоматтың газ трубкасы, затвор рамасы, затвор, ствол қорабы қақпағы және басқа бөлімдердегі нөмірлер ствол қорабында бар нөмірлерге сай келуі керек.

1. Магазинді ажырату.

Сол қолмен автоматтың дүмі бойынан яки ствол асты тұтқасынан ұстап, оң қолмен магазинді ұстау және бас бармақ көмегінде тартқысын басып тұрып, магазиннің астыңғы бөлігін алдына түртіп, оны ажыратып алады (105-сурет).

Содан соң, патронтажда патрон жоқ екендігін тексеріп көру қажет. Бұның үшін сақтандырғышты төменге «АВ» яки «ОД» түріне келтіру, затвор рамасының тұтқасын арқаға тарту, патрон қорабын тексеруден өткізу, затвор рамасының тұтқасын қойып жіберу және тепкіні басып, оны жауынгерлік жағдайдан арылту керек.

2. Жабдықтар пеналын мылтықтың дүмі ұясынан шығару (106-сурет).

105-сурет. Патронтажды ажырату.

106-сурет. Қарулардың пеналын дүм ұясынан шығару.

3. Шомполды ажырату.

Бояу жағатын таяқша негізіндегі тірек астынан шомпол басын тартып тұрып, шомпол суырып алынады. Шомполдың ажырауы қиын болғанда, жабдықтар пеналының ішіндегі шығарғыштан пайдалануға рұқсат беріледі, яғни шығарушы шомпол басындағы бар тесікке сұғылып, шомполдың ұшы стволдан ажыратылып, суырып алынады (107-сурет).

4. Ствол қорабының қақпағын ажырату.

107-сурет. Шомполды ажырату.

108-сурет. Ствол қорабының қақпағын ажырату.

5. Қайтару тетігін ажырату.

Сол қолмен автоматтың прикладкасын бойынан тұтқан тәрізде оң қолмен қайтару тетігін бағыттаушы үстінін, оның табаны ствол қорабындағы қиындылардан шыққанға дейін алдына түрту, бағыттаушы бағананың артқы ұшын біраз көтеріп, қайтару тетігін затвор рамасының каналы ішінен суырып алу.

109-сурет. Қайтарушы механизмді ажырату.

110-сурет. Затвордың рамасын затвормен бірге ажырату.

6. Затвор рамасын затвормен бірге ажыратып алу (110-сурет).

7. Затворды затвор рамасынан ажырату.

Затвор рамасын сол қолға, затворды жоғарыға қаратып алу, оң қолмен затворды арқаға тартып, оның жетекші дөңесін затвор рамасының қисық қиындыларынан шығару және затворды алдына тартып, ажырату.

8. Ствол қаптамасымен бірге газ трубкасын ажырату.

Толық болмаған бөліктерге ажыраған автоматты жинау тәртібі:

- ствол қаптамасымен бірге газ трубкасын біріктіру;
- затворды затвор рамасына біріктіру;
- затвор рамасын затвормен бірге ствол қорабына орналастыру;
- қайтарушы тетігін біріктіру;
- ствол қорабы қақпағын біріктіру;
- тепкіні басып, оны жауынгерлік жағдайынан арылту және сақтандырғышты орнату;

дайынан арылту және сақтандырғышты орнату;

- шомполды біріктіру;
- жабдықтар пеналын мылтықтың дүміндегі ұяға орналастыру;
- магазинді автоматқа біріктіру.

Автоматты қайта жинауда бөлімдегі нөмірлер ствол қорабындағы нөмірлерге салыстырылады.

111-сурет. Затвордың рамасынан затворды ажырату.

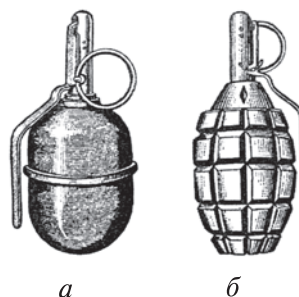

112-сурет. Газ трубасын ствол дүмінен ажырату.

1.4. Қол гранаталарының міндеті, жауынгерлік ерекшеліктері, жалпы түзілуі және істеу бағыты. Гранаталарды лақтыруға дайындау. Қол гранаталарын қолданудағы қауіпсіздік шаралары

Бөлшектенуші қол гранаталары көп жылдар барысында армияларда қолданылған. Бөлшектенуші қол гранаталарынан қазіргі заман соғыстарында да сенімді құрал ретінде пайдаланып, дұшпанның үстінен жеңіске жетуде қолданылады. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінде шабуыл кезінде істетілетін РГД-5 гранатасы, қорғаныста қолданылатын Ф-1 гранатасы қолдануға енгізілген (113-сурет).

Бөлшектенуші қол гранаталары дұшпанның жанды күштерін үзінді әсерінде саптан шығару мақсатында қолданылады. Граната жарылуы үдерісінде үлкен сынықтар тосып жайылуы нәтижесінде, дұшпанның бірнеше күштері саптан шығады. Бұндай гранаталар жақын қашықтықтағы ұрыстарда (шабуылға өтілгенде, окоптан тұрып соғысқа кіргенде, тұрғындар жасайтын пункттерінде) өзінің нәтижесін береді. Гранаталардың жауынгерлік ерекшеліктері кестеде берілген.

*113-сурет. Бөлшектенуші қол гранаталарының жалпы көрінісі:
а—РГД-5 гранатасы;
б—Ф-1 гранатасы.*

Гранаталардың жауынгерлік қасиеттері

Сипаттамасы	Гранаталар	
	РГД-5	Ф-1
Гранаталардың ауырлығы, г	310	600
Өлтіруші бөлшектердің жетіп бару радиусы, м	25	200
Гранаталардың лақтыру орташа қашықтығы, м	40—50	35—45
Граната запалы	УЗРГМ	УЗРГМ
Запалдың алау алу уақыты, м/с	3,2—4,2	3,2—4,2

РГД-5 бөлшектенуші қол гранатасы, негізінен, шабуылға өту дәуірінде қолданылады. Ол корпус, жарылатын заряд пен запалдан тұрады.

Граната корпусы — жарылатын заряд және запал трубкалары үшін орналасуға қызмет етеді. Ол жоғары және төменгі бөлімдерден құралған

болып, сыртқы қаптамасы әрі қосымша ауыстырушы детальдардың кіруімен граната бөліктерінің жарылуы үшін қызмет етеді. Корпустың жоғары бөліміне қадаулар көмегінде запал үшін трубка біріктіріледі, граната үшін запалдың біріктірілуі, корпустағы жарылатын зарядты мықтап бекітуге қызмет етеді. Трубкаларды ластанудан абайлап, оған пластмасса қакпак бұрап кіргізіледі. Корпусқа толтырылған жарылушы заряд граната бөліктерінің жарылуы үшін қызмет етеді.

УзГРМ запалы (қол гранатасының заманға сай етілген бірдей пішіндегі запалы) жарылушы зарядтың жарылуы үшін қолданылады. Ол екпінді механизм және жеке запалдан тұрады. Запалдар әрдайым жауынгерлік жағдайда болады. Екпінді механизмнің істеуін тексеру және бөліктерге ажыратуға қатаң тыйым салынады. Екпінді механизм пистонды от алдырып, запалдың от алуына көмек береді. Ол төмендегі бөлімдерден тұрады: екпінді механизм трубкасы; біріктіруші тосқауыл; бағыттаушы шайба; жауынгерлік серіппе; екпінді шайбасы; бастаушы тұтқа; сақтандырғыш орта чеки, шығыршықпен.

Әрекеттенуші механизм трубкасы запалдың жалпы бөлімдерін жинауда негізгі болады. Ал бірлестіруші тосқауыл запалды граната корпусымен бірлестіру мүмкіндігін береді. Бұл бағыттаушы шайба жауынгерлік серіппе жоғары бөлігінің тірек міндетін орындап, екпіндінің әрекетін жолдайды. Екпінді — әрекеттенуші механизм трубкасының жоғары бөлігіне қадалған. Жауынгерлік серіппе екпінді энергия жеткізіп беруді қамтама етеді, қажетті ұшқын пистонды от алдырып; от екпіндіні жоғарыдағы ақырғы бөлігімен бағыттаушы шайбаны және төменге бағыттаушы шайбаны әрі қамтып алады. Екпінді механизм жанатын пистонды от алдыру тірегі болып қызмет етеді. Ол екпінді механизм трубкасының ішкерісіне орналасады. Шайба екпіндінің ақырғы тар бөлігінде болып, жауынгерлік пружинаның ақырғы тар бөлігіндегі тірегі есептеледі. Бастаушы тұтқа екпіндінің тез от алмау жағдайын ұстап қалу үшін қолданылады (жауынгерлік серіппе қатты қысылады). Сақтағыш арасындағы екпінді механизм бастаушы тұтқаны ұстап тұруға қызмет етеді; бастаушы тұтқа саңылау тесігінен әрі екпінді механизм трубкасы қабырғасынан өтеді. Шығыршығы суырып алынады.

Жеке запал гранатаның жарылатын зарядтарын жарылу үшін қолданылады. Ол баяулатушы тығын, пистон от алдырушы, баяулатушы және пистон-жарылғыш заттан құралады. Баяулатушы тығынның жоғары бөлігінде біріктіру үшін резба болып, екпінді механизм трубкасы, пистон от алдырушы ұясымен біріктіріледі, ішінде канал болып, оған баяулатушы орналасады, тыста пистон жарлығыштың гильзамен біріктіруші нүктесі орналасқан. Жандыру пистон жайлап от алу үшін қолданылады;

жандыру пистонға және пистон жарылғышқа баяулатушы от алдырады, ол престелген аз мөлшерде газ құрамынан тұрады. Пистон қаптауыш жандыру гранатаның жарылуы үшін қызмет етеді. Ол гильзада орналасады және баяулатушы тығынның төменгі бөлігіне қатырылған болады.

Бөлшектенуші Ф-1 қол гранатасы қорғаныс соғыстарында қолданылады. Ф-1 гранатасы корпус, жарылушы заряд және запалдан тұрады. Граната корпусы қатты шойыннан бойлама кесім, көлденең сызықтың жоғары бөлігінде кесілген тесігі болып, запалды өлшеп орау орны есептеледі. Оны сақтау және тасып келтіруде, пластмасса пробкасы бұрап алып қойылады. Бөлшектенуші қол гранатасының жарылушы заряды және запалдардың түзілуі РГД-5 гранаталарынан ерекшеленбейді.

Гранаталарды лақтыруға дайындау

Гранатаны лақтырудан алдын, трубкасынан пробка бұрап алынады, оның орнына запалды қойып, бұрап ақырына дейін қатырылады. Екпінді механизмнің запал бөлігі төмендегідей орналасады: екпінді механизм көтеріліп, бастаушы тұтқаны жоғарыдағы шанышқы бөлігінен ұстап әрекеттенуші механизм трубкасының күзету алдыңғы шегіне біріктіріледі. Күзету алдыңғы шегінің ақыры ажыратылып, запалдан мықтап ұсталады.

114-сурет. Бөлшектенуші қол гранаталарының жауынгерлік жағдайы:
а—пробканы бұрап алу; б—запалды алу; в—запалды бұрап орнату.

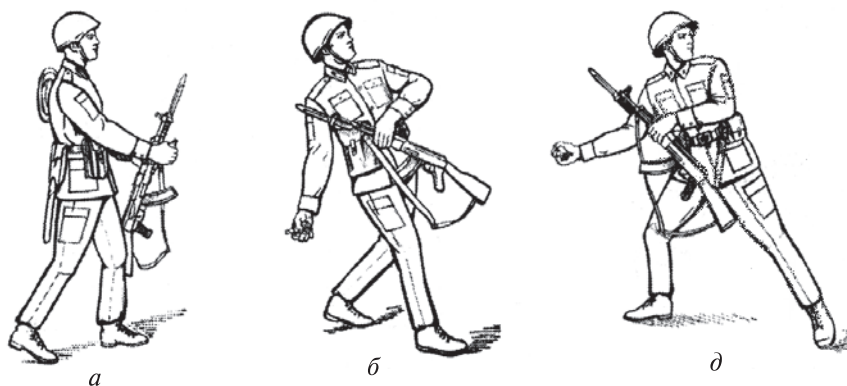
115-сурет. Гранатаны лақтыру алдынан әрекеттендіру:
а—граната корпусымен бірге бастаушы рычагты қысып ұстау;
б—сактандырғыш алдыңғы шек ақырынан ұстап дұрыстау;
в—сактандырғыш шекін үзіп алу.

Гранатаны лақтыру. Гранатаны лақтыру үшін оны қолға алып, бастаушы тұтқаны граната корпусына қадап, бармақтармен қысылады. Тұтқаны қойып жібермеген тәрізде шығыршықты күзету шегінен үзіп, гранатаны көзделген нысанаға лақтырады. Шығыршықты үзіп алуда, запал жасақ түрлері алмаспайды. Екпінді бағыттаушы жағдайынан бастаушы тұтқа қалуында екпінді механизм трубкасы бірігуімен ажыралып қалады, бірақ қол бармақтарымен қысып алынады. Гранатаны лақтыру уақытында бастаушы тұтқа гранатадан бөлініп, екпінді босап қалады.

Екпінді механизм жауынгерлік серіппе көмегінде әрекеттеніп, пистонды әрекеттендіреді және оны тұтастырып жібереді. Алау ұшқындары пистонды жандыру жолымен алауды күшейттіреді және одан пистон жарылғышқа жалғанады. Пистон күшті алаулап, гранатаны жандырушы зарядтың жандыруына алып келеді. Граната корпусы көтеріліп, жарылуында бөлшектер әр түрлі тараптарға таралады.

Гранаталарды лақтыру және орналастыру төмендегі тәртіпте жүзеге асырылады: лақтыруға дайындау және гранатаны лақтыру. Оқу жаттығуларында жауынгерлік гранатаны лақтыру кезінде полат шлем кию ұсынылады.

Гранаталарды оқтау «Гранаталарни тайёрлаш» командасы арқылы жүзеге асырылады. Ал соғыс уақытында өздігінен әрекет жасалады. Гранатаны оқтау үшін гранаталар сақталатын сөмкеден гранатаны сол қолмен алып, оң қолда корпус трубкасын бұрап, қақпақ шығарып алынады. Соң гранатаны сол қолда ұстап, оң қолмен сөмкеден запал алынады. Запал орталықтағы трубкаға айналдырылып, ақырына дейін қатырып бұралғаннан кейін граната атуға дайын болады.

*116-сурет. Әрекет жағдайында гранатаны лақтыру:
а, б, д—әрекеттену кезеңі.*

Бөлшектенуші қол гранаталарын лақтыру әр түрлі жағдайда орындалады. Яғни тік тұрған түрінде, тізеде отырған яки жатқан түрінде, сондай-ақ БМП-лерде (БТР) әрекет барысында және жаяу шабуылға өтілгенде орындалады.

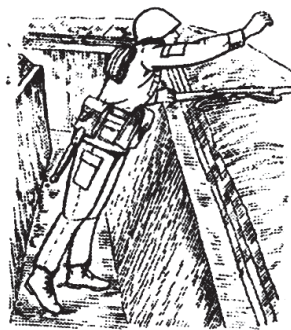
Гранатаны лақтыру үшін ыңғайлы жер тандауды есепке алу керек. Себебі лақтырылатын гранатаның нысанаға түсуі үшін ағаштың бұтақтары, биік өскен өсімдіктер, сымдар және басқа жағдайлар гранатаны атуға кедергі жасауы тұтқаны және корпусты қысқан түрде бастаушы қатты қысуды жалғастырып, басқа қолмен қорғау алды шегін дұрыстап шығыршықты үзіп, нысанаға лақтырылады (қорғаныс үшін қолданылатын гранаталар лақтырылғаннан кейін пана жерге өтіп, жасырыну қажет болады).

Гранатаны лақтыру үдерісінде қадам тастап яки жүгіріп әрекеттену қажет. Гранатаны оң қолда жартылай бүгілген түрде ұстап және қаруды сол қолға алып, қарауылдаудың алдыңғы шекі алып тасталады. Сол аяқта қадам тастағанда, қол гранатамен алға, төменге әрекет жасалып, оң аяқта екінші қадамды тастап әрекет жасаған тәрізде, қолды төменнен жай сияқты ұстап, граната корпусын оң жаққа қаратып, үшінші қадам тастауда сол аяқты көзделген жаққа қойғанға дейін, оң аяқтың тізе бөлігін иіп, корпус бұрылу жағдайын аяқтап, қол айналдырылады. Қадамның тездігін арттырып, әрекетті жинақтаған тәрізде граната корпусы лақтырылады.

Окоп және траншеяларда гранатаны лақтыруда, қаруды окоптың төбесіне топырақ үйіндісінің үстіне қойып, граната оң қолға алынады. Белді иген тәрізде әр екі аяқты иіп, оң қолды гранатамен ақырына дейін қайтарып, сол қолға таянған тәрізде граната нысанаға дұрыстап лақтырылады. Соң өзі жылдамдықпен панаға яки окопка жасырынады.

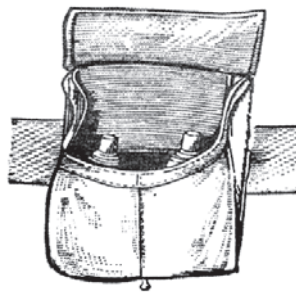

a

б

117-сурет. Окоптан тұрып граната лақтыру (а, б).

118-сурет. Гранаталардың сөмкесі.

Окоп және траншеяларда орналасқан дұшпан күштерін жою мақсатында гранатаны көкжиектің үшбұрыш жаққа орташа 35°–45°-та тура әрекеттенуіне келтіріп лақтыру қажет. Себебі граната көзделген жерге анық түсуі және траекториясына (әрекеттену жолы) азырақ залал жеткізіп, айналаға азырақ шашылуы керек.

Қол гранаталарын қолдануда қауіпсіздік шаралары

Гранаталар жеке арнаулы сөмкелерде алып жүріледі. Запалдар гранаталардан жеке болып, қағаз яки қиқым шүберектермен оралған тәрізде сақталады. Гранаталарды сөмкеге орналастыру яки атуға дайындау алдынан, әлбетте, запалдарды тексеру қажет. Граната корпустары терең иілген яки иіліп қисайып қалған, өткір кесіктер болмауы, запал трубкасы және запал таза болуы, иілген, кесілген болмауы керек. Сақтандырғыштың арасындағы шекі ақырына дейін босатылған болуымен қатар жарық және қисық болмауы шарт.

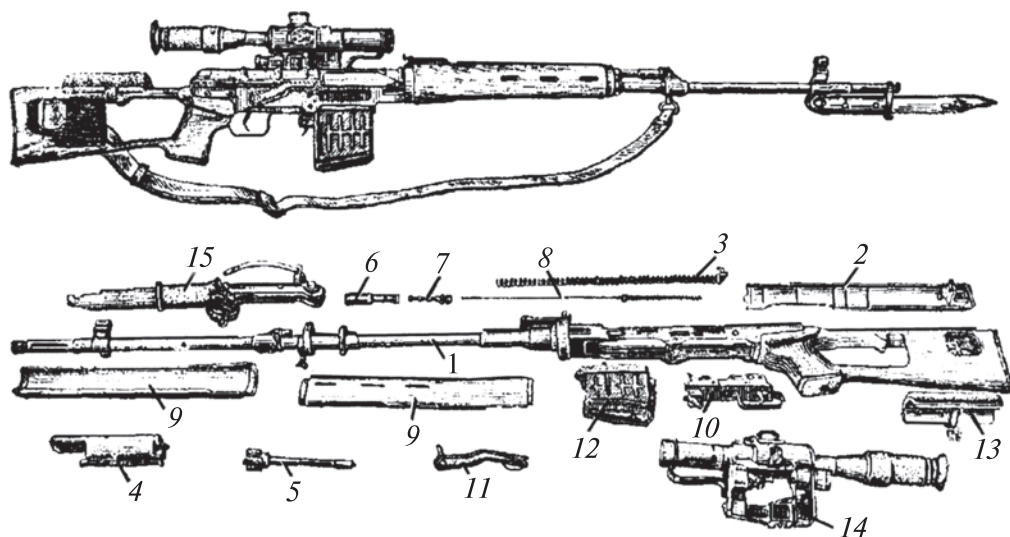
Жарық немесе көшкен, ұшқан запалдарды істетуге қатаң тыйым салынады. Гранаталарды бір-біріне әрі қатты заттарға ұрылуынан, алаудан, ластанудан, ылғалдан сақтау қажет. Сыздалған, ластанған гранаталарды, запалдарды командирлер бақылауында тез арада сүртіп құрғату шарт. Оны алаудың алдында құрғатуға тыйым салынады.

Гранаталар мен запалдар әрдайым тексеріліп тұрылады. Гранаталарды атуға дайындауда (запалды қоюда) тек лақтырудан алдын рұқсат етіледі. Жауынгерлік гранаталарды ажыратып, оның жарамсыздарын жоюда, гранаталар сөмкесінен алынып (қолғау алды) шекіге шығыршық (жүзік) тағып қойылады. Сондай-ақ лақтырғанда, жарылмаған гранаталарға тиюге қатаң тыйым салынады.

1.5. Драгунов мергендік мылтығы және танкке қарсы қол гранатаметінің түзілуі, істеу принципі және жауынгерлік ерекшеліктері. Кіші калибрлі мылтықтың міндеті, түзілуі және жауынгерлік ерекшеліктері

7,62 мм-лі Драгунов мергендік мылтығы мергеннің қаруы есептеледі және әр түрлі пайда болатын, әрекеттенетін, ашық және бүркелген жеке нысаналарды жою үшін көзделген.

Жауынгерлік ерекшеліктері. Мергендік мылтығынан 800 м-ге дейін қашықтықта оқ ату ең тиімді есептеледі. Атудың оптикалық көздегішпен көздеп ату ұзақтығы — 1300 м, ашық көздегішпен — 1200 м. Көкірек пішіндегі нысанаға тікелей ату ұзақтығы — 430 м, ал жүгіруші нысанаға — 640 м. Жауынгерлік ату шапшаңдығы минутына 30 оқ. Мергендік мылтығының найза-пышақсыз, оптикалық көздегіш,

119-сурет. СДВ-нің жалпы көрінісі, негізгі бөлім және механизмдері:

1—стволдың қорабы ашық нысанаға алушы дүмімен бірге; 2—ствол қорабының қақпағы; 3—қайтарушы механизм; 4—завтор рамасы; 5—затвор; 6—газ трубкасы регуляторымен; 7—газ поршені; 8—итергіш пружинамен; 9— стволдың қаптамалары; 10—соккы тепкісі механизмі; 11—сақтандырғыш; 12—магазин; 13—дүмнің жүзі; 14—оптикалық нысана, 15—найза-пышақ.

толтырылмаған магазин және прикладканың жүзімен ауырлығы — 4,3 кг. Мергендік мылтығынан біреулеп атылады. Ату кезінде патрондар 10 дана патрон сыйымдылығына ие қорабымен магазиннен жіберіледі (119-сурет).

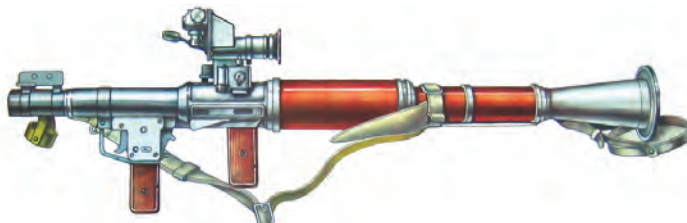
РПГ-7 және РПГ-7Д қол гранатаметтері танктер, самоходка артиллерия құрылғылары және дұшпанның басқа сауытты құралдарымен күресу үшін көзделген. Бұлардан тыс, оларды жеңіл пана орындарда әрі қала типіндегі ғимараттарда орналасқан дұшпанның жанды күшін жоюда да қолдану мүмкін. Танкке қарсы қол гранатаметтен ПГ-7В және ПГ-7ВМ кумулятивтік әсерлі калибр үсті оқ-дәрілері атылады.

Гранатамет сауытты тесу қабілетіне ие болып, дұшпанның барша түрдегі заманауи танктер және самоходка артиллериясымен тиімді күресу мүмкіндігін береді.

Жауынгерлік ерекшеліктері. Граната сауытты тесу қабілетіне ие болып, дұшпанның барша түрдегі танктері және самоходка артиллерия

120-сурет. РПГ-7 танкке қарсы қол гранатаметі.

121-сурет. РПГ-7Д танкке қарсы қол гранатаметі.

құрылғыларымен тиімді күресу қасиетіне ие. ПГ-7В оқ-дәрісі штаттағы ПГ-7В оқ-дәрісінің жаңаланған түрі болып, одан біраз жеңіл және сауытты тесу, тиюшілік және желде тұрақтылық ерекшеліктері жоғарырақ.

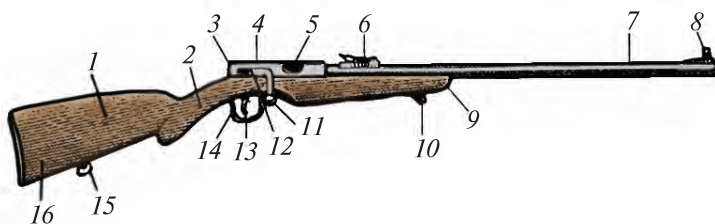
Гранатаметтен нысаналардың биіктігі 2 м және одан жоғары болған, тікелей ату ұзақтығындағы танктер, самоходка артиллерия құрылғыларына әсерлі оқ ату ұзақтығы ПГ-7В үшін 330 м, ПГ-7ВМ үшін 310 м. Көздеп ату ұзақтығы 500 м. Жауынгерлік шапшаң атылғышы минутына 4–6. Гранатаметтің оптикалық көздегішпен ауырлығы РПГ-7 6,3 кг, РПГ-7Д — 6,7 кг. оқ-дәрінің (граната порох зарядымен) ауырлығы ПГ-7В — 2,2 кг, ПГ-7ВМ — 2 кг.

Кіші калибрлі мылтықтың міндеті, түзілуі және жауынгерлік ерекшеліктері

Кіші калибрлі мылтық Тула қару жасау заводында істеп шығарылған болып, ату бойынша өткізілетін дайындық жаттығуларында атуды үйрену үшін қолданылады.

Кіші калибрлі ТОЗ-8, ТОЗ-12 мылтықтарынан көбірек спорт жарыстарында өткізуде әрі ату дайындығының бастауыш оқ ату жаттығулары алып баруда кең пайдаланылады.

ТОЗ-8 мылтығының жауынгерлік ерекшеліктері: калибрі — 5,6 мм; ауырлығы — 3,12 кг; жалпы ұзындығы — 111 см; оқтың бастауыш жылдамдығы — 310 м/с.-қа дейін; ату жылдамдығы бір минутта — 10–12

122-сурет. Шағын калибрлі мылтық (ТОЗ-8):

1—дүмнің бет бөлігі; 2—дүмнің мойны; 3—арт қалпақшасы; 4—свтолдың қорабы; атуды бастаушы механизм қосымшасымен; 5—атылған гильзаларды шығарып тастаушы саңылау; 6—нысана; 7—ствол; 8—намушник; 9—стволдың жүзі; 10—жоғары қадағыш; 11—затвор тұтқасы; 12—затвор, 13—бастаушы ілмек; 14—бастаушы шығыршық; 15—төменгі қадағыш; 16—дүм.

ретке дейін; нысанаға алу қашықтығы — 250 м; оқтың ең ұзаққа ұшу алыстығы — 1200 метрден 1600 метрге дейін; оқтың өлтіру күші қашықтығы — 800 метрге дейін.

Мылтықты оқтау тәртібі. Мылтықты жатып алған түрінде атуда, мылтық прикладкасының бас бөлігін оң қолмен ұстап, оң аяқ бір қадам алға тасталады және аяқты біраз оңға алып, алға еңкейіп, сол аяқты иіп, сол қолмен жерге жатып, сол аяқтың табаны жерге қадалады және сол қол төске алынады. Сол жаққа жатқан тәрізде қарын жаққа тез аударылып, еркін түрде аяқтарды табанымен жазып жіберіледі. Мылтықтың стволы (поясы) оң қолдың алақанына алынады.

Кіші калибрлі мылтықты оң қолда затвор ұстағыштан артқа тартып, ствол қорабының ашылған жеріне оң қолдың бас және көрсеткіш бармақтарының көмегінде оқты алып оны патронтажға салынады. Оқты бас бармақпен алға, стволға толық кіргенге дейін бағытталады, соң оң қолмен затвор жабылады.

Ату үдерісінде мылтықтың өзіне тән жақтары. Сол қолдың бармақтары бірер әрекет жасамауы, мылтықтың аяғы (ағаш стволы) тиіп кетпеуі үшін сол қолмен мылтықтың ағаш стволынан (аяғы) ұстап алынады. Оң қол бармақтарымен прикладкасының бүйірінен ұстап, көрсеткіш бармақ атуды бастаушы механизм курогына (тепкісі) бағытталады. Прикладканың ортасы желкеге қатты қадалады.

Жату түрінде атуда жақсы нәтижеге жету үшін тіректерден пайдалану мүмкін. Тіректерден мақсатқа сай пайдалану үшін құм яки ағаш қиқымы толтырылған қапталған 20—25 см биіктікте тірек орнауы мүмкін. Егер тірек биіктігі атуда ыңғайсыз болса, ол төмендетіледі.

Мылтықты тазалау және майлау тәртібі. Кіші калибрлі мылтықты тазалау және майлау тәртібі автоматты тазалау және майлау тәртібі секілді жүзеге асырылады. Соны есте сақтау керек, яғни кіші калибрлі мылтық ствол каналының тұмсық бөлігін тазалауға және майлауға қатаң тыйым салынады.

Ствол каналын тазалау үшін оның арқа қақпағы ашылып, ствол қорабынан (қорабы) затвор алынады. Тазалағыштың ұшына жұмсақ мата қиқымдарынан 4—5 см ұзындықта орап, қаруды майлау үшін істетілетін майға батырылады. Одан соң шомпол ствол каналынан кіргізіліп, оқтауға дейін майланады және жақсылап тазаланады.

II тарау. **ҚАРУДАН АТУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ЕРЕЖЕЛЕРІ**

2.1. Ату оқиғасы және оның дәуірлері. Оқтың бастауыш жылдамдығы және оның ату процесіне әсері. Қарудың сілкінуі

Ату негіздерін теориялық ерекшеліктен үйрену ату ережелері, оның басқыш-әдістерінің практикада қолданылуына байланысты. Ату ережелерін орындау, ату дәуіріндегі негізгі түрін, оқ атуды басқаруды және оқ атуға дайындық көруді өз ішіне қамтып алады. Ату дәуірінде әр түрлі нысаналарға қысқа мерзімде аз оқ-дәрі жұмсаумен ғана әрқандай су-ауа жағдайында әрі тапсырылыған міндетті тиімді орындауды қамтамасыз етуші фактор ретінде пайдаланылады.

Оқ атудың пайда болуы. Порох бөлшектерінің тез алау алуы нәтижесінде және порохты газдың қысымының әрекетінде ствол каналынан оқтың (снаряд) ұзатылуы ату делінеді. Бұл жайт өте қысқа уақытта (0,001—0,006 с) болады. Тепкі басылғанда, патрон пистонына тез ұрылуы нәтижесіндегі ұшқын шығуы порох бөлшектерінің алау алуына алып келеді. Бұл жайт күшті үлкен мөлшерде қыздырылу нәтижесінде газға айналып, өте күшті қысыммен бірге әржақты әрекеттеніп, бірден күштену мөлшерін асырады. Оқ 250—500 кгс/см² (өлшеу мөлшерінде 1 кгс/см² тең) 0,1 МПа қысыммен орнынан жылжып ствол кесіміне ұрылып, айлана әрекетті жалғастырады. Бұл кезде порох ствол каналында жану жағдайын және газ (өлшеу және қысым) мөлшерін ірілендіреді.

Оқ 4—6 см әрекетте бағытталып (2800 кгс/см²), үлкен қысымды газ өлшеміне жетеді. Үлкен тездік нәтижесінде оқ атылып, жабық майданға шығылады. Жана газ өлшемі қысымды ірілендірумен қысымды төмендете бастайды. Оқтың ствол каналында ұшу жағдайы 300—900 кгс/см². -ты құрайды. Ал ствол каналында оқтың әрекет жылдамдығы күшейеді. Бірақ газ дәрежесі төмен болса-да, өз қысымын көрсетуді жалғастырады. Ствол каналындағы оқ әрекеттену жылдамдығын тоқтаусыз арттырып, ствол

каналы түтіндігіне өтеді. Ствол каналынан кең жайылып шыққан газ, оқтың артындағы алау әрекеттенуінде соққының толқынын жүзеге келтіріп, ату дәуірінде дауыс деректемесін пайда қылады. Оқ ұшу инерциясы әсерінде әуеде әрекеттенуді жалғастырады.

Оқтың бастауыш жылдамдығы

Қарудың ствол каналынан атылып шыққан оқ жылдамдығын арттырумен бірге ұшу нүктесіне дейін әрекеттену жағдайы *оқтың бастауыш жылдамдығы* делінеді. Оқтың әуедегі ұшуын жалғастыруы және тегіс әрекеттенуі оның бастауыш жылдамдығына да байланысты болады.

Қарудың ең қажетті жауынгерлік қасиеттерінің бірі — оқтың бастауыш жылдамдығы. Бастауыш жылдамдықтың күшеюі оқтың әуеде ұшу қашықтығын басып өтіп, нысананы зақымдау және өлтіру (қайтыс болу) жайттарын тездетумен бірқатарда, ал әуеде ұшудың барысында, сыртқы жағдай әсерінде жылдамдықты қысқартырады.

Оқтың бастауыш жылдамдығын арттыруы стволдың ұзындығына, оқ және порох бөлшектерінің ауырлығына және басқа факторларға байланысты болады. Қарудың стволы қаншалықты ұзын болса (практикада анықталған), порох және қысым қаншалықты көп болып әрекеттенсе, оқтың бастауыш жылдамдығы соншалықты артады.

Қарудың артқа сілкінуі

Ствол каналындағы газ қысымы күшейіп, жан-жақты әрекеттенген түрде күшпен оқты алға бағыттау түрі қаруды арқаға қайтарады. Қарудың (ствол) ату дәуірінде пайда болу арқаға әрекеттену жағдайын, *қарудың арқаға қайтарылуы (сілкіну)* делінеді.

Қару жылдамдығы және энергиясы күшею әрекеті барысында арқаға қайтумен характерленеді. Қарудың арқаға қайтуы оқтың бастауыш жылдамдығынан бірнеше есе аз болып, қарудан оқ бірнеше рет жеңілдеу болады. Автоматтың арқаға қайту қуаты 2 кгс/см^2 (19,6 ж) артпайды және атушыға ауру бермейді. Порохты газдардың қысым күші (қайту күші) арқаға қайтуға қарсы әрекет тек тура жол емес, бәлкім тура келмеген жаққа (прикладканың тірегіне, қарудың күштену орталығы және басқаларға) да бағытталады. Жағдайдан келіп шыққан еселенген күштің әрекеттенуі нәтижесінде, қарудың тұмсық (аузы) бөлігін жоғарыға көтеріп тұрады (123-сурет). Желкеге қаншалықты көп күш жиналған болса, еселенген күш соншалықты көп қайтарылады. Ату барысында қару ствол тебіренісін және тітіреу түрін жүзеге келтіреді.

123-сурет. Оқ атуда түртуші күштің әсерінде қару ствол бөлігінің жоғарыға көтерілуі.

Қару стволдың тұмсығы (аузы) бөлігінен оқтың ұшып шығуы нәтижесінде тебірену (жоғарыға, оңға, солға), басқа жақтарға ауып кету жайттары пайда болуы мүмкін. Ал бұндай жайттар, ату дәуірінде қарудан тура пайдаланбаушылықтың салдарына, қарудың ластануына алып келеді. Қарудың арқаға қайтарылуында оқтың шығуы, стволға әсер ету және басқа себептер, атуға дейін болған ствол каналын тұмсығы (аузы) бөлігі бағытында бұрышты жүзеге келтіреді. Бұл ствол каналынан шыққан оқты әуеде ұшу дәуіріне дейін бұрышты құрайды. Бұндай бұрыш ұшу бұрышы делінеді.

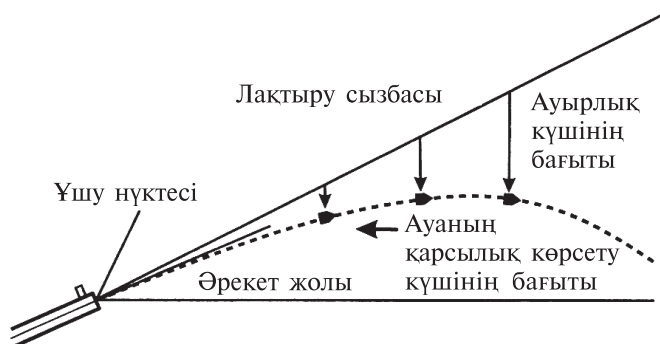
Ствол каналының тұмсығы (аузы) бөлігі атуға дейін жоғары қойылған болса, оқтың әуедегі ұшу түрі қанағаттанарлы, төмен қойылған болса, қанағаттанарсыз ұшу бұрышы делінеді. Ұшу бұрышын бір түрде қамтамасыз ету және қарудың арқаға қайтарылу жайттарын азайттыру ату және қарудан тура пайдалану ережелеріне толық және анық назар аударылуына және ату әдістері нәтижелеріне байланысты.

2.2. Оқ траекториясының (әрекеттену жолы) пайда болуы.

Оқтың тесіп өту және зақымданудың әсері. Дұрыс оқ ату және оның маңызы. Жасырын жер, оқ тиетін (зақымдандыратын) майдан және оқ тимейтін майдан

Автомат стволынан атылған оқтардың бұрыш биіктігі анық белгіленген жайтта болуы қажет. Оқтың әуедегі ұшу дәуірі бір бағытта болады. Ал бұл бағытты *оқтың лақтыру бағыты* дейді.

Оқ әуеде ұшу дәуірі барысында ауырлық күшіне, ауаның қарсылығына душар болады. Ауырлық күші ең күштісі есептеліп, лақтыру бағытындағы оқты үлкен күшпен төменге тартады, ал әуенің қарсылығы ұшу жылдамдығын төмендетіп, оқтың бас бөлігін артқа қайтаруға әрекет жасайды. Сол екі қарама-қарсы күштердің әсерінде лақтыру бағытындағы оқ қисық пішінде әрекеттенеді. Оқ әуедегі

124-сурет. Оқтың траекториясы (әрекеттену жолы).

ұшуды дәуірінде, ауырлық орталығынан қисық бағытқа жазылып әрекет ету жолы *траектория* (әрекеттену жолы) делінеді (124-сурет).

Оқ траекториясының (әрекеттену жолы) пайда болуы бұрыш өлшемі биіктігіне байланысты болумен қатар, жасырынған зақымданушы және өлік майданшаларына және тура ату қашықтықтарына дейін болған өлшемді суреттейді.

Оқ траекториясының бұрыш биіктігі кеңейеді, оқтың көкжиекке тура ұшу жайы күшеюі белгілі болмаған тәрізде пайда болады. Бұның салдарында әрекеттену жолы (траектория) биіктігі кеңейеді, ал көкжиекке қарап әрекеттену біраз төмендейді.

Көкжиекке бағытталған оқтың ұшу қашықтығындағы биіктік бұрышы және де іріленуді үлкен бұрыш қашықтығы делінеді. Басқа түрдегі қарулардың оғы үшін бұрыш үлкендік өлшемі 35° -қа дейін болады. Жоғары бұрыш биіктігінен кіші бұрыш биіктігінен дейін болған қашықтықта оқтың жер бауырлап әрекеттенуі *жер бауырлап кеткен траекториясы* (әрекеттену жолы) делінеді.

Оқтың тесіп өту және зақымданудың әсері

Оқтың тесіп өтуі, тосқауыл және жасырын орындардың жуандығы, қалыңдығымен бекемдігіне байланысты.

Оқтың өлтіру жағдайы — тірі организмде оқ әрекеттеніп, саптан шығаруға алып келуімен қатар тірі организмде кинетикалық қуаттың сіңуі нәтижесінде оның киімдері және өмірлік органдарының зақымдануына алып келеді. Кинетикалық қуат адамзаттың ешқандай арнаулы киімі болмаған жағдайда әрі оның негізгі өмірлік органдарын еш болмағанда 8 кгс/см^2 (78,5 ж) мөлшерде зақымданады.

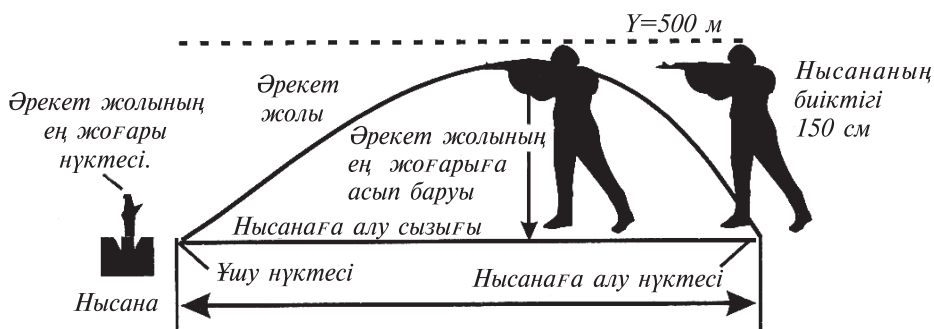
1943 жылда істеп шығарылған оқтардың үлгісі төмендегі кестеде көрсетілген:

Тосқауылдар	Оқтың түрі	Ату қашықтығы (метр есебінде)	Оқтың тесіп өту жағдайы
7 мм сауыттың жуандығы 90° бұрыш бақылауында каска (полат шлем)	Сауытты жаратын жандырушы	200—300	50—90 %
	Полат өзекті сауытты жаратын жандырушы	900	80—90 %
		1100 м.-ден жоғары	80—90 %
Окоптың төбесіне үйіліп істелген қар	Барша оқтың түрі	500	70—80 см
Топырақ немесе құммен толтырылған тосқауыл	Барша оқтың түрі	500	25—30 см
Ағаш тосқауылдардан құралған такта (20х20 қалыңдықта)	Полат өзегі сауыт жарар жандырушы	500	25 см 30—40 см
Піскен қыштан болған тосқауылдар	Полат өзекті сауыт жарар жандырушы	100	12—15 см

Дұрыс оқ ату және оның мағызы

Оқтың нысанаға барып тиюі барысында оның өлтіру жағдайы және тесіп өтуі, оның ауырлығына және жылдамдығына байланысты болады. Практикада оқтың өлтіру жағдайы оның әуедегі ең соңғы қашықтығына дейін әрекеттену *тура ату* делінеді (125-сурет).

Практикада мұның қолдану үдерісі ең тығыз уақыттарда нысанаға алмай ату жағдайы. Бұндай жағдайда нысанаға ату нүктесі биіктігіне нысана үлгісінен төменірекке көзделеді. Дұрыс ату әдісі қашықтықтағы нысана биіктігіне және оқтың жер бауырлап кеткен траекториясына байланысты. Нысана қаншалықты жоғары болса, оқтың тура ату қашықтығына әрекеттенуі де соншалықты үлкен болады. Нысанаға алуда бірінші кезекте алыстағы нысана тезірек залалдандырылса, бұл жағдайда дұшпанға жауап оғын атуға мүмкіндік берілмейді.

125-сурет. Турыға қарай оқ ату.

Жасырын жер, оқ тиетін (залалдандыратын) майдан және оқ тимейтін майдан

Жасырын орналасқан, оқ тесіп өте алмайтын бекітілген орындарды, шыңынан тартып ату нүктесіне дейін болған майдан *бекітілген майдан* делінеді. Жоғары орналастырылған жасырын орын оқтың жер бауырлап кеткен траекториясындағы (әрекеттену жолы) көздеу нысаналарын залалдандыра алмаса, *өлік* (залалдандырылмаған) *майдан* делінеді.

Жасырын пана орындар жоғары биіктікте орналасқан болса, нысанаға алу биіктігі төменірек болып, оқтың траекториясы (әрекеттену жолы) айқын болады. Соны да ұмытпау керек, бекітілген өлік майдандарда дұшпан оқтарынан ептілікпен қорғану қажет болады.

Бекітілген майдандардың және бір бөлігінде нысана залалдандырылса, залалдандырылған майдан қашықтығын құрайды. Бұл жағдайда траектория (әрекеттену жолы) тармағының төмендеуі көздеу биіктігін өзгерттірмейді.

Зақымданған майдандарда көздеу биіктігі жер бауырлап кеткен траекторияға (әрекеттену жолы) бұрыш ауып кетуіне де байланысты. Оның практикадағы маңызы сонда, яғни нысанаға алу нүктесінің нысанаға дейін болған үлкен тараптардағы қашықтықтары өлшеудегі мән бермеушілік орынсыз қателерді келтіріп шығарады.

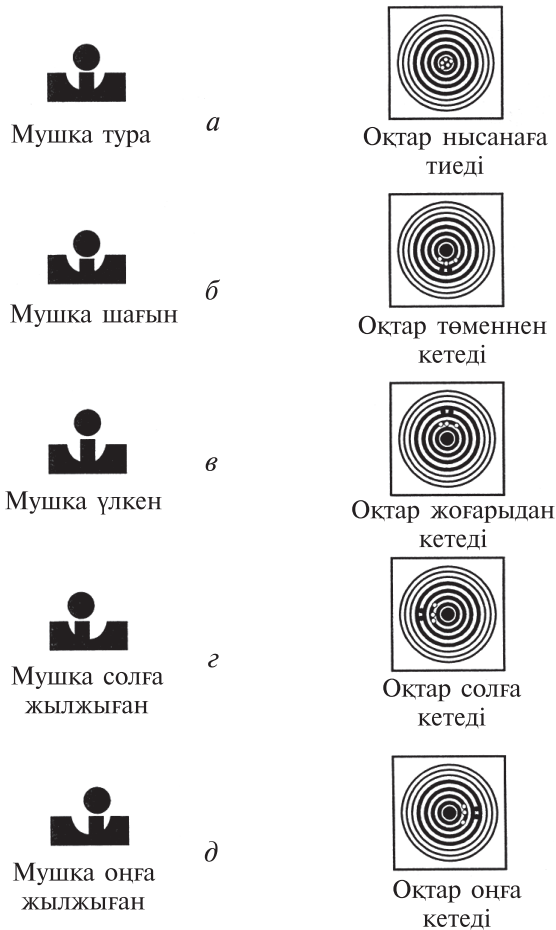
2.3. Нысанаға алу әдістері. Нысананы таңдау және көзделген нүктеге, қозғалмайтын нысанаға от ашу

Нысанаға алу — автомат ствол каналын оқ ату үшін дайындық түріне келтіріліп, көзделген нүктеге дұрысталады. Автоматтың нысанаға дұрысталу нүктесі *көзделген нүкте* делінеді.

Мушканы дұрыс алу үшін мушка көзделген планкасының ойылған жеріне дәл келтіріледі. Оның ұшы көздегіш планкасы ойылған жерінің арасында болуымен жоғары шеттері бір тегісте болуы керек (126-сурет).

Нысананы таңдау және нысанаға алынған нүктеге, қозғалмайтын нысанаға от ашу

Нысана және көзделген нүкте сондай есепке алынған түрде таңдалуы қажет, яғни от ашуда пайда болатын орташа траектория нысананың арасынан өтуі қажет. 300 метрге дейін болған қашықтыққа автоматтан от ашуда, көздегішті ату ережесіне негізінен, 3 нөмірлі яки «П» әрібіне орнату шарт. Көзделіп жатқан нысананың төменгі бөлігіне яки болмаса ортасына көздеу керек болады. Мәселен, автоматтан 100 метр

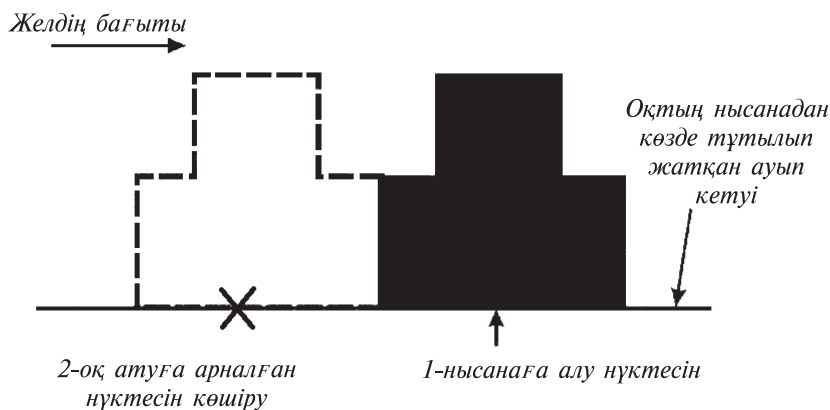

126-сурет. Тура нысанаға алу және нысанаға алу уақытында қателіктер:
а—мушканы тура алып нысанаға алынған нүктеге дұрыстау; *б*—мушка шағын;
в—мушка үлкен; *г*—мушка солға жылжыған; *д*—мушка оңға жылжыған.

қашықтықтағы көкірек пішініндегі нысаналарға оқ атуда, көзделетін нүктесін, нысананы төмен бөлігіне қаратып, көздегішті «П» әрібіне қойып, от ашу қажет болады. Бұл жайтта траекторияның артып баруы көздегіш сызығынан ұзақтығы 25 см. -ге тең болады. Ал бұл, нысана орталығынан өтетін траекторияға сай келеді.

300 метрден артық алыстыққа от ашуда көздеу нысанаға дейін сай келетін қашықтыққа орнатылады және жүз метрден жекеленеді. Көздеу нүктесі ретінде, нысананың ортасы алынады. Егер де, жағдай туындап көздегішті алмастыруға мүмкіндік бермесе, онда көздегіш «П» әрібіне

орнатылып, от ашу қажет болады. 400 метрден артық қашықтыққа ату үшін нысананың орны, бұрышы және теңіз деңгейінен күзету майданының биіктігі және нысананың төменгі бөлігін көздеумен түзетулер кірітіледі. Ауа райының қолайсыз келуі, жанымыздан есіп жатқан жел оқтың ұшуына кері әсерін көрсетіп қалмай, оны шетке аударуы. Жан-жақтан есіп жатқан жел уақытында нысанаға алу нүктесін бірнеше метр нысананың пішініне яки жылжымалы бөлігіне нысана алдыннан алынуы қажет. Ал бұндай жағдай, көзделген нүктені басталған жерінен, нысананың арасынан жел есіп жатқан тарапқа көшіріледі (127-сурет).

127-сурет. Нысанаға алу нүктесін бүтіндей бір алдына көшіру.

2.4. Алыстықты өлшеу әдістері және мыңдық шешімін қолдану

Әдетте, нысанаға дейін болған қашықтықты көру құралдары көмегінде (әр қандай жағдайда) бұрыш үлкендігімен өлшенеді. Көру құралдарының (глазомер) көмегінде алыстықты анықтау; жердің бірер денесімен; жердің кесіскен түрімен; көрініс дәрежесіне қарап, әрқайсы нысана яки бұйымды өлшеумен жүзеге асырылады.

Нысанаға алу қашықтығының бұрыш үлкендігі нысана өлшемі (биіктігі, кендігі, ұзындығы) белгілі болса, мыңдық шешімін қолдану әдісімен анықталады:

$$M = \frac{B \cdot 1000}{BK},$$

бұл жерде, M — нысанаға дейін болған қашықтық, метр; B — нысанаға дейін болған биіктік (кеңдігі яки ұзындығы), метр; 1000 — тұрақты ұзындық; BK — мыңдықтың нысанасына дейін болған бұрыштың үлкендігі.

Нысананың бұрыш үлкендігі мыңдардың көмегінде дала дүрбісі яки бұрыш көрсету құралдарының бұрыш өлшемі шкаласы көмегінде өлшенеді. Дүрбінің үлкен шкаласы арасындағы өлшем 10 мың, кішісі 5 мыңға (жайылуы 0–10, 0–05) тең. Мәселен, дүрбі арқылы күзетіп жатқанда, орташа адамның өлшемі 1,7 м дүрбінің бір кіші ұзындық сеткасы 0–05 м. -ге тура келеді. Солай етіп, адам арасында:

$$M = \frac{B \cdot 1000}{BK} = \frac{1,7 \text{ м} \cdot 1000}{BK} = \frac{1700}{5} = 340 \text{ м},$$

мыңдық — бұрыш ұзындығы тура 1–1000 радиус яки бұрыш орталығы Нысана бұрыш үлкендігін қолдағы бар бұйымдар: сызғыш, қалам, сіріңке қорабы яки қол бармақтарымен де өлшесе болады. Мұның үшін бұл бұйымдардың мыңдық жағдайын білу қажет. Сызғышты 1 мм — 0–02; дөңгелек қалам — 0–12; сіріңке ұзындығы бойынша сызықша — 0–90, кеңдігі бойынша — 0–60, биіктігі бойынша — 0–30; қол бармақтары: бас бармақ — 0–40; көрсеткіш бармақ — 0–30; кішісі — 0–20.

Мәселен, нысананың бұрыш үлкендігін анықтау үшін сызғыш көмегінде, нысана қашықтығы, шеті, кеңдігі, биіктігі яки ұзындығы 4 мм болса, одан нысананың бұрыш үлкендігі $0-02 \cdot 4 = 0-08$ -ге тең.

Нысананың бұрыш үлкендігін қолдағы бұйымдардың көмегінде анық өлшеу қажет болса, көзден 50 см қашықтыққа анық алып бару керек.

Бақылау сұрақтары

1. Оқатқыш қарулардың міндеті, түзілуі, істеу принципі және жауынгерлік ерекшеліктерін баяндап бер.
2. Бүгінгі таңда Қарулы Күштерімізде қандай автоматтар кеңінен қолданылады?
3. Ату деп неге айтылады?
4. АК-74 автоматтың жауынгерлік мінездемесі.
5. РГД-5 және Ф-1 қол гранаталарының жауынгерлік мінездемесі және ұрыста істету ережелері.

IV БӨЛІМ. ПРАКТИКАЛЫҚ ӘСКЕРИ ДЕНЕ ТӘРБИЕЛІК ДАЙЫНДЫҚ

I тарау. ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТКЕ ШАҚЫРЫЛУШЫЛАР ЖОҒАРЫ ДӘРЕЖЕДЕГІ ДЕНЕ ТӘРБИЕЛІК ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ҚАЖЕТТІ ШАРТЫ

Тәуелсіздік жылдарында Өзбекстанды ғылым, мәдениет, денсаулықты сақтау және халық шаруашылығының барша тармақтары сияқты дене тәрбие мәдениет және спорт та қалыптасты, ол белгілі дәрежеде дамыды. Тұрғындардың тұрмыс жағдайы, мәдени деңгейінің асуы, дене тәрбиесі ерекшелігінен кәмелетке жетуінде тек құрылған спорт ғимараттары, дайындалған мамандар және өткізілген әр түрлі бұқаралық спорт шаралары ғана емес, бәлкім дене тәрбиелік мәдениет және спорт әрекетін ғылыми-теориялық және практикалық ерекшеліктен негіздеп берген білім, оның мазмұны, бағыты, практикасы үшін келтірген нәтижелерін талдау жасау қажет.

Бізге белгілі, қазіргі Өзбекстан территориясында жасаған бабаларымыз әр түрлі әрекетті ойындар, ат ойындары, күрес, дарбоздық, атта бәйге, жүк (тас) көтеру және басқа көптеген қызметтермен тойлар, мерекелер, ұлттық рәсімдерде қатысып келген. Арнаулы мектеп яки үйрететін одақтар болмаса-да, олар халық арасында қолданылып келген. Тұрғындарды, әсіресе, жас ұрпақты дене тәрбиесіне тәрбиелеу, оларды еңбекті және қорғанысқа құрбы жететін дәрежеде кәмелетке жеткізу өткен дәуірлерде жүзеге асырылған. Жанұяда балаларды дене тәрбиесі ерекшелігінен салауатты етіп өстіру, дұрыс тәрбиелеуге елеулі назар аудару өзбек халқының ертедегі бабаларына барып тіреледі «Гөрұлы» типіндегі ондаған дас-тандар, «Алпамыс», «Қырық қыз» сияқты дастандарындағы қаһармандар бұның дәлелі. Сондай-ақ ұлы қолбасшы Әмір Темір түзіктері және Захириддин Мұхаммед Бабырдың шығармалары баға жетпес ғылыми және көркемдік деректерде дене тәрбиесі жаттығуларымен шұғылдануы, күрес, атта бәйге және басқа күрделі әскери практикалық күш сынау жаттығуларын орындау әрбір адамзат үшін қажет екендігі көрсетілген.

Әмір Темірдің сипаттауынша, «Іскер қолбасшы өзін және тоғыз жауынгерді (әскер) бір денедей көріп, оларды қол-аяғы, бас, көкірегі және басқа мүшелерін істетіп күресуші бір палуан сияқты есептесін». Бұл, өз кезегінде, жауынгерлік және шынығу ғылымын үйретуден тұрады.

Дене тәрбиелік дайындық жауынгерлік дайындықтардың негізгі предметтерінің бірі болып, Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштері

жеке құрамының әскери білім берудегі қажетті ажырамас бөлігі. Дене тәрбиелік дайындықтың мақсаты — әскери қызметшілердің жауынгерлік қызметінде дене тәрбиелік дайындықты қамтамасыз ету, сондай-ақ олардың білім алуы және тәрбиеленуіндегі басқа міндеттердің шешіміне мүмкіндік береді.

Әскери қызметшілердің дене тәжірибелік дайындығы жалпы міндеті төмендегілерден тұрады:

— төзімділік, күштілік, шапшаңдық және ептілік қасиеттерін тұрақты дамыту және жетілдіру, ашық территорияларда жаяу тәртіпте әрекеттенуді, тосқауылдардан өту, қол ұрысы және әскери практикалық жүзу шеберліктерін иелеу.

Дене тәрбиелік дайындық қызметінде теориялық және ұйымдастырушылық-әдістемелік білімдер қалыптасады. Дене тәрбиелік дайындық жеке құрамның идеологиялық-рухани сапалары және әскери бөлімдердің жауынгерлік құрметін жетілдіреді. Дене тәрбиелік дайындықтың негізгі түрлері дене тәрбиелік жаттығулар есептеледі. Бұлар табиғаттың салауатты болуын күштерінен белсенді пайдалану, гигиена талаптарына бойсұнған тәрізде мәжбүрлі түрде орындалады.

Дене тәрбиелік дайындық төмендегі негіздерде өткізіледі: оқу жаттығуларда, таңертеңгі дене тәрбиесінде, оқу жауынгерлік дайындықты асыру үдерісіндегі дене тәрбиелік жаттығуларда, жаппай спорт жұмыстарында. Дене тәрбиелік дайындық Қарулы Күштердің әр түрлі жасақтары және арнаулы жасақтарда жауынгерлікті қолдану қасиеттерін есепке алып жетілдірілген жағдайда өткізіледі және арнаулы бағыттарға ие болуды қамтамасыз етеді.

Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1999 жыл 27-мамырдағы «Өзбекстанда дене тәрбие және спортты дамыту шаралары туралы» 271-санды қарары және Олий Кенестің 1992 жыл 14-қаңтардағы сессиясында «Дене тәрбиесі және спортты және дамыту туралы» Заңы қабылданды. Дене тәрбиесі және спортты және дамыту мақсатында бұл Заңға Олий Мажлистің 2000-жыл 26-мамырдағы сессиясында қосымша өзгерістер енгізілді.

Өзбекстандық спортшылар 1952 жылдан бұрынғы Одақ қоғамы құрамында Олимпиада ойындарында қатыса бастады. Республикамыз өкілдері Олимпиадада сәтті қатысуларына қарамай, оларды халықаралық жарыстарға шақыруға кем назар аударылды. Әсіресе, өзбек ұлтына тән спортшылар дүниенің ең беделді жарысына баруы үшін Олимпиада талаптарын орындаудан тыс, бұрынғы түзім қойған жасанды кедергілерді жеңіп өтуі керек еді. Соған қарамай, өзбектің ер жүрек ұлдары Олимп шыңына жақындады. 1976 жылғы Монреаль Олимпиадасында әйгілі боксшымыз Рифат Рискіевтің, 1980 жылғы

Мәскеу Олимпиадасында танымал қылыш ұстасы Сабыр Рузиевтің күміс медальды қолға алғандығы пікіріміздің дәлелі.

Шынында, шынға көтерілу оңай емес. 1992 жылғы Барселона Олимпиадасында 17 спортшымыздан бірде-біреуі жеке жарыста жеңімпаз атанса, оның құрметіне тәуелсіз Өзбекстанымыздың жалауы көтерілер еді. Әттең, мұндай құрметке ешбір спортшымыз қол жеткізе алмады. 1996 жылғы Атлант олимпиадасына 76 спортшымыз жолға шықты. Олардың ешбіріне Олимп шыңына көтерілу бұйырмады. Бірақ бұл біздің Олимп шыңына жақын басқан батыл қадамымыз болды. 2000 жылда Сиднейде болып өткен Жазғы Олимпиадада жерлесіміз Мұхамадқадыр Абдуллаев бокс бойынша жеңімпаздық шыңына көтеріліп, алтын медальді қолға кірітті. Одан кейін Афинада (2004) болып өткен Олимпиадада күресшілеріміз Өзбекстан жалауын дүние сахнасында жоғары сатыға көтерді. 2016 жылда әрі Рио-де-Жанейрода болып өткен Дүние Олимпиадасында Өзбекстан боксшылары алтын медальдарға иелік етіп, және бір рет Өзбекстан жалауын жоғары сатыға көтерді.

Өзбекстан Республикасы Қорғаныс министрлігі, Халыққа білім беру министрлігі, Денсаулықты сақтау министрлігі, орта арнаулы, кәсіби білім беру орталығы, Республика жастарының «Камолот» әлеуметтік әрекеті, Өзбекстан Кәсіподақтары Федерациясы, «Нуроний» қоры, Қорғанысқа көмектесуші «Vatanparvar» ұйымы, Мәдениет және спорт жұмыстары министрлігі ынтымақтастығында «Шунқорлар» әскери спорт ойындарын өткізіп келуде. «Шунқорлар» жарысының негізгі мақсаттары жастарда отансүйгіштік сезімдерін қалыптастыру, оларды Қарулы Күштер сапында қызмет етуге және әскери білім беру орындарына оқуға кіруге дайындау, оларда батылдық, табандылық, күшқайратты жетілдіру, жалпы алғанда, салауатты ұрпақты тәрбиелеуге қаратылған «Шунқорлар» жарыстарында орта мектеп, гимназия, академиялық лицей, кәсіби колледждерінің 19 жастан аспаған, «Шақыруға дейінгі бастауыш дайындық» пәнін өтеген оқушылар қатысады.

Әрбір топта 12 қатысушы болып, жарыс аудан, облыс және Республика басқыштарында өткізіледі. Қазірде «Шунқорлар» әскери спорт ойыны өзінің символы, әнұраны және жалауына ие. Топтар, негізінен, жалпы саяси дайындық, мергендік, сап көрмесі, әскери паракшалар байқауы, азаматтар қорғанысы және шапшаң медициналық жәрдем көрсету, кросс, жазғы биатлон бойынша жарысқа түседі. Жарыстың қорытынды Республика басқышы әр жылдың мамыр айында өткізіледі.

Бірінші Президентіміз И.Каримов Сайыпқыран Әмір Темірдің терең мағыналы да мазмұнды сөзін қолдап: «Кімде-кім біздің күшқұдіретімізді білуді қаласа, өзбек палуандарының дүние спорт майдандарында қол жеткізген жеңістеріне мән берсін, түсініп алсын, деп бүгін анық айтуымыз мүмкін», деген еді.

II тарау. ЖАЛПЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕЛІК ДАЙЫНДЫҚ

2.1. Жалпы дене тәрбиелік жаттығуларды орындау. Турникте орындалатын жаттығулар: тартылу, турникте көтеріліп айналу, күшпен шығу. Брусьта орындалатын жаттығулар: шайқалған тәрізде қолды бұғу және дұрыстау. Аяқ пен қолдардың көмегінде және тек қолдардың көмегінде арқанға шығу

Мерзімді әскери қызметшілер қызмет барысында Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінде дене тәрбиелік дайындығы бойынша 1997 жылда істеп шығылған қолданба негізінде қабылданған жаттығулар иелейді. Дене тәрбиесі дайындықтағы міндеттерді қолдануда, оларды тиісті әскери-практикалық әрекеттендіруші дағдыларды, дене шынықтыру сапаларын өнімді шешуге бағытталған.

Дене тәрбиелік сапа — әскери қызметшілердің организм ерекшеліктерін, практикалық қызметін қамтамасыз ету.

Шыдамдылық — әскери қызметшінің әскери кәсіби қызметі үдерісінде толық еместігі, шыдамдылығымен белгіленеді. Ал бұл, жалпы жылдамдық, күштілік және жеделдікке бөлінеді. Жалпы шыдамдылық шеберлігін асырудың негізгі құралдары төмендегілер: әрекет барысында жылдамдық, жүзу, тосқауылдардан өту және спорт ойындары.

Жиынтық жаттығуы таңертеңгі дене тәрбиесі барысында өткізіліп, мұнда жеке құрамның физикалық дайындығы төмендегі жаттығулар бойынша тексеріледі: турникте тартылу; 100 метрге жүгіру; 1(3) километрге жүгіру.

Таңертеңгі дене тәрбиесі — әскери қызметшілер физикалық дайындығының қажетті факторларының бірі есептеліп, адамзат организмін ұйқыдан кейін тез тетіктендіру мақсаттарына бағытталған.

Дене тәрбие топ яки взвод құрамында, ұйқыдан тұрғаннан кейін, 10 минуттан соң 50 минут барысында өткізіледі. Демалу және мереке күндері таңертеңгі дене тәрбиесі өткізілмейді.

Еркін жаттығуларды орындау тәсілдері

Алағшқы көрініс — дене бір — аяқтардың ұшына тік тұру.

БІР — аяқтардың ұшына тұрып, қолдар алға — жоғарыға еркін көтеріледі.

ЕКІ — қолдар жоғарыға көтеріліп, бармақтар жұдырыққа жиналады, алақандар ішке қаратылып, жоғарыға қарап, дене тартылады.

ҮШ — әрбір екі табанға түсіп барып, қолдар күшпен денеге сығып бүгіледі, жұдырықтар желкеге келтіріледі және тік қарап тұрылады.

ТӨРТ — қолдар жоғарыға, дене арқаға бүгіліп, жоғарыға қаратылады.

БЕС — аяқ ұштары бірлестіріліп, табандарға ақырына дейін отырылады, алақандар сандарға қойылып, тірсектер екі жаққа тартылады.

АЛТЫ — тік тұрып, қолдар алға қарай көтеріле барып артқа барынша екі жаққа жайылады (әрекеттің соңында сілтенеді); бармақтар жұдырықтарға топтастырылады.

ЖЕТІ — аяқтың ұштарын бірлестіріп, табандарға соңына дейін отырылады, алақандар сандарға қойылып, тірсектер жан тарапқа тартылады.

СЕПІЗ — секіріп тұрып аяқтар желке кендігінде қолдар белге қойылады.

ТО-ЫЗ — сол қолды дұрыстап оны ақырына дейін артқа тартылады (бармақтар жұдырыққа топталады), сол кезде дене де солға бұрылып, аяқтардың орнынан қозғалмай, сол қолдың бармағына көз тасталады.

ОН — секіріп тұрып аяқтар желке кендігінде, қолдар белге қойылады.

ОН БІР — оң қолды дұрыстап, ол ақырына дейін артқа тартылады (бармақтар жұдырыққа жиырылады), сол кезде дене де оңға бұрылып, аяқтар орнынан қозғалмай, оң қолдың бармағына көз тасталады.

ОН ЕКІ — секіріп тұрып аяқтар желке кендігінде колдар белге қойылады.

ОН ҮШ — дене алға қарай, колдар жерге тигенге дейін кесімді бүгіледі, ал аяқтар бұл кезде тік қарап тұрылады.

ОН ТӨРТ — дене тік ұсталады және сол кезде қолдар алға көтеріле тұрып, арқаға ақырына дейін екі жакқа ұзатылады және дене арқаға бүгіледі.

ОН БЕС — дене алға, колдар жерге тигенге дейін кескін бүгіледі, ал аяқтар бұл кезде тік қалпында тұрылады.

ОН АЛТЫ — секіріп тұрып аяқтар жұптастырылады және дене тік ұсталып тұрылады.

Турникте орындалатын жаттығулар: тартылу, турникте көтеріліп айналу, күшпен шығу

Аяқтар жанба-жан, ұштары ажыратып қойылады.

Турникте ұстап асылып тұрылады.

Тартылу — жақ турник жоғарысына шығарылады.

Ұзатылған қолдарда, аяқтар жұптастырылған түрінде асылып тұрылады.

Секіріп түсу. Аяқтың табандары жұптастырылған, ұштары ажыратылған, ал қолдар алға, желке кеңдігінде бармақтары тік ұсталған, алақандары ішкері қаратылып ұзатылады.

Брусьта орындалатын жаттығулар: шайқалған тәрізде қолды бүгу және дұрыстау

Брустарға тіреліп, тебірену.

Алға карай тебірену.

Қолдарды бұгу.

Арқаға тебіреніп, қолдар тік ұсталады
және оңға (сол) секіріледі.

Таңертеңгілік дене тәрбиесі жаттығуларын өткізу үшін төмендегі киімдер белгіленген:

2.2 Күш жаттығуларын орындау. Арқанға тырмысып шығу әдістерін орындау

Алғашқы жағдай — арқаға жатып, қолдар жанға қойылады, аяқтар серік тарапынан мықтап ұстап тұрылады.

БІР — дене алға қарай бүгіледі, қолдың ұштары аяқтың ұштарына ұзатылады.

ЕКІ — алғашқы жағдай қабылданады.

Арқанға тырмысып шығу әдістерін орындау

Мұнда алдымен тік тұрған жағдайда арқанның төбесінен ұсталады. Аяқтар мүмкіндігінше жоғарыға көтеріліп, арқан аяқтармен қысып алынады, соң қолдармен жоғарыға тартып алады және бір уақыттың өзінде аяқтар дұрысталады.

Аяқпен арқанды ұстап, екі аяқ арқанға тырмысып, жоғарыға көтеріледі.

Екі қолмен арқанды мықтап ұстап, екі аяқ алға қарай ұзатылады.

III тарау. ДАРА ТОСҚАУЫЛДАРДАН (ҚАТАРЫ) ӨТУ

3.1. Дара тосқауылдар алаңымен танысу.

Жеке тосқауылдар және тосқауылдар тобынан өту.

Дара тосқауылдар қатарынан өту

Дара тосқауылдар алаңымен танысу

Тосқауылдар төмендегі түрлерге бөлінеді:

- горизонталь (окоптар, шұқырлар, кеуектер);
- тігінен (қабырғалар);
- тар майданды тіректер (балкалар).

Тосқауылдардың түрі және өлшемдеріне қарап, оларға таянып және таянбай секірулер, тереңдікке секіру, асылып шығу, тар таянуларда әрекет жасау арқылы жеңіп өтіледі, таянбастан секірулер оншалықты кең болмаған горизонталь тосқауылдарды және биік болмаған вертикал тосқауылдарды жеңуде істетіледі.

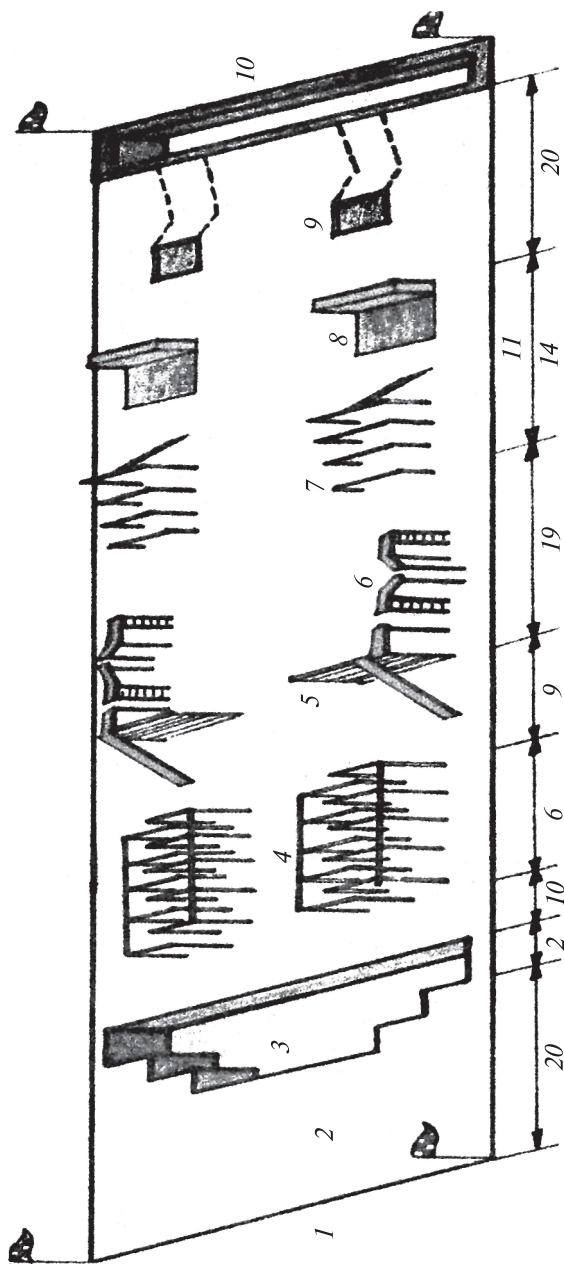
Таянып секірулер көкірек деңгейіне дейін болған биіктіктерді жеңуде, ал тереңдікке секірулер, биік тосқауылдардан секіруде, үй терезелерінде қолданылады. Қабырға және соған ұқсас биіктіктерді бағындыруда, асылып шығудың төмендегі әдістерінен пайдаланылады:

- аяқтың сан бөлігіне таянған түрде;
- көкірекке таянған түрде;
- тартылған түрде;
- күшпен.

Жүгіріп келіп, бір аяқпен тосқауылдан бір қадам арыда жерден түртіледі, екінші бүгілген аяқпен қабырғаға тіреледі, қолдармен қабырға шетінен ұсталады. Сол қолды қабырғаның төбесіне жеткенге дейін тартылады. Сол аяқты тосқауылға қысып, оң аяқты сілтеп, ал табанды қабырғаның төбесіне ілестіріп алғаннан кейін, қабырғаның артына секіріледі.

Қабырғалардан күшпен асып өту. Дәл алдыңғы әдістегідей жүгіріп келеді, бір аяқта жерден түртіліп, қолдармен қабырға тосқауылдың шетінен ұсталады. Қолдармен жоғарыға тартылғаннан кейін, аяқтармен жәрдем беріліп, таянып алынады. Соң тосқауылдың түрі және жағдайына қарап, төмендегі әдістердің бірінен пайдаланған түрде тосқауылдан өтіп секіріледі:

- тосқауылдың арт жағына өзін тастайды;
- тосқауыл үстіне отырып алғаннан кейін, аяқтарды асылтырып отырған тәрізде секіріп түсіледі;
- тосқауылға оң аяқты тіреп және одан сол аяқты алып өткеннен кейін, қолдарға таянған түрде ырғып түсіледі.

Тосқауылдардың алаңы (жалпы көрінісі):

1—тосқауылдар қатарының басталу сызығы; 2—жылдам жүгіру үшін участка; 3—тереңдік (бетінің ені 2 м, 2,5 м, 3 м, тереңдігі 1 м.); 4—лабиринт (ені 2 м, ұзындығы 1,1 м, шыршалардың арасы 0,5 м, шыршалардың саны 10); 5—қабырға (биіктігі 2 м, қалыңдығы 2,5 см) қисайған тақтамен (тақтаның ұзындығы 3,2 м, ені 25–30 см); 6—бұзылған көпір (биіктігі 2 м). Бұл көпір 3 тік бұрышты $0,2 \times 0,2$ балка бөліктерінен тұрады, біріншісінің ұзындығы 2 м, екіншісі 3,8 м, басынан 135-ті бұрылысқа дейін 1 м, басынан 135-ті бұрылысқа дейін 2,8 м, балкалардың арасындағы үзілістердің үлкендігі 1 м, екінші бөліктің басында және үшінші бөліктің басында әрі сатылар болады; 7—бұзылған баспалдақ (ені 2 м, бағандардың биіктігі 0,8 м, 1,2 м, 1,8 м) бағандардың арасы 1,2 м, соңғы бағанда 2,3 м-лі баспалдақ; 8—кірпіш қабырға (биіктігі 1,1 м, ені 2,6 м, қалыңдығы 0,4 м) екі көзі бар: $1 \times 0,5$ м, жоғарыдағысы $0,5 \times 0,6$ м. Кірпіш қабырғаның астында $2,6 \times 3$ м-лі алаңы бар; 9—құдық (тереңдігі 1,5 м, ені 1 м) пен байланыс жолы (ұзындығы

8 м, бір бұрылыспен); 10—траншея (тереңдігі 1,5 м.); 11—жүгіру жолағы (ені 2 м).

Жеке тосқауылдар және тосқауылдар тобынан өту

а) Горизонталь тосқауылдардан өту.

Оншалықты кең болмаған горизонталь тосқауылдардан және биік болмаған тік сызық тосқауылдардан таянбаған түрде секіру әдісінде өтіледі. Секірілгенде бір яки екі аяқпен түсіледі.

б) Көкірек деңгейіндегі тік тосқауылдар.

Бұндай тосқауылдардан таянып секіру әдісімен өтіледі. Жүгіріп келіп, тосқауылдың үстіне секіріледі. Тіктелместен екінші аяқты әрі тосқауыл үстіне алып шығылады және жерге секіру түрі жалғастырылады яки тосқауылдан қол және аяққа таянған түрде өту мүмкін.

д) Тар тірек арқылы әрекет жасау.

Тосқауылдар арқылы өтуде бөрене, балка, рельстер тастап қойылғанда тар тірек арқылы әрекет жасау қолданылады. Бұнда төмендегі әдістерде әрекет жасалады:

- тар тірекке отырып алып әрекет жасау;
- жүріп және жүгіріп әрекет жасау.

Дара тосқауылдар қатарынан өту

Дара тосқауылдар қатарында төмендегі жаттығу орындалады: қашықтық 200 метр.

Бастауыш жағдай — тосқауылдар қатары алдындағы сызыққа жатқан көрініс.

«Олға» командасы берілгенде:

1. Секіріп 20 метр жүгіріледі және 2,5 метр кендіктегі тереңдіктен секіріп өтіледі.

2. Лабиринт жолақтардан жүгіріп өтіледі.

3. Қалаған әдісте 2 метрлі қабырғадан асып өтіледі.

4. Тігінен саты арқылы бұзылған көпірдің екінші бөлігіне шығылады. Балкадан жүгіріп барып, ақырынан жерге секіріп түседі.

5. Бұзылған баспалдақтардың үшінші сатысынан асып өтіледі, бірақ, әлбетте, аяқ жерге тию шартымен төртінші сатының астынан өтіледі.

6. Қабырғаның терезесі арқылы өтіледі.

7. Окопқа (шұңқыр) жүгіріп барылады. Оған секіріп түседі және байланыс жолы арқылы құдыққа барылады.

8. Жерден гранатаны алып, қабырғадағы терезелердің қалаған біріне яки қабырға артындағы 2,5 метрлі майданға лақтырылады. Бұнда 3-ке дейін граната атуға рұқсат беріледі. Гранаталардың ауырлығы 600 гр.

9. Құдықтан секіріп шығып, қабырғадан секіріп өтіледі.

10. Еңкейген саты арқылы бұзылған баспалдақтың төртінші сатысына шығылады және баспалдақ сатыларынан жүгіріп түседі.

11. Көлденеңі саты арқылы бұзылған көпірдің балкасының үстіне шығылады. Одан жүгіріп барып, үзілген орыннан секіріп өтіледі және еңкейген тақтай арқылы төменге жүгіріп түседі.

12. Екі метрлі кеңдіктегі шұқырдан секіріп өтіледі, жолаққа өтіп алып, тосқауылдар қатарының бастауыш сызығы кесіп өтіледі.

3.2. Әр түрлі жағдайларда граната лақтыру техникасын үйрену.

Жатқан тәрізде гранатаны лақтыру

Гранатаны төмендегі жағдайларда лақтыру мүмкін:

а) Орнында тік тұрған жағдайда гранатаны лақтыру.

Бұнда нысана жаққа бетімен қарап тұрылады. Оң қолға граната ұсталады, оң аяқты бір қадам арқаға тастап, аздап бүгіледі. Оң қол жоғарыға көтеріліп, артқа тасталады, оң аяқпен түріліп, ал кеудені алға тастап, граната лақтырылады.

Гранатаны лақтырып жатқанда, автомат көкіректе, арқада яки сол қолда болуы мүмкін.

б) Әрекет уақытында гранатаны лақтыру.

Әрекет уақытында гранатаны лақтыру үшін сол аяқты тастаумен сілтеу басталады. Гранаталы қол алға қарай төменге түсіріледі. Екі кадаммен оң аяқ аздап сыртқа бұрылады.

Бір уақытта әрі кеуде бұрылады, әрі артқа тасталады. Сол аяқты және артқа тастаумен кеуде бұрылудан тоқтатылады, қол артқа ақырғы шеткі жағдайға келтіріледі. Сол аяқты қойып болғаннан кейін, шұғыл пайдаланып, граната нысанаға қарап лақтырылады.

д) Тізелеген түрде гранатаны лақтыру.

Бұл жағдайда қару сол қолға алынады яки брустверге қойылады. Соң оң тізеге орнатып, граната ұстаған қол арқаға алынады және сілкінеді. Бұнда кеуде артқа иіледі, оң жаққа бүгіледі. Көкірекпен нысанаға бұрылып, сол аяққа иіледі. Граната нысанаға лақтырылады.

Жатқан тәрізде гранатаны лақтыру. Бұл жағдайда қару оң жаққа қойылады. Граната оң қолға алынып, қолдар көкірекке тартылады. қолдармен түртіліп, оң аяқ артқа тартылады. Сол тізеде тұрылып, бір уақытта гранаталы қол артқа, оң аяқпен түртіліп, көкірекпен нысанаға беріледі және алға жығылып, граната лақтырылады.

Бұл жағдайда гранатаны лақтыру үшін оң аяқ барынша артқа қойылады, гранаталы қол жоғарылап арқаға тасталады. Соң сол қолмен окоптың (ор) шетінен ұстап күшпен дұрысталады, қол төбеден алға сілтеніп граната нысанаға лақтырылады.

IV тарау. ҚОЛ ҰРЫСЫ

4.1. Қолмен берілетін соққылар. Дұшпан қыспағынан азат болу. Мойынды арт жақтан ұстап алған дұшпан қыспағынан арылу. Қолды арқаға қайыру

Турыға.

Төменнен.

Жан тараптан.

Дұшпан қыспағынан азат болу. Мойынды арт жақтан ұстап алған дұшпан қыспағынан құтылу

Мойынды арқа жақтан ұстап алған дұшпанның қыспағы.

Денені аздап төменге түсіріп, дұшпанның қолы ұстап алынады және басты жан тарапқа бұрып қарсылас тізесінің астына табанмен соққы беріледі.

Қолдарды кескін жоғарыға әрекеттендіріп, дұшпанның қыспағынан құтылу және оны желке арқылы жерге лақтыру қажет.

Содан соң, қарсыласқа ауру келтіретін тәсілдер орындалады.

Қолды арқаға қайыру

Бір қолмен дұшпанның білегінен, ал екіншісімен оның жеңінен ұсталады.

Қарсыластың қолы шынтағынан бүгіліп, беліне қарай қайырылады.

*4.2. Денені арқадан ұстап алған дұшпан қыспағынан арылу.
Денені алдыңғы жақтан ұстап алған дұшпан қыспағынан арылу.
Қарсыласты желке арқылы жерге лақтыру*

Денені арқадан ұстап алған дұшпан қыспағынан құтылу

Дененің арқадан ұсталуы.

Табанмен дұшпанның аяқтарының арасына соккы беріледі.

Колдарды жоғарыға кескін әрекеттендіріп, дұшпанның қыспағынан құтылу және қарсыластың қолынан мықтап ұстаған түрде ол желке арқылы жерге құлатылады.

Денені алдыңғы жақтан ұстап тұрып дұшпанның қыспағынан құтылу

Дененің алдыңғы жақтан ұсталуы.

Тіземен дұшпанның аяқтарының арасына соққы беріледі.

Дене аздап төменге еңкейеді де, кескін сілкінумен дұшпанның қолдары қыспағынан құтылады.

Содан соң, аяқпен қайта соққы беріледі.

Қарсыласты желке арқылы жерге лақтыру

Дұшпанның қолынан ұстап күшпен сілкіп өзіңе тартасың.

Аяқтарыңды кескін дұрыстап, төс сүйегіңмен қарсыластың санына соққы берген тәрізде оның аяқтарын жерден үзесің.

Сол кезде, қарсылас жаққа арқамен тез айналып, оның қолын қатты ұстап, желкенің үстіне орнатасың және аяқтарын аздап бүгесің.

Қолдарыңды күшпен кескін сілкіп, қарсыласты желкең арқылы асырып, жерге лақтырасың және оған ауру келтіретін әрекеттерді жүзеге асырасың.

4.3. Аяқтарды алдыңғы жақтан ұстап алған дұшпан қыспағынан арылу. Аяқтарды арт жақтан ұстап алған дұшпан қыспағынан арылу. Аяқтарды арт жақтан шалу

Аяқтардың алдыңғы жақтан дұшпанның басына қарай ұстап тұруы.

Дұшпанның басына қарай жоғарыдан соққы беріледі.

Бір қолмен дұшпан басының арқасынан, екінші қолмен жағынан ұстап, оның мойны қайрылып (сіндырып) тасталады.

Аяқтарды алдыңғы жақтан ұстап алған дұшпан қыспағынан арылу

Аяқтардың арт жақтан ұстап тұрылуы.

Алға қарай жығыла тұрып, аяқтар дұшпанның қыспағынан құтылады және сол кезде оның бетіне қарай аяқтармен соққылар беріледі.

Аяқтарды арт жақтан шалу

Қарсыластың жеңі мен желкесінен ұсталады.

Алға қарай және жан тарапқа қадам тастап, қарсыласты қатты сілкілейсің, оның жүгін алдында тұрған аяғына алып өтесің және сүйеніп тұрған аяғына аяғыңды тіреп, құлатасың.

Қолдарыңды сілкілеп, дұшпанды жерге лақтырасың.

Бақылау сұрақтары

1. Жас ұрпақты дене тәрбиесіне тәрбиелеу, оларды еңбек және қорғанысқа құрбы жететіндей етіп дамыту үшін өлкемізде қандай жұмыстар жүзеге асырылуда?
2. Әкімшілік жаттығуларда жеке құрамның дене тәрбиелік дайындығы қайсы жаттығулар арқылы тексеріледі?
3. Тосқауылдар қайсы түрлерге бөлінеді?
4. Еркін жаттығуларды орындау әдістері?

1. **Армия** — французша «*armee*», латынша «*armee*» сөзінен алынып, қаруландыру мағынасын білдіреді. Бірер мемлекеттің Қарулы Күштері жиынтығын армия делінеді. Тар мағынада құрлықтағы жасақтарды да армия деп атайды. Армияның тағы да бірнеше сапа мен талдаулары бар. Мәселен, әрекеттегі армия, бұл — тікелей ұрыс майдандарында қатынасып жатқан жасаққа сәйкес айтылады. Тағы бір мағынасы — бір яки бірнеше жасақ түрлері құрамынан (жалпы жасақ, әуе және т.б.) құрылған, ірі әскери операцияларды жүзеге асыруға арналған шұғыл жасақтар құрамы да армия делінеді.

2. **Әскери доктрина** — Қорғаныс доктринасы. Әскери құрылыстың бағытын, мемлекет және Қарулы Күштердің ұрысқа дайындығы, ұрыс алдынан бару жолдарын белгілейтін ресми көзқарастар және ережелер тізімі.

3. **Қарулы Күштер** — мемлекеттің яки бір топ мемлекеттердің әскери ұйымы және ол саяси әкімшіліктің қажетті факторы. Қарулы Күштердің мақсат және міндеттері мемлекет саясатының Қорғаныс министрлігі — Республика Қарулы Күштерінің мемлекет басқаруы мекемесі есептеледі.

4. **Ұлттық қауіпсіздік** — адамзат, қоғам және мемлекет, яғни әлеуметтік-саяси өмірдің барша көріністерінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету түсініледі.

5. **Плац** — әскери сап жаттығулары, көріктер және парадтар өткізілетін майдан.

6. **Казарма** — италянша «*caserma*» сөзінен алынған болып, әскери жасақ жеке құрамы орналастырылатын ғимарат мағынасын білдіреді.

7. **БМП** (әскери пехота машинасы) — жаяулар жауынгерлік машинасы.

8. **БТР** (бронетранспортёр) — сауытты дөңгелекті жауынгерлік машинасы.

9. **Атака** (шабуыл) — қатты (ауыр) шабуыл.

10. **Кумулатив** — күшті әсер етуші снаряд яки оқ.

11. **Экипаж** — кеме, самолёт, танк қоғамының жеке құрамы.

12. **Окоп** — ора, траншея.

13. **Фугас** — жарылушы заттың заряды.

14. **Аппарел** — тесік және шұқырға түсу жолағы.

15. **Артиллерия қаруы** — траншея, зеңбірек.

16. **Запал** — пілте, граната, мина пілтесі.

17. **Затвор** — құлып (ату қаруының құлыптайтын механизмі).

18. **Манёвр** — ұрыс алаңында жасақтардың дұшпанға соққы беру үшін қолайлы жағдай жасау мақсатындағы әрекеті.

Қысқартулар

МОБ — мотоатқыш батальон.

МОВ — мотоатқыш взвод.

МОТ — мотоатқыш топ.

МОС — мотоатқыш секция.

ТТ — танк тобы.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН ӘДБИЕТТЕР

1. *I.A. Karimov*. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. T., «O'zbekiston», 1992.
2. Начальная военная подготовка. М., «Просвещение», 1985.
3. Приемы и способы действия солдата в бою. М., «ВИ», 1988.
4. Учебник сержанта танковых войск. М., «ВИ», 1989.
5. Учебник сержанта мотострелковых войск. М., «ВИ», 1989.
6. Temur tuzuklari. T., G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
7. *Фредерик Де Мулинен*. Право войны. Руководство для вооруженных сил. М., Международный Комитет Красного Креста, 1993.
8. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumharbiy Nizomlari. T., «O'zbekiston», 1996.
9. Наставление по физической подготовке в Вооруженных силах Республики Узбекистан (НФП-97). T., 1997.
10. *Ханс-Петер Гассер*. Международное гуманитарное право. Введение. М., Международный Комитет Красного Креста, 1999.
11. Основные положения Женевских конвенций и дополнительных протоколов к ним. Издание второе, исправленное. М., Международный Комитет Красного Креста, 2000.
12. *G.M. Tansiqboyeva*. Xalqaro gumanitar huquq. T., 2000.
13. *F.A. Abdullayev, E.X. Rasulev, A.R. Rahmonov*. Qurolli to'qnashuvlar huquqi. T., «Adolat», 2001.
14. *T. Hakimov*. Xalqaro gumanitar huquq. O'quv qo'llanma. T., G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2001.
15. *I.K. Abdukarimov*. Men general bo'laman. T., «Cho'lpon», 2001.
16. Vatan himoyasi — muqaddas burch. T., «O'zbekiston», 2001.
17. Международное право ведения военных действий. Сборник Гаагских конвенций и иных международных документов. М., Международный Комитет Красного Креста, 2001.
18. Xalqaro gumanitar huquq. Jeneva konvensiyalari to'plami. T., «Adolat», 2002.
19. Огневая подготовка. Материальная часть стрелкового оружия, наступательных и оборонительных гранат. Часть 1. УБП, 2003.
20. Огневая подготовка. Материальная часть СПГ-9, АГС-17 и противотанковых ракетных комплексов. Часть 2. УБП, 2003.
21. Учебно-методические материалы по международному гуманитарному праву. Для преподавателей и студентов общественно-гуманитарных дисциплин. Выпуск I. T., Издательство народного наследия им. А. Кадыри, 2003.
22. *H. Jo'rayev*. Chaqiriqqacha yoshlarni tayyorlash. T., «Sharq», 2004.
23. Otish tayyorgarligi (o'quv qo'llanma). T., «Sharq», 2004.

МАЗМУНЫ

КІРІСПЕ	3
---------------	---

I БӨЛІМ. ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

I тарау. ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚОРҒАНЫС ЖӘНЕ ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТ ТУРАЛЫ ЗАҢДАРЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ

1.1. Өзбекстан Республикасының Конституциясы. Отанды қорғау туралы	13
1.2. Өзбекстан Республикасының «Қорғаныс туралы» Заңы, Қорғаныс ұғымы	14

II тарау. ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

2.1. Өзбекстан Республикасының «Жалпы әскери міндеттеме және әскери қызмет туралы» Заңы. Жалпы әскери міндеттеме түсінігі және оның маңызы. Әскери қызметтің түрлері	17
2.2. Әскери қызметке шақырылу мерзімін кешіктіру. Әскери қызметке шақырылудан азат ету. Азаматтарды шақыру учаскелерінде тізімге алу. Азаматтардың әскери тізімнен өту бойынша міндеттемелері	19

III тарау. ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТТІ ӨТЕУ. РЕЗЕРВТЕГІ ҚЫЗМЕТ

3.1. Әскери қызметті өтеу. Резервтегі қызмет	22
3.2. Мерзімді әскери қызметшілерге берілетін жеңілдіктер	26

IV тарау. ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІ — МЕМЛЕКЕТТІҢ ӘСКЕРИ ҰЙЫМЫ, ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚОРҒАНЫСЫНЫҢ НЕГІЗІ

4.1. Өзбекстан Республикасы Қарулы Күштерінің құрылуы. Қарулы Күштеріне басшылық ету. Әскери округтар	28
4.2. Қарулы Күштердің әскери-стратегиялық міндеттері, құрамы және құрылу бағыттары. Әскери басқарудың негізгі органдары	30

V тарау. ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАР. ӘСКЕРИ ТӘРТІП 35 |

5.1. Әскери қызметшінің жалпы міндеттемелері. Әскери шендер және айыра тану белгілері. Бастықтар және бойсұнушылар. Үлкендер мен кішілер және тікелей бастықтардың құқықтары мен міндеттемелері	37
5.2. Әскери құндылық ережесі және әскери қызметшілердің мәмілесі. Бұйрық беру және оны орындау тәртібі. Командирлер және басқа тікелей бастықтарға білдіру жасау ережелері. Әскери сәлем беру	44
5.3. Әскери тәртіптің маңызы. Әскери қызметшілердің оған бойсұнуы бойынша міндеттемелері. Уақыттың бөлінуі және күнделік тәртібі	46

5.4. Ұскер жэне матростарға қолданылатын ынталандырулар.	
Ұскери қызметшілерге қолданылатын тәрбиелік шаралар	49

VI тарау. ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІНІҢ ІШКІ ҚЫЗМЕТ ЕРЕЖЕСІ

6.1. Күнделікті наряд, взвод бойынша күзетшінің міндеттері.	
Взвод бойынша күзетшінің міндеттемелері	50
6.2. Кезектегі күзетшінің өз міндеттерін орындайтын жері жэне оның жабдықталуы. Тревога жарияланғанда, өрт кезінде, тікелей бастықтар, басқа взводтағы ұскери қызметшілер келгенде, взвод командирін шақыруда күзетшінің әрекеттері	52

VII тарау. ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІНІҢ ГАРНИЗОН ЖЭНЕ ҚАРАУЫЛДЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРІ ЕРЕЖЕСІ

7.1. Қарауылдық қызметі жэне оның құрылуы. Қарауыл жэне оның құрамы ...	53
7.2. Қарауылдарды дайындау. Сақшы жэне оның міндеттемелері	57
7.3. Пост жэне оның жабдықталуы. Сақшының постағы әрекеттері. Сақшының қолындағы қаруымен әрекеттенуі жэне қаруды қолдану әдістері ..	61
7.4. Сақшыларды ауыстыру. Қарауылханадағы ішкі тәртіп	66

VIII тарау. ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІНІҢ САП ЕРЕЖЕСІ. ЖЕКЕ ТӘРТІПТЕ САПҚА ТҮРУ ДАЙЫНДЫҒЫ

8.1. Сап Ережесінің негізгі қағидалары. Ұскердің сап алды жэне саптағы міндеттемелері. Сап жэне оның элементтері	71
8.2. Бастапқы орындалатын командалар. Сапта тұрғанда сәлемге жауап беру. Сапта тұру. Орнында тұрып бұрылу. Сап қадамымен әрекеттену.	74

II БӨЛІМ. ҰСКЕРИ ЖҰМЫС НЕГІЗДЕРІ

I тарау. ЖАЛПЫ ҰСКЕРИ ШАЙҚАС НЕГІЗДЕРІ

1.1. Шайқас туралы түсінік. Заманауи жалпы ұскери шайқастың характері, оның мақсаты. Жалпы ұскери шайқастың негізгі түрлері	79
1.2. Ұскердің шайқастағы міндеттері. Ұскердің жеке қаруы мен заттары (эпикировкасы). Мотоатқыш секциясының ұйымдастырушылық құрамы, шешілетін жауынгерлік міндеттері, оның қару-жарағы жэне мүмкіндіктері	81
1.3. Өзбекстан Республикасы жасақтарының қару-жарақ жэне ұскери техникалары (сауытты машиналар, танктер, вертолёттер, самолёттер жэне артиллерия құралдары)	84
1.4. Шетел армияларының танктері жэне оның әлсіз жерлері, вертолёттері	94
1.5. Оқ ұзу — шабуылда дұшпанды жоюдың негізгі құралы. От ашу түрлері. Шайқастың манёврі жайлы түсінік. Манёвр түрлері. Топтардың ұскери әрекеттерін қамтамасыз ету. Артиллерия алау түрлері	96

II тарау. ӘСКЕР ЖӘНЕ БӨЛІМДЕРДІҢ ШАЙҚАСТАҒЫ ӘРЕКЕТТЕРІ

- 2.1. Қорғаныста отты позиция туралы түсінік. Оны таңдау тәртібі, жайын иелеу, жиһаздануы. Қорғанысқа жергілікті предметтерді сәйкестендіру, оқ ату секторын тазалау және окопты бүркемелеу..... 101
- 2.2. Позицияға бастырып кірген дұшпанды жою. Әскердің түнгі шабуылдағы әрекеті және су тосқауылдарынан өтуі. Бөлшектенетін қол және танкке қарсы гранаталарды лақтыру әдістері 106

III тарау. БАРЛАУ

- 3.1. Күзету үшін жер таңдау. Көріну шектелген жағдайда жер мен жердегі предметтерді үйрену 112
- 3.2. Жерде предметтер және нысанаға дейін болған қашықтықты анықтау. Ұзақтықты өлшеу 116

IV тарау. ИНЖЕНЕРЛІК ЖИҒАЗДАУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ КӨЗДЕН ЖАСЫРУ

- 4.1. Инженерлік жиһаздау және оларды көзден жасыру. Окоптар және қуыстар 118

V тарау. ҚАРУЛЫ КҮШТЕРДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН МИНАЛАР

- 5.1. Танкке қарсы миналар. Жаяуларға қарсы миналар 121

VI тарау. ЖЕРДЕ КАРТАСЫЗ ОРИЕНТИРЛЕНУ

- 6.1. Көкжиек жақтарын анықтау. Тұрған жер туралы ақпарат 127

III БӨЛІМ. АТУ ДАЙЫНДЫҒЫ

I тарау. ОҚАТҚЫШ ҚАРУЛАРДЫҢ МІНДЕТІ, ТҮЗІЛУІ, ІСТЕУ БАҒЫТЫ ЖӘНЕ ЖАУЫНГЕРЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ. ҚОЛ ГРАНАТАЛАРЫ 133

- 1.1. Қару-жарақ және оқ-дәрілермен істегенде қауіпсіздік шаралары. Калашников автоматының міндеті, істеу бағыты және жауынгерлік ерекшеліктері 134
- 1.2. Калашников автоматының негізгі бөлігі және механизмдері, әрі олардың міндеті 137
- 1.3. Автоматты толық болмаған бөліктерге ажырату және жинау тәртібі 144
- 1.4. Қол гранаталарының міндеті, жауынгерлік ерекшеліктері, жалпы түзілуі және істеу бағыты. Гранаталарды лақтыруға дайындау. Қол гранаталарын қолданудағы қауіпсіздік шаралары 147
- 1.5. Драгунов мергендік мылтығы және танкке қарсы қол гранатаметінің түзілуі, істеу принципі және жауынгерлік ерекшеліктері. Кіші калибрлі мылтықтың міндеті, түзілуі және жауынгерлік ерекшеліктері 152

II тарау. ҚАРУДАН АТУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ЕРЕЖЕЛЕРІ

2.1. Ату оқиғасы және оның дәуірлері. Оқтың бастауыш.....	
жылдамдығы және оның ату процесіне әсері. Қарудың сілкінуі.....	156
2.2. Оқ траекториясының (әрекеттену жолы) пайда болуы.	
Оқтың тесіп өту және зақымданудың әсері. Дұрыс оқ ату	
және оның маңызы. Жасырын жер, оқ тиетін (зақымдандыратын)	
майдан және оқ тимейтін майдан	158
2.3. Нысанаға алу әдістері. Нысананы таңдау және көзделген	
нүктеге, қозғалмайтын нысанаға от ашу	161
2.4. Алыстықты өлшеу әдістері және мындық шешімін қолдану	163

IV БӨЛІМ. ПРАКТИКАЛЫҚ ӘСКЕРИ ДЕНЕ ТӘРБИЕЛІК ДАЙЫНДЫҚ

<i>I тарау. ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТКЕ ШАҚЫРЫЛУШЫЛАР ЖОҒАРЫ ДӘРЕЖЕДЕГІ</i>	
<i>ДЕНЕ ТӘРБИЕЛІК ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ҚАЖЕТТІ ШАРТЫ.....</i>	<i>165</i>

II тарау. ЖАЛПЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕЛІК ДАЙЫНДЫҚ

2.1. Жалпы дене тәрбиелік жаттығуларды орындау. Турникте орындалатын	
жаттығулар: тартылу, турникте көтеріліп айналу, күшпен шығу.	
Брусьта орындалатын жаттығулар: шайқалған тәрізде қолды бүгу	
және дұрыстау. Аяқ пен қолдардың көмегінде және тек қолдардың	
көмегінде арқанға шығу	168
2.2. Күш жаттығуларын орындау. Арқанға тырмысып шығу	
әдістерін орындау	173

III тарау. ДАРА ТОСҚАУЫЛДАРДАН (ҚАТАРЫ) ӨТУ

3.1. Дара тосқауылдар алаңымен танысу. Жеке тосқауылдар және	
тосқауылдар тобынан өту. Дара тосқауылдар қатарынан өту.....	175
3.2. Әр түрлі жағдайларда граната лақтыру техникасын үйрену.	
Жатқан тәрізде гранатаны лақтыру	178

IV тарау. ҚОЛ ҰРЫСЫ

4.1. Қолмен берілетін соққылар. Дұшпан қыспағынан азат болу. Мойынды арт	
жақтан ұстап алған дұшпан қыспағынан арылу. Қолды арқаға қайыру	179
4.2. Денені арқадан ұстап алған дұшпан қыспағынан арылу.	
Денені алдыңғы жақтан ұстап алған дұшпан қыспағынан арылу.	
Қарсыласты желке арқылы жерге лақтыру.....	180
4.3. Аяқтарды алдыңғы жақтан ұстап алған дұшпан	
қыспағынан арылу. Аяқтарды арт жақтан ұстап алған дұшпан	
қыспағынан арылу. Аяқтарды арт жақтан шалу	183
ӘСКЕРИ АТАУЛАРДЫҢ АНЫҚТАМАСЫ	185
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР.....	186

O'quv nashri

**SHUHRAT SHAVKATOVICH UBAYDULLAYEV,
BAHODIR BERDIYEVICH G'AFUROV,
ODILJON ABDUMO'MINOVICH ORTIQOV**

CHAQIRUVGA QADAR BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK

O'rta ta'lim muassasalarining 10-sinf o'quvchilari uchun darslik

1-nashri

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tasdiqlagan

Ташкент — «ILM ZIYO» — 2017

Аудармашы *Ш. Бектаев*
Редактор *Д. Бектаева*
Көркем редактор *Д. Хамидуллаев*
Техникалық редактор *Т. Грешикова*
Дизайнер *М. Иброхимова*

Лицензия нөмірі AI № 275, 15.07.2015 жыл.

2017 жыл 10-тамызда басуға рұқсат берілді. Пішімі 70×90¹/₁₆.

«Times» әрібінде теріліп, офсет әдісінде басылды. Баспа табағы 12,0.
Баспа табағы 16,4. Шартты баспа табағы 14,0. 5321 нұсқа. Тапсырыс № 4904.

Оригинал макет «ILM ZIYO» баспа үйінде дайындалды. «ILM ZIYO»
баспа үйі. Ташкент, Науаи көшесі, 30-үй. Келісім шарт № 21—17.

**«SHARQ» баспа-полиграфиялық акционерлік компаниясы баспаханасы.
100000, Ташкент қаласы, Буюк Турон көшесі, 41-үй.**

***Пайдалануға берілген оқулықтың жағдайын
көрсететін кесте***

Т/г	Оқушының аты, фамилиясы	Оқу жылы	Оқулықтың пайдаланыуға берілгендегі жағдайы	Сынып жетек- шісінің қолы	Оқулықты тапсыр- ғандағы жағдайы	Сынып жетек- шісінің қолы
1						
2						
3						
4						
5						
6						

***Пайдалануға берілген оқулықты оқу жылы аяқталғанда қайтарып
тапсырады. Жоғарыдағы кестені сынып жетекшісі төмендегі бағалау
критерийі негізінде толтырады:***

Жана	Оқулықты алғаш рет пайдаланыуға берілгендегі жағдай
Жақсы	Мұқаба бүтін, оқулықтың негізгі бөлінінен ажыралмаған. Барлық парақтары бар, жыртылмаған, көшпеген, беттеріне жазбаған және сызбаған.
Орташа	Мұқаба езілген, аздап қана сызылған, шеттері жейілген, оқулықтың негізгі бөлінінен ажыраған жерлері бар. Пайдаланушы жағынан қанағаттанарлық жөнделген.
Нашар	Мұқаба былғанған, сызылған, жыртылған, негізгі бөлінінен ажыраған немесе мүлдем жоқ, нашар жөнделген. Беттері жыртылған, парақтары жетіспейді, сызып, бояп тасталған. Оқулық қалпына келтіруге жарамайды.